

Sekcija 2. EKONOMIJA

“Privredni kriminalitet i savremeno poslovanje“

Obim, uzroci i pojavni oblici sive ekonomije u BiH	Milenko Stanić	1
Indikatori za prepoznavanje sumnjivih klijenata u funkciji sprečavanja pranja novca	Kosana Vićentijević, Zoran Petrović, Lidija Barjaktarović, Slavko Lošić	2
Malverzacije u finansijskim izvještajima	Mirko Savić	3
Analitički postupci interne revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara	Slavko Lošić, Mirko Savić	4
Odgovornosti odbora za reviziju u sprečavanju prevara	Mile Stanišić	5
Bezbednost elektronskog poslovanja u bankarstvu	Zoran Jović, Goran Ćorić	6
Prevention of money laundering and financing of terrorism aimed at economic crime	Danica Rajin, Tijana Radojević	7
Povezanost računovodstvene profesije i privrednog kriminaliteta	Nataša Simeunović, Nenad Ristić	8
Turističke agencije-nosioci prekršajnih postupaka u oblasti turističke privrede	Lunić Darija, Stanišić Nataša, Mirjana Dubičanin	9
Bezbednosni aspekti računovodstvenog informacionog sistema	Snježana Stanišić, Marijana Prodanović	10

Obim, uzroci i javni oblici sive ekonomije u BiH

The Shadow Economy in BiH: scope, causes and manifestations

Milenko Stanić, Univerzitet Sinergija, Bijeljina

Sažetak - Siva ekonomija obuhvata širok spektar ekonomskih aktivnosti koje se obavljaju mimo postojeće pravne regulative. Prisutna je različitim intenzitetom u svim zemljama svijeta. Posebno je raširena u zemljama tranzicije. U ovom radu je, metodom ponude na tržištu rada, izvršena procjena obima sive ekonomije u BiH za 2013. godinu. Ukazano je na osnovne uzroke i njene pojavne oblike. Prezentovani su i rezultati ranijih istraživanja ove problematike čime su stvoreni uslovi za komparativnu analizu ali i dinamičko posmatranje sive ekonomije u BiH.

Ključne riječi - siva ekonomija; neformalna proizvodnja; ilegalna proizvodnja; tržište rada; bruto domaći proizvod.

Abstract – The shadow economy includes a wide range of economic activities carried out avoiding the existing legal regulative. As such, it has varying intensity across countries all over the world with the greatest impact on the countries in transition. In this paper, using the method of labour market opportunities, an assessment of the shadow economy in BiH for the year 2013 was made. Furthermore, the underlying causes and the manifestations of shadow economy were pointed out. In the end, by incorporating the results of previous studies of this issue, the author made a comparative analysis as well as dynamic observation of the shadow economy in BiH.

Keywords - shadow economy; informal production; illegal production; the labour market; gross domestic product.

I. POJAM SIVE EKONOMIJE

Riječ je o opštepoznatom terminu. Pojavi koja je široko rasprostranjena. To je ekonomski pojam za koji se, često, koriste alternativni termini: neformalna ekonomija, crna ekonomija, ekonomija u sjenci, paralelna ekonomija, neregistrovana ekonomija. U statistici nacionalnih računa se za ovu pojavu koristi „finiji” termin – neosmatrana ekonomija. Bez obzira na pojmovno određenje, zna se da ove aktivnosti podrazumijevaju obavljanje ekonomske aktivnosti mimo odgovarajuće pravne regulative ili se radi o obavljanju sasvim legalne aktivnosti koja se iz ekonomskih razloga namjerno prijavljuje u manjem iznosu ili se uopšte ne prijavljuje¹.

Pofesor Tomaš definiše sivu ekonomiju kao: „Siva ekonomija predstavlja ekonomsku aktivnost koja se ne verifikuje u skladu sa propisima koji vrijede na datom području za obavljanje takve ekonomske aktivnosti”². On pravi razliku između sive i crne ekonomije. Siva ekonomija

je ekonomski legitimna ali nije legalna. Tu spadaju svakodnevne aktivnosti rada u kući: spremanje hrane, čišćenje, pranje posuda, podizanje djece, poljoprivredni i drugi radovi za svoje potrebe. Crna ekonomija nije ni legitimna ni legalna. To su ekonomske aktivnosti koje su zabranjene: promet droge, prostitucija, pljačka, trgovina ljudima, šverc oružjem, utaja poreza i dr. Ove aktivnosti se često prepliću i teško ih je razdvojiti.

U strukturi sive ekonomije moguće je izdvojiti četiri podkategorije: proizvodnja neprijavljena iz ekonomskih razloga, proizvodnja neprijavljena iz statističkih razloga, neformalna proizvodnja i ilegalna proizvodnja. **Proizvodne aktivnosti neprijavljene iz ekonomskih razloga** su legalne, ali se iz različitih razloga prikrivaju od državnih organa. Ekonomske aktivnosti se ne prijavljuju iz više razloga: u cilju izbjegavanja plaćanja poreza i doprinosa, izbjegavanja davanja vezanih za socijalno osiguranje ili zbog namjere da se izbjegne regulativa koja se odnosi na radne odnose. **Proizvodnja neprijavljena iz statističkih razloga** predstavlja proizvodne aktivnosti koje nisu statistički registrovane zbog nepopunjavanja statističkih obrazaca od strane fizičkih i pravnih lica ili su one rezultat nedostataka u organizaciji statističkog sistema. **Neformalna proizvodnja** je legalna i društveno korisna ekonomska aktivnost. Robe i usluge po osnovu ove aktivnosti ne izlaze na tržište, nisu predmet oporezivanja i prijavljivanja državnim organima. Ove aktivnosti se, uglavnom, obavljaju u domaćinstvu i uključuju više modaliteta (usluge pripremanja hrane, održavanje čistoće, popravke, sitne zanatlijske usluge, poljoprivredna proizvodnja za vlastite potrebe). Pored domaćinstva, najčešće se neformalnom proizvodnjom bave zanatlije, ne licencirani prodavci robe, radnici na farmi, male trgovinske radnje i sl. Ovdje su uključene i dobrotvorne aktivnosti u okviru humanitarnih i nevladinih organizacija. Navedeni oblici sive ekonomije se u našim uslovima ne smatraju problematičnim mada su značajno zastupljeni. **Ilegalna proizvodnja** se odnosi na proizvodnju robe i usluga čije je posjedovanje, prodaja i distribucija zakonom zabranjena. U ove aktivnosti se ubrajaju proizvodnja i distribucija droge, prostitucija, kocka, falsifikovanje, prisilna naplata dugova, zelenaštvo, ucjene, otmice, reketiranje, krađa).

II OSNOVNI UZROCI SIVE EKONOMIJE U BIH

¹L.J. Vladušić, V. Pantić, Neosmatrana i siva ekonomija u BiH, Centralna banka BiH, decembar, 2008. str. 3.

²R. Tomaš, Kriza i siva ekonomija u BiH, Fridrich ebert stiftung, 2010. str.33.

Obim sive ekonomije, u svakoj zemlji, je uslovljen stabilnošću ekonomskog i političkog sistema. Nestabilnost ovih sistema podstiče sivu ekonomiju. Danas se najveći nivo sive ekonomije iskazuje u zemljama koje su obuhvaćene ratovima, sankcijama, elementarnim nepogodama. Slična situacija je i u zemljama tranzicije, u kojima se zbog naglih promjena ekonomskog i političkog sistema otvorio prostor i povoljan ambijent za širenje sive ekonomije.

BiH je, u posljednjih dvadeset godina, izuzetno povoljan prostor za nastanak i širenje svih oblika sive ekonomije. U početku je takav ambijent stvaran u ratu a kasnije tranzicijom i promjenama ekonomskog i političkog sistema. O povoljnosti ambijenta za širenje sive ekonomije govore do sada objavljena istraživanja o nivou neosmatrane ekonomije u bruto domaćem proizvodu BiH.

Osnovne uzroke za jačanje sive ekonomije u BiH treba tražiti u političkoj nestabilnosti, lošem stanju ekonomije i odsustvu pravne države.

BiH nije uspjela da izgradi stabilan **politički sistem**. Nacionalna homogenizacija je konstata. Nacionalne političke elite kontrolišu resurse i institucije koje su im dodjeljene. U takvim uslovima, ni jedan kontrolni državni organ ne može efikasno da radi. Izborni proces ima mnogo nedostataka. Ovdje, kao rijetko gdje u svijetu, su stvoreni uslovi da se glasovima u odsustvu (tkz. glasovima u „vreći“) opredjeljuju izborni rezultati. Veliko siromaštvo stanovništva stvara uslove da političke elite, koje su prisvojile ogromno bogastvo u ratu i procesu tranzicije, za male pare kupe potrebnu većinu glasova. Za upotrebu i zloupotrebu javnih sredstava u političkim kampanjama ovdje se ne odgovara.

Loše **stanje u ekonomiji** je izvoriste brojnih aktivnosti sive ekonomije. Kriminalna privatizacija je uništila privredu BiH. Armija nezaposlenih radnika je prinuđena da radi na crno. Plate zaposlenih radnika su niske a poreske obaveze na rad visoke. Takav odnos podstiče poslodavce da neprijavljuju zaposlene i visinu isplaćene plate. Neefikasne i skupe procedure pokretanja biznisa uzrok su određenih pojava sive ekonomije. Siromašno stanovništvo, u borbi za biološkim preživljavanjem, lakše prihvata neregularne ekonomske aktivnosti.

Nestabilnost i neizgrađenost **pravnog sistema** u BiH uslovljava deformaciju sistema vrijednosti, pad morala, nesigurnost poslovanja. Složena ustavna struktura BiH, praćena nacionalnim sukobljavanjem političkih elita, predstavlja povoljan ambijent za jačanje sive ekonomije. Decentralizovan sistem odlučivanja može da bude efikasan samo pod uslovima da između različitih nivoa vlasti postoji dobra koordinacija. To u našim uslovima, nažalost, nije slučaj. Na prostoru BiH ne funkcioniše jedinstveno tržište niti imamo kontinuitet stabilnog funkcionisanja države što uslovljava nizak nivo povjerenja u institucionalnoj i ekonomskoj sferi.

III NAJČEŠĆI OBLICI SIVE EKONOMIJE

Nema oblasti društvenog i privrednog života u kojem se ne pojavljuje neki oblik sive ekonomije. U zemljama tranzicije, kakva je BiH, njen obim i modaliteti su značajno

veći u odnosu na pravno uređene i razvijene zemlje tržišne ekonomije. Glavni podsticaj za nastanak sive ekonomije je želja nosioca tih aktivnosti da izbjegne i smanji iznos plaćanja poreza i drugih obaveza prema državi.

U BiH su utvrđeni različiti oblici sive ekonomije. Neke od njih su utvrdili kontrolni državni organi, a neki su evidentirani zahvaljujući istraživanjima inostranih i domaćih eksperata. Profesor Rajko Tomaš navodi šest oblasti u kojima se pojavljuje siva ekonomija: oblast prometa roba i usluga, oblast platnog prometa, oblast kreditno-monetarnog sistema i bankarskog poslovanja, tržište rada i radnih odnosa, oblast građevinarstva, stambeno-komunalnih djelatnosti i prometa nekretnina i ostalo³. U analizi Federalnog zavoda za programiranje razvoja navodi se mnogo širi aspekt pojava oblika sive ekonomije: neažurno i nepotpuno vođenje poslovnih knjiga, neevidentirana i roba bez dokazanog porijekla, neovlašteno obavljanje prometa roba i usluga, siva ekonomija u vanjskoj trgovini, rad na crno, utaja poreza, sječa trupaca i ilegalni izvoz, bespravna gradnja, izdavanje stanova i poslovnih prostora bez prijavljivanja prihoda, neprijavljivanje i manje prikazivanje poreza na prihod građana, špekulacije prilikom prometa nekretninama, pranje novca, tranzit ljudi, droge i oružja⁴.

Prema našem mišljenju, a imajući u vidu i neka ranija istraživanja⁵, siva ekonomija se posebno ispoljava u djelatnosti poljoprivrede, građevinarstva, trgovine i ugostiteljstva, državne uprave, zdravstva i obrazovanja, zanatstva i drugih ličnih uslužnih djelatnosti. U nastavku govorimo o oblicima ispoljavanja sive ekonomije u naznačenim djelatnostima.

U oblasti poljoprivredne proizvodnje, lova i šumarstva prisutan je veliki obim neformalnih aktivnosti. U strukturi poljoprivredne proizvodnje kod nas dominiraju mala poljoprivredna gazdinstva koja proizvode za vlastite potrebe. Poljoprivredne viškove ta gazdinstava prodaju u neposrednoj pogodbi za gotovinu i mimo formalnih kanala prometa. Prodaja povrća, voća, žitarica i stoke u najvećem procentu nije predmet statističkog obuhvata i oporezivanja. Takva je situacija i kad se ovi proizvodi prodaju na poljoprivrednim pijacama i tržnicama. Ovi proizvodi se statistički evidentiraju i oporezuju samo onda kad su predmet otkupa od strane prerađivačkih organizacija.

Dok je poljoprivredna proizvodnja legalna aktivnost bespravna sječa šuma je ilegalna aktivnost. Opšte siromaštvo stanovništva je jedan od uzroka masovne sječe šuma za potrebe zimskog ogreva. Široko je zastupljen i „šverc“ drvnih sortimenata. Bespravno odsječena šuma se prodaje za dalju preradu brojnim pilanama koje, često, nezakonito posluju. U 2007. godini BiH je imala oko 2000 pilana od kojih polovina nije imala dozvolu za rad⁶. Preko ovakvih

³R. Tomaš, Kriza i siva ekonomija u BiH, Fridrich Ebert Stiftung, 2010. str.63.

⁴Neregistrirana (siva) ekonomija (NOE) u FBiH – analiza, Federalni zavod za programiranje razvoja, incijalni materijal, Sarajevo, 2008. godine, str. 8-20.

⁵Roberto Dell'Ano, Marje Pirisild, Izvještaj o istraživanju neosmatrane ekonomije u BiH, FSVC, 2004. str. 32.

⁶Neregistrirana (siva) ekonomija (NOE) u FBiH – analiza, Federalni zavod za programiranje razvoja, incijalni materijal, Sarajevo, 2008. godine, str. 16.

XV Međunarodni naučni skup SINERGIJA 2014

pilana se nezakonito posječena šuma, prerađuje, prodaje i izvozi. Kontrolni državni organi (šumari, policija) mogu da smanje ali ne i da spriječe ovu pojavu.

Trgovina je djelatnost u kojoj je obim sive ekonomije najveći. Prisutne su pojave rada manjih trgovinskih radnji bez registracije. Promet roba u ovakvim radnjama nije evidentiran. U registrovanim radnjama se često stavlja u promet roba čija se nabavka i prodaja ne evidentira. U nedostatku domaće proizvodnje u prometu se nalazi veći procenat roba iz uvoza. Velike količine takve robe nisu evidentirane jer se njihov uvoz vrši mimo graničnih prelaza, a još više te robe se stavlja u promet sa manje plaćenim obavezama prema državi. Ta umanjena se postižu prijavljivanjem manjih količina i manjih vrijednosti uvezene robe carinskim organima, netačnim prijavljivanjem porijekla robe, pogrešnim deklarisanjem i tarifiranjem uvezene robe.

Oblast građevinarstva, uz trgovinu i ugostiteljstvo, je pogodna za široke aktivnosti sive ekonomije. Gradnja objekata bez građevinske dozvole, za koje nisu plaćene predviđene obaveze, je samo jedan od brojnih segmenata u ovoj djelatnosti koji se odvija u sivoj zoni. U građevinarstvu je i najveći broj angažovanih radnika koji se ne prijavljuju i za koje se ne plaćaju porezi i obaveze. Sezonski karakter ove djelatnosti pogoduje radu na crno. Prodaju kuća, stanova i drugih građevinskih objekata obično prati manje prijavljivanje vrijednosti prometa čime se vrši umanjeno plaćenih poreskih obaveza. Mnogi stanovi, kuće i poslovni prostori u BiH se rentiraju ali se prihod ostvaren po tom osnovu ne prijavljuje poreskim organima.

Djelatnost ugostiteljstva se odlikuje radom velikog broja neregistrovanih radnji. Tradicionalno u ovoj oblasti dominiraju male sitne radnje u kojima zaposleni nisu prijavljeni i ne plaćuju poreze i doprinose. Kako se radi o nisko profitabilnom sektoru vlasnici su podstaknuti na iznalaženje različitih varijanti zaobilazjenja poreskih propisa. Hrana i piće, koji se služe u ovim radnjama, potiču iz sektora sive ekonomije. Njihova nabavka se plaća u gotovini bez obračunatog poreza. Na drugoj strani, za izvršene usluge u ugostiteljstvu se ne izdaju fiskalni računi. Po razmjerama sive ekonomije ugostiteljstvo u BiH dolazi odmah iza trgovine.

Mito i korupcija, kao segment sive ekonomije, su vezani za javni sektor. Nema segmenta u ovom sektoru gdje nisu registrovane ove aktivnosti. Nezakonito oslobađanje od plaćanja obaveza, obračun manjih obaveza od zakonom propisanih, upotreba javnih resursa u privatne svrhe, slab rad kontrolnih organa koji na takav način omogućavaju nastanak sive ekonomije u drugim sektorima, su samo neki od pojava oblika neregularnosti u državnom sektoru. Procjenjuje se da je, ipak, najveći obim sive ekonomije u BiH vezan za javne nabavke. Postojeće zakonodavstvo, u ovoj sferi, se izigrava na različite načine i poslovi se dodjeljuju povlašćenim firmama po cijenama koje su znatno veće od realnih. U 2012. godini ukupne javne nabavke u BiH su iznosile 3 milijarde i 560 miliona KM. Procjenjuje se da je obim korupcije u ovom sektoru

BiH, Bijeljina, Decembar, 2014

između 350-400 miliona KM. Pojedine nevladine organizacije taj iznos procjenjuju na 600-700 miliona KM⁷.

IV REZULTATI RANIJIH STUDIJA O RAZMJERAMA SIVE EKONOMIJE U BIH

Trenutno raspolazemo sa podacima nekoliko studija o nivou sive ekonomije u BiH. Intenzivnija istraživanja ove problematike vrše se od 2000. godine. U tim istraživanjima učestvuju međunarodni i domaći eksperti.

Profesori Fakulteta za menadžment u Kopru, Bojan Nastav i Štefan Bojnec su koristeći metod tržišta rada, a u cilju poređenja obima sive ekonomije u BiH, Hrvatskoj i Sloveniji, izvršili istraživanje čiji su rezultati objavljeni 2006. godine.

Tabela 1. Siva ekonomija u BiH – metod tržišta rada⁸

godina	Siva ekonomija u BiH, u % BDP		
	donja granica intervala	najverovatniji nivo	gornja granica intervala
1999	29,0	32,3	35,5
2000	28,4	31,6	34,7
2001	31,6	35,1	38,6

Roberto Dell’Ano sa Univerziteta Salerno (Italija) i Marje Piirisild iz Agencije za statistiku Estonije, na zahtjev CBBiH i uz finansiranje USAID-a za BiH, su izvršili prvo ozbiljnije, poslijeratno, istraživanje veličine sive ekonomije u BiH. Njihovo istraživanje se odnosi na period 2001-2003. godine.

Tabela 2 – Učešće neosmatrane ekonomije u BDP-u BiH⁹

Komponente NOE	2001	2002	2003
Ilegalne aktivnosti	7,27%	5,58%	4,36%
Siva ekonomija	34,24 %	35,06 %	33,15 %
Statistički razlozi	16,23 %	15,28 %	15,09 %
Ukupno NOE	57,74 %	55,92 %	52,60 %

Centralna banka BiH je, na bazi prethodnih istraživanja, vršila sopstvene procjene obima sive ekonomije u vremenskom periodu od 2003. do 2006. godine i te procjene su objavljene u redovnom godišnjem Biltenu za 2006. godinu.

Tabela 3. Procjene obima sive ekonomije u BiH od CBBiH¹⁰

⁷Ka efikasnim mehanizmima javnih nabavki u državama (potencijalnim) kandidatima za članstvo u EU, procjena rizika od korupcije u javnim nabavkama, analiza stanja u BiH, str. 4. (pristup, 7.11.2014), [dostupno na www.balkan.tenderwatch.eu].

⁸Nastav B., Bojnec Š, Shadow economy in Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Slovenia: the labour approach, Faculty of Management Kopar, 2006. str. 16.

⁹Preuzeto, LJ. Vladušić, V. Pantić, Neosmatrana i siva ekonomija u BiH, Centralna banka BiH, 2008. str. 31.

¹⁰Centralna banka BiH, Godišnji izvještaj za 2006. str. 124.

XV Međunarodni naučni skup SINERGIJA 2014

Godina	2003	2004	2005	2006
nominalni BDP, u mil. KM	13.43	14.6	15.7	17.95
	3	78	91	0
nominalni BDP, uvećan za iznos sive ekonomije, u mil. KM	16.95	17.9	19.3	20.90
	0	80	20	0
učešće sive ekonomije u BDP, u %	26,2	22,5	22,3	16,4

Problematicom mjerenja sive ekonomije kod nas se posebno bavi profesor Rajko Tomaš sa Ekonomskog fakulteta u Banjaluci. U studiji Kriza i siva ekonomija u BiH, koja je finansirana od strane Fridrich Ebert Stiftung, koristeći metod ponude na tržištu rada, Tomaš daje procjenu sive ekonomije u BiH i entitetima za 2008. godinu.

Tabela 4. Procijenjeni obim sive ekonomije u BiH za 2008. godinu¹¹

Procijenjena siva ekonomija u milionima KM	% učešća entiteta i Brčko u GDP BiH	% učešća u ukupnoj sivoj ekonomiji BiH	% učešća sive ekonomije u GDP
FBiH	4645,01	63,35	70,86
RS	1737,62	34,26	26,51
Brčko	172,69	2,39	2,63
Ukupno BiH	6555,32	100,00	100,00

V PROCJENA OBIMA SIVE EKONOMIJE U BIH ZA 2013. GODINU

Prezentovani podaci o obimu sive ekonomije u BiH pokazuju da se radi o značajnim vrijednostima BDP-a koji se stvara u neevidentiranoj sivoj zoni. Primjetno je, takođe, da prezentovani izvještaji daju različite rezultate nastale kao posljedica primjene više modela procjene i drugačijeg pristupa među autorima studija. Treba naglasiti da se u svim slučajevima radi o procjeni i da se obim sive ekonomije, bez obzira na izabrani model mjerenja, ne može precizno utvrditi.

Statističke institucije u BiH, polazeći od 2004. godine, vrše procjenu uključenosti sive ekonomije u BDP. Taj podatak je sastavni dio formalno iskazanog BDP-a i posebno se ne iskazuje. Procjena je bazirana na Eurostatovom modelu po kojem se iskazuje donja vrijednost ove kategorije što znači da veći iznos ostaje ne obuhvaćen. Po ovom modelu ilegalne aktivnosti se ne procjenjuju. Zbog toga ima smisla

BiH, Bijeljina, Decembar, 2014

istraživati ovu pojavu na bazi različitih metoda i na takav način doprinosti njenoj objektivizaciji¹².

U procjeni obima sive ekonomije za 2013. godinu koristili smo se metodom ponude na tržištu rada. U ovoj oblasti domaća statistika raspolaže sa obimnim i prihvatljivim podacima koji se mogu iskoristiti u analizi. Suština ove metode se svodi na mjerenje doprinosa angažovanih radnika u sivoj ekonomiji rastu BDP-a. Jednačina za taj obračun je:

$$(1) \quad SE = \frac{N}{AK} \times BDP$$

gdje je:

N – procijenjen broj zaposlenih u sektoru sive ekonomije sveden na puno radno vrijeme,

AK – ukupan broj zaposlenih sveden na puno radno vrijeme,

BDP –bruto društveni proizvod.

Visoka nezaposlenost u BiH, niska primanja formalno zaposlenih i penzionera uslovi su postojanje široke baze iz koje se regrutuju radnici za rad u neformalnom sektoru. U ovom sektoru su angažovani nezaposleni, zaposleni koji po osnovu redovnih primanja ne mogu pokriti troškove života, studenti, srednjoškolci i penzioneri. Ukupan broj zaposlenih u sivoj ekonomiji (N) se dobija po sledećoj jednačini:

$$(2) \quad N = \alpha A + \pi B + \beta C + \gamma D + \lambda E$$

gdje je:

A – formalno nezaposleni angažovani u sivoj ekonomiji,

B – formalno zaposleni angažovani u sivoj ekonomiji,

C – broj studenta angažovanih u sivoj ekonomiji,

D – broj penzionera angažovanih u sivoj ekonomiji i

E – broj srednjoškolaca angažovanih u sivoj ekonomiji.

Učešće svake od navedenih pet kategorija stanovništva u sivoj ekonomiji označeno je odgovarajućim koeficijentom. Koeficijent alfa (α) označava stopu učešće nezaposlenih u sivoj ekonomiji. U ovom slučaju polazimo od procjene da je svaki drugi nezaposleni angažovan na neregularnom tržištu rada¹³. Tako da će, u nastavku obračuna, koeficijent alfa iznositi 0,5.

Niska primanja zaposlenih primorava veliki broj ove kategorije stanovništva da dodatni prihod ostvare u sivoj zoni. Prema analizi Fonda PIO RS, krajem 2013. godine, čak 40 % zaposlenih u Republici Srpskoj je prijavljeno na minimalnu platu od 370 KM. Jasno je da poslodavci dio plate radnicima isplaćuju u gotovine i na takav način izbjegavaju plaćanje poreza i doprinosa. Zato smo pretpostavili da je svaki dvadeseti formalno zaposleni radnik angažovan u sivoj ekonomiji, koeficijent pi (π) je 0,05. U ovaj obračun ulaze zaposleni radnici koji rade dodatne neevidentirane poslove ali i isplate naknada za redovan rad koje se ne evidentiraju.

¹² U Agencije za statistiku BiH ne mogu da kažu koji iznos sive ekonomije je uključen u obračun BDP-a. Njihova procjena je od 6% do 7 % iskazanog BDP-a. Zvanično se objavljuju podaci o inputiranoj renti i njen iznos, za 2013, je 1.183 miliona KM. Zbrajajući ove dvije stavke, NOE (1.577 mil. KM - 6% BDP-a) i inputiranu rentu dolazimo do podatka o iznosu sive ekonomije koji je iskazan u BDP-u od 2.760 miliona KM.

¹³ Početkom 2014. godine u domaćoj štampi su objavljeni podaci da je od 150000 nezaposlenih evidentiranih na Zavodu za zapošljavanje čak 80000 angažovano u sivoj ekonomiji, a na nivou BiH čak 200000 nezaposlenih ima radnu aktivnost.

¹¹ R. Tomaš, Kriza i siva ekonomija u BiH, Fridrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2010. str.67.

U daljoj analizi, pretpostavili smo da je svaki 30 student angažovan u sivoj ekonomiji (koeficijent $\beta = 0,033$), svaki četrdeseti penzioner (koeficijent $\gamma = 0,025$) i svaki stoti srednjoškolac (koeficijent $\lambda = 0,01$)¹⁴.

Navedene koeficijente ćemo pomnožiti sa pripadajućem brojem svake od kategorija stanovništva iz koje se angažuju radnici za sivu ekonomiju. Na bazi informacija zvaničnih statistika u BiH¹⁵ taj broj za 2013. godinu je:

- ukupno stanovništvo	3.050.000
- radno sposobno stanovništvo	2.598.000
- zaposleni	822.000
- nezaposleni	311.000
- neaktivni	1.465.000
- studenti	113.290
- srednjoškolci	156.350
- penzioneri	633.360

Ako navedene podatke unesemo u jednačinu (2) možemo doći do ukupnog broja radnika angažovanih u sivoj ekonomiji.

$$N = 0,5 \times 311.000 + 0,05 \times 822.000 + 0,033 \times 113.290 + 0,025 \times 633.360 + 0,01 \times 156.350 = 216.173$$

Primjenom ovog podatka u jednačini (1) dolazimo do procjene obima sive ekonomije u BiH za 2013. godinu. Taj iznos je 6.915 miliona KM, što čini 26,3% statistički verifikovanog nominalnog bruto društvenog proizvoda obračunatog po proizvodnom metodu.

$$SE = \frac{216.173}{822.000} \times 26.297.000.000 = 6.915.694.981 \text{ KM}$$

Negativni efekti sive ekonomije se ispoljavaju, prije svega, u manjoj naplati javnih prihoda. Ako pretpostavimo da su radnici u neregistrovanoj ekonomiji ostvarivali isti prosječan prihod kao i radnici u formalnom sektoru (prosječna neto plata za 2013. godinu u BiH je bila 827 KM), uz podatak o poreskom klinu (razlika između bruto i neto plate)¹⁶ od 40%, možemo izračunati iznos neplaćenih poreza i doprinosa u BiH za 2013. godinu. Na broj od 216.173 radnika angažovanih u sivoj ekonomiji, u budžet i javne fondove se, mjesečno, manje uplati oko 71 milion KM, na godišnjem nivou se radi o iznosu od 858 miliona KM.

VI ZAKLJUČAK

Procjena koja je izvršena u ovom radu, kao i prezentovani rezultati ranijih istraživanja, potvrđuje stanovište o visokom nivou sive ekonomije u BiH. Korišćenjem indirektne metode, zasnovane na metodi ponude na tržištu rada, utvrdili smo da njena vrijednost u 2013. godini iznosi 6.915 miliona KM, što predstavlja 26,3% od vrijednosti BDP-a u toj godini. Siva ekonomija angažuje 216.173 radnika. Za ovaj rad se ne plaćaju porezi i doprinosi čime se budžet i javni fondovi uskraćuju za

značajna finansijska sredstva. Ta sredstva se prikupljaju od regularnog sektora što dovodi do njegovog slabljenja i uništavanja. Obim i posljedice sive ekonomije u BiH traže ozbiljan angažman vlasti na preduzimanju mjera koje će dovesti do smanjenja ove negativne pojave.

LITERATURA

- [1] Centralna banka BiH, Godišnji izvještaj za 2006.
- [2] Đukić O. Tomić M. (2013): Kako do nižeg oporezivanja rada bez štete za javne fondove, GEA, (pristup 15.11.2014), [dostupno na www.gea.ba].
- [3] Ka efikasnim mehanizmima javnih nabavki u državama (potencijalnim) kandidatima za članstvo u EU, procjena rizika od korupcije u javnim nabavkama, analiza stanja u BiH, (pristup: 7.11.2014), [dostupno na www.balkan.tenderwatch.eu].
- [4] Nastav B. Bojnec Š. (2006): Shadow economy in Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Slovenia: the labour approach, Faculty of Management Kopar.
- [5] Neregistrirana (siva) ekonomija (NOE) u FBiH – analiza, Federalni zavod za programiranje razvoja, inicijalni materijal, Sarajevo, 2008.
- [6] Tomaš R. (2010): Kriza i siva ekonomija u BiH, Fridrich ebert stiftung, Sarajevo.
- [7] Vladušić LJ. Pantić V. (2008): Neosmatrana i siva ekonomija u BiH, Centralna banka BiH, Sarajevo.
- [8] www.bhas.ba
- [9] www.fondpiors.org
- [10] www.fzmiopio.ba

¹⁴Navedene koeficijente smo preuzeli iz studije R. Tomaš, Kriza i siva ekonomija u BiH, Fridrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2010. str.61.

¹⁵Podaci preuzeti od Agencije za statistiku BiH, (pristup 13.11.2014), [dostupno na www.bhas.ba]; podaci o broju penzionera preuzeti od entitetskih fondova penzijskog i invalidskog osiguranja, (pristup 10.11.2014), [dostupno na www.fondpiors.org, www.fzmiopio.ba].

¹⁶ O. Đukić, M. Tomić (2013): Kako do nižeg oporezivanja rada bez štete za javne fondove, GEA, (pristup 15.11.2014), [dostupno na www.gea.ba].

Indikatori za prepoznavanje sumnjivih klijenata u funkciji sprečavanja pranja novca

The indicators for identifying suspicious customers in the function of preventing money laundering

K. Vićentijević, Univerzitet Singidunum, Z. Petrović, Univerzitet Singidunum, L. Barjaktarović*, Univerzitet Singidunum, Beograd, S. Lošić, Univerzitet Sinergija

*Istraživački projekat "Unapređenje konkurentnosti Srbije u procesu pridruživanja EU", br 47028, za period 2011-2015, finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Sažetak—Pranje novca je aktivnost koja nanosi velike štete svim državama. Borba protiv te nelegalne aktivnosti mora da prati sve sofisticiranije metode pranja novca. Ključni faktor za efikasnu borbu protiv pranja novca su indikatori za prepoznavanje sumnjivih klijenata. Ne postoje jedinstveni indikatori. Razlikuju se prema obveznicima izveštavanja.

Ključne riječi – sprečavanje pranja novca 1, indikatori 2, sumnjivi klijenti 3, uprava za sprečavanje pranja novca 4, izveštavanje uprave 5

Abstract – Money laundering is an activity that causes great damage to all countries. The fight against these illegal activities must be accompanied by increasingly sophisticated methods of money laundering. A key factor for effective anti-money laundering indicators for identifying suspicious customers. There are unique indicators. They vary according to taxpayers reporting.

Keywords – prevention of money laundering 1, indicators 2, suspicious clients 3, Administration for Prevention of Money 4, Laundering Reporting Administration 5

I. UVOD

Pod pojmom „pranje novca“ podrazumeva se proces prikrivanja nezakonitog porekla novca ili imovine stečenih s ciljem prikrivanja pravog izvora novca, odnosno imovine koji je stečen kriminalom. Glavno obeležje pojave pranja novca jeste da njemu uvek prethodi neka nezakonita radnja. Uopšteno, pod pranjem novca podrazumeva se postupak usmeren na prikrivanje nezakonito stečenih prihoda na način da se prikaže kao da se radi o legalnoj zaradi.

Prvi Zakon o pranju novca (*Money Laundering Act*) donet je 1986. godine u saveznoj državi Washington, SAD.

Savet Evrope prvi put uvodi ovaj izraz 1980. godine po preporuci o merama protiv transfera i čuvanja dobara nastalih iz kriminalnih radnji (*Recommendation NoR (80) 10*), u SAD službeno se prvi put pominje 1982. godine u presudi kolumbijskoj kokainskoj mafiji.

Međunarodni monetarni fond je 1996. godine procenio da je ukupan obim pranja novca u svetu između 2 i 5% ukupnog svetskog društvenog proizvoda. Iznos u novcu koji odgovara navedenim procentima je od 590 milijardi do 1,5 biliona američkih dolara godišnje. S obzirom na tajnost i prirodu pranja novca, navedeni podaci su samo indikator veličine problema¹.

U ovom radu se bavimo istraživanjem zakonske regulative u oblasti sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma i primene te regulative. Za potrebe ovog napisa uradili smo, njemu primerenu, komparativnu analizu regulative i primene te regulative u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj.

II. FAZE I METODE "PRANJA NOVCA"

Postupak pranja novca uglavnom se odvija u tri faze:

1. Faza polaganja

Sredstva pribavljena na nezakonit način prvi put se ulažu u finansijski sistem. U ovoj je fazi "prljavi" novac najvidljiviji i izložen je otkrivanju.

2. Faza prikrivanja

U ovoj fazi sredstva se plasiraju u finansijske tokove, pri čemu se pomoću niza složenih transakcija pokušava prikriti izvor nezakonito stečenih sredstava ili vlasnici tih sredstava. Otkrivanje "prljavog" novca postaje kompleksnije.

3. Faza integracije

U ovoj fazi "prljavi" novac uključuje se u legalne finansijske tokove te se pripaja ostalim vrednostima finansijskog sistema zemlje, što gotovo onemogućuje otkrivanje.

Uporedno s tehnološkim razvojem, zabeležen je i porast broja korišćenih sofisticiranih i složenih metoda u svrhu prikrivanja porekla nezakonito stečene imovine. Od velikog broja metoda navodi se samo nekoliko najčešće korišćenih kojima se pokušava zaobići uprava za otkrivanje i sprečavanje pranja novca:

¹ <http://www.apml.gov.rs/cyr/file/?conid=650> preuzeto (15.09.2014.)

1. **Strukturiranje** – strukturiranje većih iznosa gotovine iznad limita za identifikaciju u manje iznose gotovinskih transakcija i njihovo plasiranje u finansijske tokove. Navedene manje iznose najčešće u finansijski sistem unosi veći broj osoba, čime se pokušava izbeći otkrivanje, odnosno obaveza obaveštavanja o gotovinskim transakcijama iznad određenog iznosa i obaveza identifikovanja stranke.

2. **Mnogostruke transakcije** – ista osoba u jednom danu obavlja dve transakcije ili više njih, a ukupni iznos transakcija u jednom danu prelazi propisani limit za utvrđivanje i proveru identiteta stranke ili obaveštavanje Uprave za sprečavanje pranja novca.

3. **Kupovina/prodaja strane valute** – nezakonito stečena sredstva koriste se za kupovinu strane valute koja se zatim prenosi na bankarske račune u offshore finansijske centre.

4. **Korišćenje nominalnih predstavnika** – ovo je najčešće korišćena metoda u fazi polaganja. Osoba koja želi da "prljavi" novac uvede u finansijski sistem može da pokuša da prikrije poreklo nezakonito stečene imovine uključujući nominalnog predstavnika, poput člana porodice, prijatelja ili poslovnih poznanika koji uživaju poverenje zajednice.

III. ZAKONSKA REGULATIVA I INDIKATORI ZA PREPOZNAVANJE SUMNJIVIH KLIJENATA U FUNKCIJI SPREČAVANJA PRANJA NOVCA

Radna grupa za sprečavanje pranja novca (*Financial Action Task Force on Money Laundering* skraćeno: FATF) je međuvladina organizacija osnovana 1989. godine koja je donela 40+9 Preporuka kojima se utvrđuju mere za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma, a koje se danas smatraju standardom u području borbe protiv pranja novca i finansiranja terorizma.²

Zakonom o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorizma Republike Srbije³ propisane su radnje i mere koje se preduzimaju radi sprečavanja i otkrivanja pranja novca i finansiranja terorizma. Ovim zakonom uređene su i nadležnosti Uprave za sprečavanje pranja novca⁴ i nadležnosti drugih organa za sprovođenje odredbi ovog Zakona.

Zakonski okvir sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma u Republici Hrvatskoj čini Zakon koji je u potpunosti usklađen s Direktivom 2005/60/EC Evropskog parlamenta i Veća o sprečavanju korišćenja finansijskog sustava radi pranja novca i finansiranja terorizma (Official Journal of the European Union L 309/15), tzv. Trećom Direktivom, te pravilnici Ministarstva finansija Republike Hrvatske doneseni u skladu sa Zakonom.

Na zvaničnoj web stranici Uprave za sprečavanje pranja novca Republike Srbije objavljuje se lista indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija za: preduzetnike i pravna lica koja se bave pružanjem usluga prenosa novca, banke, brokere u trgovanju hartijama od vrednosti, menjače, društva za osiguranje, lizing, nekretnine, forfeting, faktoring, revizore,

pružaoce računovodstvenih usluga, usluge pružanja jemstva, usluge prenosa novca, lica koja se bave poštanskim saobraćajem, poresko savetovanje, igre na sreću, advokate, za prepoznavanje finansiranja terorizma, za društva za upravljanje investicionim fondovima i za dobrovoljne penzijske fondove⁵.

Kao primer indikatora navodimo listu indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija koja primenjuju preduzeća za reviziju i ovlašćeni revizori u Republici Srbiji:

1. Odgovorno lice stranke ne poznaje dobro svoje poslovanje ili je vidno nezainteresovano za poslovanje.

2. Ovlašćenom revizoru nikada nije bilo omogućeno da pogleda poslovni prostor stranke za koji je zainteresovan (npr. proizvodni deo preduzeća) što može ukazivati na sumnju da se radi o fiktivnom preduzeću.

3. Složena organizaciona struktura korporacije u odnosu na delatnost korporacije bez postojanja čvrstih razloga za takvu složenost.

4. Stranka vrši transakcije avansnih plaćanja ili prima avansne uplate, a verovatnoća realizacije posla je mala s obzirom na poslovnu politiku stranke (preduzeća).

5. Velike neobjašnjive fluktuacije u bilansu uspeha – neusklađenost bilansnih pozicija (neopravdano visoki prihodi u odnosu na rashode).

6. Preduzeće dosta i neuobičajeno posluje sa strankama čija delatnost nije ista ili slična preduzeću koje podleže reviziji finansijskih izveštaja.

7. Knjiženja promena u finansijskim izveštajima vršena su na osnovu neverodostojnih dokumenata što može ukazati na sumnju da se radi o fiktivnim transakcijam.

8. Preduzeće koje podleže reviziji značajno posluje sa gotovinom.

9. Stranka ostvaruje značajne prilive od off shore kompanija za koje je teško identifikovati vlasničku i poslovnu strukturu.

10. Izuzetno visoki odlivi sredstava u inostranstvo, naročito po osnovu raznih usluga, sa računa preduzeća koje je obveznik revizije.

11. Stranka svake godine zaključuje ugovor sa novim ovlašćenim revizorom što ukazuje da možda želi da prikrije svoje poslovne aktivnosti.

12. Ovlašćeni revizor ima saznanja da su osnivač i rukovodstvo stranke umešani u kriminalne radnje, kao i samo preduzeće koje ima obavezu revizije finansijskih izveštaja (izvori štampa, javna glasila itd.).

13. Stranka često vrši gotovinske uplate po osnovu dokapitalizacije preduzeća ili su evidentirane značajne gotovinske uplate po osnovu pozajmica brojnih fizičkih lica.

14. Klijent (stranka) vrši pritisak na revizorsko preduzeće u smislu «pretnje zastrašivanja», «preteće zamene» i «kupovine mišljenja» sa ciljem da se dobije što povoljnije mišljenje o finansijskim izveštajima.

Za razliku od regulative Republike Srbije u Republici Hrvatskoj je članom 41. Zakon o sprječavanju pranja novca i

² <http://www.fatf-gafi.org/pages/aboutus/> preuzeto (16.09.2014.)

³ "Službeni glasnik RS", br. 20/09, 72/09 i 91/10

⁴ <http://www.apml.gov.rs> pristupljeno 15.09.2014

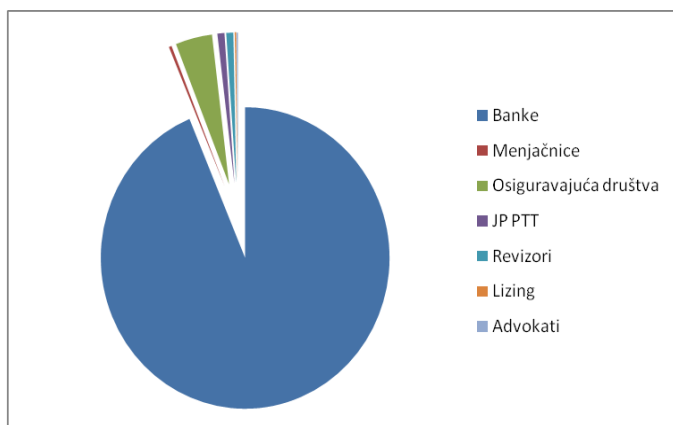
⁵ <http://www.apml.gov.rs/cyr49/dir/Индикатори.html> preuzeto (16.09.2014.)

finansiranju terorizma ("Narodne novine", br. 87/2008) propisano da su obveznici primene ovog zakona dužni da svaki za sebe sastavi listu indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija i osoba u vezi s kojima postoje razlozi za sumnju na pranje novca ili financiranje terorizma i da su je dužni da je stalno nadopunjuju⁶.

IV. REZULTATI

Uprava za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma Republike Srbije svake godine obelodanjuje podatke o indikatorima za praćenje sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma.

U toku kalendarske 2013. godine Uprava za sprečavanje pranja novca Republike Srbije je primila 634 izveštaja o sumnjivim transakcijama, od čega 594 prijavljene od banaka, 26 od osiguravajućih društava, 5 od JP PTT, 5 od revizora, 2 od menjačnica, 1 od lizinga i 1 od advokata.

Grafikon br. 1. Udeo u prijavljenim izveštajima o sumnjivim transakcijama po obveznicima u 2013 godini u Republici Srbiji

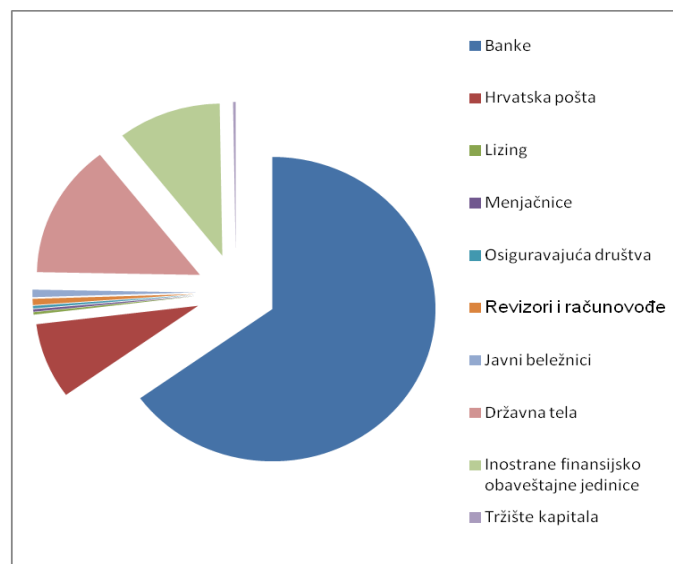
U najvećem broju prijavljenih sumnjivih transakcija pominje se sumnja u polaganje, podizanje i prenos novca za koje ne postoji ekonomsko ili drugo logično objašnjenje, opisana u skoro 20% od ukupno prijavljenih sumnjivih transakcija. Po učestalosti pojavljivanja u prijavljenim sumnjivim transakcijama zatim sledi sumnja za uplate na račune pravnih lica, koji se zatim dalje transferišu u korist fizičkih lica i podižu u gotovini, kao i sumnja vezana za uplatu gotovine na račune preduzeća po osnovu pozajmica osnivača.

Analiza obrazloženja razloga zbog kojih su obveznici prijavili određene transakcije kao sumnjive, a prosleđene su nadležnim organima, govori da najveći broj slučajeva ukazuje na: poresku utaju (33 predmeta), zatim sledi sumnja u svrhu transfera sa inostranstvom - najčešće u pitanju transferi iz zemlje (14 predmeta), prevara (11 predmeta), sumnja u poreklo novca koji se gotovinski uplaćuje na račune fizičkih ili

pravnih lica (11), sumnja u ekonomsku opravdanost transakcija („fiktivni ugovori“, „plaćanje za robu“) i sumnja u istinitost osnova izvršenih transfera (10), korupcija (8), nelegalna trgovina (7), falsifikovanje (6), krađa (4), nenamensko trošenje sredstava od kredita (2), privatizacija i stečaj (2), terorizam (2), manipulacija na tržištu kapitala (2), učestale uplate pozajmice osnivača (4), krijumčarenje ljudi (4)

droga (3) i po jedan predmet u kome se sumnja u krivična dela regularnost javnih nabavki i regularnost ugovora, trgovina udelima, trgovina oružjem, šverc, zloupotreba u osiguranju i povezanost sa organizovanim kriminalnim grupama – ukupno 6 predmeta.

U toku kalendarske 2013. godine Ured za sprečavanje pranja novca Republike Hrvatske je primio 761 izveštaj o sumnjivim transakcijama, od čega 495 od banaka, 108 od državnih tela, 78 od inostrane finansijsko obaveštajne jedinice, 61 od Hrvatske pošte, 6 od javnih beležnika, 5 od revizora i računovođa i po 2 od menjačnica, osiguravajućih društva, lizinga i tržišta kapitala⁷

Grafikon br. 2. Udeo u prijavljenim izveštajima o sumnjivim transakcijama po obveznicima u 2013 godini u Republici Hrvatskoj

Poređenjem grafikona br. 1 i grafikona br. 2 može se primetiti značajno različita struktura prijavljivanja sumnjivih transakcija posmatrano po obveznicima koji su uradili prijavu. Sem mnogo većeg udela pošte i državnih tela u Republici Hrvatskoj je značajno učešće i "inostrane finansijsko obaveštajne jedinice".

V. ZAKLJUČAK

⁷<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Sjednice/2014/182%20sjednica%20Vlade/182%20-%202011.pdf>, preuzeto (16.09.2014.)

⁶<http://www.mfin.hr/adminmax/docs/zakon%20o%20sprjecavanju%20pranja%20novca.pdf>, preuzeto (16.09.2014.)

Poslovi sprečavanja pranja novca će i u budućem periodu biti aktuelni. Neophodno je stalno proširivati i usavršavati listu indikatora za prepoznavanje sumnjivih klijenata. To će doprineti da metode za sprečavanje i otkrivanje pranja novca postanu adekvatne sve sofisticiranijim metodama sumnjivih transakcija.

LITERATURA

- [1] Jonathan E. Turner (2011), Money Laundering Prevention: Deterring, Detecting, and Resolving Financial Fraud, Wiley
- [2] <http://www.apml.gov.rs/cyr49/dir/Индикатори.html> preuzeto (16.09.2014.)
- [3] <http://www.apml.gov.rs> pristupljeno 15.09.2014
- [4] http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1152_uspn-godisnji-izvestaj-2013.pdf
- [5] <http://www.fatf-gafi.org/pages/aboutus/> preuzeto (16.09.2014.)
- [6] <http://www.mfin.hr/adminmax/docs/zakon%20o%20sprjecavanju%20pranja%20novca.pdf>, preuzeto (16.09.2014.)
- [7] <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Sjednice/2014/182%20sjednica%20Vlade/182%20-%202011.pdf>, preuzeto (16.09.2014.)
- [8] "Službeni glasnik RS", br. 20/09, 72/09 i 91/10
- [9] http://www.hnb.hr/novcan/pranje_novca_terorizam/h-smjernice-zakon-spnft-ki-en.pdf

Malverzacije u finansijskim izvještajima

Malversations in the financial reports

Mirko Savić, Univerzitet Sinergija, Bijeljina

Sažetak— Finansijski izvještaji su glavni izvor informacija o finansijskom položaju i uspješnosti preduzeća. Malverzacije se odnose na nepravilnim načinima računovodstvene obrade podataka, s namjerom da se prikrije prava slika o stanju sredstava, izvora sredstava ili poslovnom rezultatu a sve u cilju ostvarivanja neke materijalne koristi. Prilikom utvrđivanja neke malverzacije, neophodno je razlikovati je od greške. Postoji brojna podjela malverzacija, ali je najvažnija podjela prema nivou lica njenog izvršenja.

Ključne riječi – finansijski izvještaj; malverzacije; kriminalne radnje; amortizacija.

Abstract- The financial reports are the main source of information about financial position of the company and company's success. Malversations refers to incorrect accounting methods of data processing, with the intention of hiding the real picture of the company's funds, funds sources or business results in order to achieve a material benefit. In the determination of malversation it is necessary to be able to distinguish it from mistake. There are numerous classifications of malversations but the most important is classification according to the level of the doers.

Key words- financial reports, malversations, criminal acts – fraud, amortization.

I. UVOD

Finansijski izvještaji predstavljaju značajan izvor informacija koje pružaju zainteresovanim korisnicima u donošenju svojih poslovnih odluka. Korisnike finansijskih izvještaja možemo podijeliti na interne i eksterne. Jedan od najvažnijih internih korisnika je rukovodilac firme i on snosi najveću odgovornost za validnost finansijskih izvještaja. Pod eksternim korisnicima podrazumijevamo veći broj zainteresovanih za informacije i njih čine: investitori, povjerioci, dobavljači, kupci, državni organi i agencije. Svaki od navedenih korisnika informacija koje dobija iz finansijskih izvještaja daje različit značaj informacijama. Da bi se donijela jedna kvalitetna poslovna odluka ona mora da se bazira na tačnim i objektivnim informacijama koji sadrži jedan finansijski izvještaj. Svako odstupanje od principa predstavlja određen vid malverzacije podataka koja se nalaze u finansijskom izvještaju. Pogrešno iskazivanje podataka utiče na pogrešne odluke njihovih korisnika, što se reflektuje na omogućavanje jednog ili većeg broja ljudi da steknu nezakonito materijalna sredstva.

Osnovni finansijski izvještaji kod svih privrednih subjekata prema odredbama Međunarodnih standarda za finansijsko izvještavanje su: bilans stanja, bilans uspjeha, izvještaj o tokovima gotovine, izvještaj o promjenama na kapitalu i napomene uz finansijske izvještaje. Da bi ostvarili svoju svrhu, finansijski izvještaji treba da pruže informacije o: sredstvima, obavezama, sopstvenom kapitalu, prihodima i rashodima. Osim ovih formalnih elemenata koji čine finansijski izvještaja treba da ima i druga kvalitetna obilježja kao što su: razumljivost, važnost, pouzdanost i uporedivost. Pravilnim sastavljanjem finansijskih izvještaja koji je u skladu sa međunarodnim računovodstvenim standardima omogućuje ispravan uvid u poslovanje posmatranog privrednog subjekta. Savremene tendencije i protivzakonska djelovanja od strane pojedinih svjetskih kompanija imaju za posljedicu sve većeg poremećaja koja se odražava preko stečaja, bankrota i propadanja velikih bankarskih i drugih sistema. Sve ovo navedeno ukazuje na potrebu za ispravnost i tačnost finansijskih izvještaja koji su osnov za donošenje poslovnih odluka. Informacije koje su dobijene iz netačnih finansijskih izvještaja uzrokuju nastanak ovakvih promjena u finansijskom poslovanju privrednih subjekata kako na pojedinom tako i na globalnom nivou ekonomije.

II. POJAM I KARAKTERISTIKE MALVERZACIJA I KRIMINALNIH RADNJI U FINANSIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

Namjerno pogrešno prezentovanje (objelodanjivanje) određenih pozicija i vrijednosti u finansijskom izvještaju kod razmatranja kriminalnih radnji može se posmatrati sa dva aspekta:

- Malverzacije (prevare) i
- Kriminalne radnje

Malverzacije ili prevare predstavljaju širi koncept u kojem se nalaze i kriminalne radnje u finansijskim izvještajima. Pod malverzacijama podrazumijevamo sve vidove pogrešnog iskazivanja vrijednosti određenih bilansnih i vanbilansnih pozicija koje obično u sebi uključuje: manipulaciju i falsifikovanje računovodstvene evidencije, namjerno izostavljanje i pogrešno prikazivanje poslovnih promjena, namjernu pogrešnu primjenu računovodstvenih načela i ostale namjerno urađene radnje kojima se obmanjuju korisnici finansijskih izvještaja i na taj način pravi lažna i iskrivljena slika o finansijskom položaju određenog privrednog subjekta. Potencijalni investitori, banke, dobavljači i ostali komitenti koji na direktan ili indirektan način posluju sa preduzećem na

osnovu lažne finansijske slike koja je prezentovana u finansijskom izvještaju donose i svoje pogrešne poslovne odluke. Odluke koje se baziraju na lažnim informacijama u izvjesnom vremenskom periodu uzrokuju materijanu štetu njihovim korisnicima sa jedne strane i materijalnu korist pojedinca ili grupe koji su učestvovali u nekim od malverzacija sa druge strane. Zajedničko za sve malverzacije da iza njih uvijek postoji materijalna korist jedne strane i šteta širokog kruga korisnika sa druge.

Kriminalna radnja je podklasa malverzacija i može se definisati kao svaka radnja izvršena od strane službenog ili odgovornog lica. Dva nivoa nastanka kriminalne radnje postoje: kriminalna radnja koju je rukovodstvo preduzeća prouzrokovalo i kriminalnu radnju koju je prouzrokovali zaposleni u preduzeću. U oba ova slučaja mogu da budu uključena i treća lica van preduzeća. Razlika ova dva nivoa se ogleda u težini kriminalne radnje. Kriminalne radnje rukovodstva su veća nego u slučaju radnje od strane zaposlenih. Osnovni razlog je u tome što je rukovodstvu preduzeća omogućeno lakše i direktnije manipulisanje podacima koji se nalaze u finansijskim izvještajima i time ostvarivanja imovinske koristi.

Kriminalna radnja u sebi nosi podsticaj ili pritisak da se uradi takvo djelo. Primjeri kriminalnih radnji se ogledaju preko: pronevjere novca, fizičkom krađom sredstava preduzeća, krađom intelektualne svojine, korišćenje imovine preduzeća u sopstvene potrebe i ostale radnje koje donose imovinsku korist.

Postoji veliki broj motivacionih faktora koji utiču na pojavu malverzacija i kriminalnih radnji, među kojim su najznačajniji: pritisak, mogućnost i opravdanje.

Pritisak pojedinca ili više lica može da bude o karakterisan kao: finansijski pritisci, poroci, pritisci iz društva kao i ostali pritisci koji mogu da prouzrokuju nastanak neke malverzacije ili kriminalne radnje. Za razliku od pritiska mogućnost se ogleda u prilici počinioca da se zbog: nedostatka kontrole, neuspjehu kažnjavanja počinioca kriminalnih radnji, nemogućnost pristupa informacijama i ostalih nedostataka jednog preduzeća omogući ostvarenje kriminalne radnje. Opravdanje izvršenja kriminalne radnje se odnosi najčešće na pravdanje da: firma duguje novac, da se zaslužuje više, zbog finansijske pozajmice i drugih nagovaranja od trećih lica.

Pod kriminalnom radnjom se smatra namjerno urađen čin koji izvrši pojedinac ili više lica u cilju ostvarivanja nepravedne ili protivzakonite koristi. Neophodno je razlikovati kriminalnu radnju od greške. Kriminalna radnja je namjeran, svjestan čin koji u pozadini ima imovinsku korist, dok je greška ne namjerna i ne svjesna radnja koja je urađena i nema imovinsku korist kao osnovu za izvršenje određenih radnji. Pogrešan podatak koji prezentovan u finansijskim izvještajima može da nastane zbog kriminalne radnje ili greške. Razlika je u tome da li je aktivnost koja je rezultirala pogrešnim iskazivanjem namjerna ili nenamjerna.

Malverzacije u finansijskim izvještajima su prisutne od samog nastanka računovodstva i finansijskog izvještavanja. Svaka zemlja ima svoje zakone i propise koje preko svojih institucija definiše i sprovodi oblast računovodstva. Zakoni i

propisi oblasti računovodstva imaju zadatak da zaštite korisnike finansijskih izvještaja od mogućih zloupotreba i malverzacija u finansijskim izvještajima. Profesionalnom regulativom obuhvaćeno je nekoliko elemenata kojima se reguliše ova oblast iz računovodstva: [3]

- Kodeks etike za profesionalne računovođe
- Međunarodni računovodstveni standardi standardi
- Međunarodni standardi revizije
- Nacionalni standardi koji se odnose na sticanje profesionalnih znanja iz računovodstva i revizije i
- Nacionalni standard za računovodstveni softver.

Nabrojani elementi koji čine profesionalnu regulativu iz računovodstva doprinose u sprečavanju pojave nepravilnosti u finansijskom izvještavanju. Osim ovih standarda i propisa postoje i ostali subjekti koji ukazuju na nepravilnosti u finansijskim izvještajima. Najvažniji među njima su eksterni revizori. Zadatak svakog revizora je da otkrije nepravilnosti i iskaže svoje mišljenje o postojećem finansijskom stanju u nekom preduzeću. Njihova uloga je značajna u otkrivanju malverzacija koja se mogu javiti u finansijskim izvještajima

III. RAČUNOVODSTVENE TEHNIKE MALVERZACIJSKIH RADNJI U FINANSIJSKOM IZVJEŠTAJU

Malverzacije koje se odnose na krivotvorenje finansijskih izvještaja obuhvataju skup tehnika u sastavljanju i objelodanjivanju materijano značajno pogrešnih stavki unutar jednog finansijskog izvještaja. U praksi postoje različite tehnike kojima se krivotvore finansijski izvještaji da bi se namjerno i svjesno prezentovala javnosti pogrešna finansijska slika jednog preduzeća a sve u cilju ostvarivanja imovinsko finansijske koristi pojedinca ili više lica.

Najčešće korištene tehnike lažnog prikazivanja finansijskog izvještaja su: [1]

1. Priznavanje prihoda prerano ili priznavanje prihoda upitnog kvaliteta

- roba je "utovarena" prije nego što je prodaja završena
- knjiženje prihoda kad postoji ozbiljna neizvjesnost
- knjiženje prihoda kada su buduće usluge još nedovršene.

2. Priznavanje fiktivnog prihoda

- knjižen je prihod pri zamjeni slične imovine
- knjižen je povrat odnosno otpis dobavljača kao prihod
- korišćenje lažnih predračuna u internim finansijskim izvještajima.

3. Naduvavanje zarade vanrednim dobicima

- povećanje prihoda prodajom podcjenjene imovine
- povećanje bruto dobiti gašenjem dugova

- propuštanje odjeljivanja neobičnih i vanrednih dobitaka ili gubitaka od redovitog prihoda
- prikrivanje gubitaka nekontinuiranim poslovanjem.

4. Prebacivanje tekućih rashoda u ranije ili kasnije obračunski period

- pogrešno kapitaliziranje troškova
- prespora amortizacija
- propust u otpisu imovine manje vrijednosti.

5. Pogrešna knjiženja ili nepravilno smanjenje obaveza

- knjižen je prihod umjesto obaveze kad je novac primljen
- propust knjiženja očekivanih ili neočekivanih nastalih obveza
- propust knjiženja finansijskih obaveza ili nepredviđenih troškova
- bavljenje transakcijama samo da se dug ne bi zabilježio u poslovne knjige.

6. Prenosnje tekućeg prihoda u kasnije razdoblje:

- stvaranje rezerve da bi se prihod od prodaje prenio u kasniji period

7. Prebacivanje budućih rashoda u sadašnji period:

- ubrzana dodjela diskrecijskih troškova sadašnjem periodu
- sadašnje pripisivanje amortizacija iz budućih godina.

Na sljedećem primjeru je prikazana jedna od računovodstvenih tehnika lažnog prikazivanja finansijskog izvještaja koji se odnosi na uticaj troška amortizacije na finansijski rezultat preduzeća.

Pretpostavimo da je jedno preduzeće „X“ prethodne godine je ostvarilo prihode od 1.000.000 km i rashode u iznosu od 800.000 km (bez amortizacije). Na početku godine preduzeće je kupilo mašinu čija je nabavna vrijednost iznosila 200.000 km i kojem je propisana stopa otpisa 20%.

Menadžment preduzeća procjenjuje vijek trajanja mašine po linearnoj metodi za sljedeći vremenski period:

- 15 godina - godišnja amortizacija $200.000/15 = 13.333,34$
 - godišnja stopa amortizacije $(13.333,34/200.000) \times 100 = 6,67\%$
- 10 godina - godišnja amortizacija $200.000/10 = 20.000$
 - godišnja stopa amortizacije $(20.000/200.000) \times 100 = 10\%$
- 8 godina - godišnja amortizacija $200.000/8 = 25.000$
 - godišnja stopa amortizacije $(25.000/200.000) \times 100 = 12,5\%$

- 5 godine - godišnja amortizacija $200.000/5 = 40.000$
 - godišnja stopa amortizacije $(40.000/200.000) \times 100 = 20\%$

Izračunati troškovi godišnje amortizacije sa različitim stopama amortizacije i njihov uticaj na finansijski rezultat preduzeća su prezentovani u tabeli 1.

Tabela 1. Uticaj troškova amortizacije na finansijski rezultat

Rb	OPIS	15 god.	10 god.	6 god.	5 god.
1.	Prihodi	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000
2.	Rashodi	800.000	800.000	800.000	800.000
3.	EBITDA	200.000	200.000	200.000	200.000
4.	Trošak amort.	13.333,34	20.000	25.000	40.000
5.	Dobit prije oporez.	186.666,66	180.000	175.000	160.000
6.	Porez na dobit (10%)	16.000	16.000	16.000	16.000
7.	Dobit nakon oporeziv.	170.666,66	164.000	159.000	144.000

Pravilan obračun amortizacije u finansijskom izvještaju je predstavljen je u posljednjoj koloni i izračunat je na sljedeći način:

Sljedi: $1.000.000 \text{ km} - 800.000 \text{ km} = 200.000 \text{ km} \times 20\%$ godišnja stopa amortizacije = 40.000 km (godišnji iznos amortizacije. Ukupni prihodi – ukupni rashodi sa amortizacijom, $1.000.000 \text{ km} - (800.000 \text{ km} + 40.000 \text{ km}) = 160.000 \text{ km}$ (dobit prije oporezivanja) $\times 10\%$ (porez na dobit) = 16.000 km. Neto dobit = $160.000 \text{ km} - 16.000 \text{ km} = 144.000 \text{ km}$.

Naredna tabela 2. Prikazuje izračunavanje poreza na dobit X preduzeća.

Tabela 2. Izračunavanje poreza na dobit

Rb	OPIS	15 god.	10 god.	6 god.	5 god.
1.	Dobit prije oporeziv.	186.666,66	180.000	175.000	160.000
2.	Račun. amrt.	13.333,34	20.000	25.000	40.000
3.	Amort. (20%)	40.000	40.000	40.000	40.000
4.	Oporezivi iznos dobiti	160.000	160.000	160.000	160.000
5.	Porez na dobit(10%)	16.000	16.000	16.000	16.000

Iz gore navedenog primjera obračuna amortizacije i njegovog uticaja na finansijski rezultat može se zaključiti da se promjenom vijeka trajanja nekog osnovnog sredstva lako može promjenuti i finansijski rezultat koji menadžmentu preduzeća odgovara u tom trenutku. Iz prve tri kolone koje su prikazane u tabeli za izračunavanje troškova amortizacije i njegovog uticaja na finansijski rezultat mogu se uočiti nastale malverzacije.

Kako se mijenja period obračuna osnovnog sredstva tako se i mijenja njegov uticaj na finansijski rezultat. U zadnjoj koloni obračuna amortizacije iskazan je tačan obračun i vrijednosti godišnjeg troška amortizacije. Produžavanjem vijeka trajanja osnovnog sredstva a pritom ne iskazivanja obračuna godišnje amortizacije po propisanoj stopi nastaje malverzacija koja se prezentuje u finansijskom izvještaju. Veličina dobiti zavisi od prihoda i rashoda. Na visinu rashoda direkto utiče visina troškova amortizacije. Ukoliko preduzeće želi da plati manji porez na dobit, ono će iskazati veće troškove amortizacije i time povećati visinu iznosa svojih rashoda.

Osim promjene vijeka trajanja nekog osnovnog sredstva prilikom obračuna amortizacije, malverzijska radnja se može se primjeniti i na osnovu promjene rezidualne vrijednosti osnovnog sredstva u toku obračuna amortizacije.

Namjerno predcjenjenom ili podcjenjenom rezidualnom vrijednošću nekog osnovnog sredstva stvara se mogućnost za pogrešnom iskazanom vrijednošću osnovice za obračun amortizacije. Ukoliko se precijeni rezidualna vrijednost nekog osnovnog sredstva tada će i smanjiti osnovica za obračun amortizacije i obrnuto ukoliko se podcjeni tada će osnovica za obračun amortizacije biti veća. Brojne su mogućnosti za malverzaciju pojedinih vrijednosnih pozicija koje se iskazuju u finansijskom izvještaju.

Osnovni cilj svake malverzacije je da se lažno prezentuju određene pozicije koje se nalaze u finansijskom izvještaju i na taj način ostvari neka imovinska korist za pojedinca ili više njih. U radu je predstavljen samo jedan od primjera malverzacija koja se odnosi na obračun amortizacije osnovnog sredstva u preduzeću.

IV. ZAKLJUČAK

Manipulacijama u finansijskim izvještajima nastoji se pokazati veći ili manji finansijski rezultat u zavisnosti od toga u kojem slučaju se može ostvariti veća imovinska korist preduzeća. U umješanost malverzacijama koje se nalaze u finansijskim izvještajima mogu dolaziti sa različitog nivoa rukovođenja. Direktnim ili indirektnim putem se mogu izvršiti malverzacije pojedinih pozicija u finansijskim izvještajima i na osnovu toga iskazati lažna finansijska slika preduzeća a sve u cilju postizanja neke materijalne koristi za pojedinca ili grupno.

Postoje različiti motivi za malverzaciju. Glavni motivi za realizaciju računovodstvenih malverzacija se odnose najčešće na: skrivanje lošeg poslovanja, smanjenje poreskih izdataka, dobijanje boljih uslova za kredit od banke, povećanja menadžerskih nagrada i ostalo.

Malverzacije sa finansijskim izvještajima ugrožavaju ravnotežu na ekonomskom tržištu, kao i sve veću pojavu bankrotsva privrednih subjekata u svijetu. Preduzeće koje ima krvotvoren finansijski izvještaj i takav prezentuju javnosti iz godine u godinu uzrokuje da njihovi korisnici (investitori, banke, državne institucije) dobiju stvarnu finansijsku sliku o njemu tek na kraju kada bankrotira takvo preduzeće. Zato su česte pojave sve većeg broja prevarenih povjerioca preduzeća koja svoja prava moraju tražiti putem suda.

Cilj malverzacije u finansijskim izvještajima jeste da se svjesno i namjerno obmanjuju korisnici finansijskih izvještaja u pogledu ekonomsko imovinskog položaja preduzeća. Takvi finansijski izvještaji u sebi sadrže materijalno značajne pogrešne vrijednosti o bilansu stanja i bilansu uspjeha. Iza svake malverzacije stoji imovinska korist lica koje je učestvovalo u radnjama prevare finansijskog izvještavanja. Prilikom utvrđivanja lica koja su prouzrokovala takvo stanje neophodno je utvrditi sa kojeg nivoa organizacije potiču. Da li je malverzacija nastala od strane nižeg (zaposleni radnici) ili višeg nivoa (menadžment, direktor, vlasnik). Malverzacije koje su učinjene od strane vlasnika i rukovodstva preduzeća teže je utvrditi i kada se utvrdi onda je rezultat velikih dugoročnih prevara.

Zakoni i propisi jedne zemlje koji regulišu ovu oblast nisu dovoljni u sprečavanju malverzacija koja se nalaze u finansijskim izvještajima. Neophodno je zajedničko učešće svih korisnika kako internih tako i eksternih u poboljšanju funkcionisanja finansijskog izvještavanja privrednih subjekata. Samo kvalitetno finansijsko sastavljanje i izvještavanje koje je u skladu sa međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja može smanjiti nivo nepravilnosti u finansijskim izvještajima.

Potpuna isključenost nepravilnosti u finansijskim izvještajima je nemoguća zbog nastanka eventualnih grešaka, ali se malverzacije koje su rezultat namjerno učinjene radnje radi ostvarenja buduće imovinske koristi treba smanjiti u granicama ili potpuno ukloniti iz finansijskog izvještavanja privrednih subjekata.

U kordinaciji revizora, investitora, akcionara i primjenom kvalitetnih zakona i standarda moguće je otkrivanje na vrijeme nastanak nekih malverzacija u finansijskom izvještaju. Neophodno je otkriti malverzaciju prije njegovog objavljivanja u finansijskom izvještaju i time spriječiti obmanjivanje javnosti i donošenje poslovnih odluka na osnovu lažnih informacija. Kontrolom poslovanja i vrijednosnog iskazivanja pozicija u bilansima može se spriječiti nastanak malverzacija. Pooštrenim zakonom i kaznama za određene kriminalne radnje može se doprinijeti da se smanji nivo prevara u finansijskim izvještajima.

Sve navedeno u radu ukazuje na potrebu za usavršavanjem tehnika pomoću kojih se otkrivaju malverzacije u cilju održavanja povjerenja u finansijske izvještaje. S obzirom da finansijski izvještaji predstavljaju osnovni izvor informacija o finansijskom položaju nekog preduzeća neophodno je da oni budu sastavljeni i prezentovani na način da pruže tačne i pouzdane informacije svojim korisnicima.

LITERATURA

- [1] Belak V., Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo – borba protiv prijevare, Belak Excellens d.o.o., Zagreb, 2011.
- [2] Knežević G., Analiza finansijskih izvještaja, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2013.
- [3] Petrović Z., Međunarodni standardi revizije, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.
- [4] Petković A., Forenzička revizija, Proleter, Novi Sad, 2010

Analitički postupci interne revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara

Analytical procedures of internal audit in the detection and prevention of frauds

Slavko Lošić, Univerzitet Sinergija, Mirko Savić, Univerzitet Sinergija

Sažetak— Prevarom se ostvaruje nezakonita imovinska korist za pojedinca ili grupu povezanih lica. Rizik od nastanka prevare u poslovanju svakog privrednog subjekta je stalno prisutan. Prevare mogu u znatnoj mjeri da poremete i ugroze poslovanje preduzeća. Zbog toga je neophodno posebno skrenuti pažnju na ovu problematiku. Postoje različiti faktori koji utiču na nastanak prevare, među kojima su osnovni: motiv, pritisak i prilika. Zadatak interne revizije je da otkrije i spriječi nastanak prevare u preduzeću. Korišćenjem različitih metoda u svom radu interni revizor otkriva područje potencijalne prevare i time može da spreči njenu realizaciju. Jedna od tehnika koje koriste su analitički postupci. Poređenjem pojedinih stavki iz finansijskog izvještaja u toku određenog vremenskog intervala mogu da se dobiju značajne informacije o pojedinim vrijednostima i njenim oscilacijama. Sva značajna odstupanja vrijednosti u odnosu na prethodni period treba detaljno analizirati, jer mogu da predstavljaju rezultat neke prevare. Rad Interne revizije treba da se zasniva na koordinaciji sa menadžmentom i ostalim strukturama upravljanja kako bi na što efikasniji način otkrili i spriječili prevaru u svom preduzeću.

Ključne riječi – interna revizija; analitičke procedure; prevare; tehnike analitičkih procedura

Abstract – Fraud is accomplished unlawful material benefit for an individual or group of related entities. The risk of fraud in the operations of each business entity is constantly present. Scams can significantly disrupt and threaten the company's operations. It is therefore necessary in particular to draw attention to this issue. There are various factors that influence the occurrence of fraud, including basic: motive, opportunity and pressure. The task of internal audit is to detect and prevent the occurrence of fraud in the company. By using different methods in their work internal auditor discovers an area of potential fraud and thus can prevent its realization. One of the techniques used were analytical procedures. By comparing the individual items in the financial statements during the specified time interval can be obtained significant information about certain values and its fluctuations. All significant deviation value compared to the previous period should be analyzed in detail, as they may represent the result of a fraud. The work of Internal Audit should be based on coordination with the management and other governance structures in order to more effectively detect and prevent fraud in their company.

Keywords – internal audit; analytical procedures; frauds; techniques of analytical procedures

I. UVOD

Karakteristika današnjeg ekonomskog okruženja se odlikuje visokim stepenom nesigurnosti u poslovanju. Da bi u takvom okruženju neko preduzeće osiguralo rast i razvoj neophodno je da se uspostavi kvalitetan nivo upravljanja rizicima. Rizici predstavljaju stalnu komponentu u poslovanju svakog preduzeća. Svaka poslovna odluka u sebi ima neizvjesnost njene realizacije u budućnosti. Postoji veliki broj rizika i njihova veličina nije zanemarljiva. Iz tog razloga, u današnjim uslovima poslovanja, interna revizija je postala značajan instrumenat ispitivanja i ocjene poslovnog odlučivanja. Jedan od osnovnih zadataka interne revizije se ogleda u njenoj savjetodavnoj ulozi. Na osnovu rada interne revizije omogućava se menadžmentu preduzeća da donese efikasne poslovne odluke koje se temelje na pouzdanim informacijama. Takođe, od interne revizije se očekuje i da otkrije i spriječi nastanak prevare u preduzeću. Rizik ne otkrivanja prevare zavisi od nivoa efikasnosti interne revizije. Visok nivo funkcionisanje interne revizije u preduzeću odlikuje se u njenoj nezavisnosti i objektivnosti u radu. Analitičke procedure omogućavaju internim revizorima u svom radu da dođu do relevantnih informacija koja mogu da otkriju i spriječe nastanak neke prevare u preduzeću. Uloga interne revizije je da blagovremeno otkrije i spriječi nastanak prevare u poslovanju, jer prevare i gubici postaju globalni fenomen današnjice.

II. ULOGA INTERNE REVIZIJE U OTKRIVANJU I SPREČAVANJU PREVARA

Prema međunarodnom standardu revizije 240, pod prevarom se podrazumjeva svaka namjerna radnja prouzrokovana pogrešnim prikazivanjem ili obmanjivanjem radi ostvarenja nezakonite koristi. Učesnici prevare mogu biti lica izvan ili unutar preduzeća. Postoje različiti faktori koji utiču na nastanak neke prevare. Obično se dijele na tri osnovna faktora i to: motiv, pritisak i priliku da se izvrši prevara od strane pojedinca ili više njih. Interni revizor treba da identifikuje sve potencijalne faktore koje mogu da utiču na nastanak prevare. Efikasnost sprečavanja i otkrivanja prevare zavisi od organiziranja i funkcionisanja preduzeća. To pre svega zavisi i od ostale struktura organizacije u preduzeću. Sam rad interne revizije bez zajedničke koordinacije sa ostalim strukturama u preduzeću u velikoj mjeri smanjuje

moгуćnost u pronalaženju i sprečavanja nastalih finansijskih prevara. Međunarodnim standardima revizije nije propisano da je obaveza interne revizije u otkrivanju prevare. Međutim od interne revizije se traži da bude na takav način organizovana da može da prepozna sve potencijalne uslove nastanka prevare. Ni jedno preduzeće ne može biti tako efikasno organizovano da spriječi njen nastanak. Na internoj reviziji, konkretnije internom revizoru, je da svojim profesionalnim radom u koordinaciji sa menadžmentom preduzeća spriječi i otkrije nastanak prevare. Fokusiranjem na potencijalne rizike nastanka prevara povećava se i njeno sprečavanje nastanka.

Prema definiciji Komiteta za praćenje revizorske prakse u Velikoj Britaniji Interna revizija je nezavisna funkcija ocjenjivanja u okviru jedne organizacije (preduzeća, banke, ustanove itd.), kojom se ispituje i ocjenjuje (vrijednuje) aktivnost preduzeća ili banke, kao vid pružanja usluga organizaciji¹. Iz definicije interne revizije može se zaključiti da je osnovni cilj interne revizije pružanje informacija vlasniku i menadžmentu preduzeća u ostvarenju svojih poslovnih ciljeva. Interna revizija u toku svog rada pruža rukovodstvu odgovarajuće analize stanja poslovanja, preporuke i savjete koje se odnose na sprečavanje i otkrivanje prevara u preduzeću.

Procedure interne revizije u oblasti otkrivanja i sprečavanja prevara odvijaju se preko sljedećih koraka:

1. Identifikacija područja nastanka prevare

Interni revizori trebaju da identifikuju područja mogućeg nastanka prevare. Najčešće se to odnosi na područja potencijalnog visokog rizika kao što su: novčane transakcije, učestala pojava viškova i manjkova, nizak nivo kvalifikovanosti zaposenih i sve ostale neučestale radnje koje se dešavaju u toku poslovanja preduzeća. Kad se uoče područja koja su sklona riziku, tada se omogućava odgovarajuće alociranje resursa kako bi se smanjila mogućnost izloženosti riziku prevare. Radnje koje čine prevanu mogu da se identifikuju od strane interne revizije kao i od strane ostalih lica unutar ili van preduzeća putem dojave, pritužbe i drugih vidova komunikacije.

2. Procjena djelovanja internih kontrola

Zadatak interne revizije je da procjeni efikasnost funkcionisanja interne kontrole u preduzeću. Ukoliko se u preduzeću uspostavi efikasan sistem interne kontrole ona u znatnoj mjeri olakšava posao internog revizora u pronalaženju područja nastanka prevare. Interni revizori u toku obavljanja revizije treba da uoče potencijalna problematična područja za nastanak prevare kako bi menadžmentu dali preporuke s ciljem sprečavanja njihovog nastanka.

3. Otkrivanje i istraživanje prevara

Interni revizor prema ovome nastoji detaljno ispitati svaku poslovnu transakciju koja ukazuje na mogućnost nastanka prevare. Takođe, treba ispitati i funkcionisanje internih kontrola i pojedinih stavki u finansijskim izvještajima.

Revizor mora upozoriti na slabosti koje je otkrio ispitivanjem jer ima znanje o vrstama i karakteristikama prevara kao i o tehnikama koje se primjenjuju u otkrivanju istih. Nakon što revizor otkrije prevanu, nužno mora ocijeniti njen nivo i veličinu koja utiče na poslovanje preduzeća. Takođe, u toku obavljanja svog rada može uključiti i ostale relevantne stručnjake iz određenih oblasti kako bi pomogli u otkrivanju i sprečavanju prevara.

4. Izvještavanje interne revizije

Na kraju, obaveza internog revizora je da izvještava menadžment i ostalu rukovodeću strukturu o rezultatima svog rada. U zavisnosti od predmeta i složenosti ispitivanja, izvještaj može biti iskazan: usmeno ili pismeno, godišnje, polugodišnje ili kvartalno i njime revizor daje informacije o efektima prevare na finansijski položaj i uspjehnost preduzeća, kao i ukupno poslovanje. Takođe, revizor treba da pruži svoje mišljenje i preporuke korektivnih mjera koje menadžment treba preduzeti kako bi se prevare u buduće spriječile.

III. ANALITIČKI POSTUPCI U OTKRIVANJU I SPREČAVANJU PREVARA

Analitički postupci su definisani Međunarodnim revizijskim standardom 520, pomoću kojih se vrši ocjenjivanje finansijskih informacija analiziranjem odnosa između finansijskih i nefinansijskih podataka. Analitički postupci uključuju takva ispitivanja, koja nisu u skladu s ostalim relevantnim informacijama ili koji značajno odstupaju od predviđenih iznosa. Analitički postupci mogu pomoći revizorima u identifikovanju prevara, ali i u identifikovanju očekivanih koje se nisu dogodile.

Za upravljanje su potrebne informacije koje su tačne. Veliki dio tih informacija obrađuje se u računovodstvu a prezentovane su i u finansijskim izvještajima. Interna revizija osigurava pouzdanost finansijskih izvještaja. Informacije dobijene analizom finansijskih izvještaja pretvaraju se u prihvatljivu formu za donosiocje odluka. Prema tome, računovodstvo, interna revizija i analiza međusobno su povezani i uslovljeni.

U fazi prikupljanja podataka, analiziranju i izvještavanju, interni revizor koristi više metoda prikupljanja podataka, između ostalog, i analitičke postupke. Analitički postupci kao dokazni testovi, u internoj reviziji najčešće uključuju:

- finansijske informacije za uporedive prethodne periode,
- očekivani rezultati kao što su budžeti ili prognoze,
- odnosi elemenata finansijskih informacija u datom periodu,
- slične informacije o djelatnosti u okviru koje preduzeće posluje,
- odnosi finansijskih informacija i operativnih podataka ili drugih relevantnih nefinansijskih informacija.²

Kod analize poređenja finansijskih informacija tekućeg i prethodnog perioda, rezultati upoređivanja se iskazuju u

¹ Slavko Vukša, Zoran Babić, Revizija, Op. cit., Pravilnik o internoj reviziji, Str. 389

² Stanišić, M., Metodologija revizije, Univerzitet Singidunum, 2006., str. 27.

apsolutnim iznosima i postotcima na godišnjem, polugodišnjem, tromjesečnom i mjesečnom nivou, prema sljedećem obrascu:

Odstupanja (%) = informacije iz tekućeg perioda / informacije iz prethodnog perioda

Ako na primjer, smanjenje koeficijenta obrta potraživanja i produženje dana naplate potraživanja predstavlja negativnu tendenciju, upućuje na elemente finansijskih izvještaja da su, sa većom vjerovatnoćom, netačno iskazani zbog moguće prevare.

Očekivani rezultati budžetiranja ili prognoze, na osnovu analize prethodnog i prognoze budućeg perioda, mogu se sa većom vjerovatnoćom identifikovati netačno iskazane pozicije finansijskih izvještaja zbog moguće prevare. Na primjer, preduzeće je u prethodnom periodu zabilježilo u kontinuitetu stalno povećanje prihoda u iznosu od 10% na godišnjem nivou. Budući prihod treba planirati u istom ili većem iznosu. Svako odstupanje od prethodnog perioda koje nije opravdano može da ukazuje na mogućnost neke zloupotrebe.

Odnosi elemenata finansijskih informacija u datom periodu dobijaju se na osnovu elemenata u tekućem period poslovanja. Na primjer, preduzeće je prodalo 10.000 komada neke robe po cijeni od 2 KM i očekuje se prihod od prodaje robe u iznosu od 20.000 KM. Svako odstupanje od očekivanog rezultata rezultira potencijalno prevari.

Na osnovu informacija o djelatnosti u okviru koje preduzeće posluje, mogu se porediti preduzeća sa ostalim iz iste grane djelatnosti. Na primjer, ako su preduzeća iz iste grane djelatnosti likvidna, potrebno je ispitati uzrok nelikvidnosti tog preduzeća. Uobičajeno se ispituju proizvodni troškovi, veliki otpisi imovine, niža količina proizvodnje za iste troškove, značajno niži ili viši prihod po zaposlenom nego što je to u industriji i slično.

Poređenje finansijskih i operativnih informacija se sprovodi sa ciljem utvrđivanja mogućih znakova upozorenja a koje se odnose na, na primjer, veća proizvodnja treba da dovede do povećanja prihoda ili zaliha proizvodnje. Ukoliko informacije ne potvrđuju takav odnos, neophodno je detaljnije istražiti.

Uzimajući u obzir navedene činjenice, revizor procjenjuje adekvatnost analitičkih postupaka kao dokaznih testova i u slučaju potrebe sprovodi dodatne revizijske postupke kako bi ostvario ciljeve revizije. O neuobičajenim odnosima i transakcijama iz analitičkih postupaka, koje je revizor uočio, revizor treba komunicirati s odgovarajućim nivoom menadžmenta. Takođe se podrazumijeva da će revizor menadžmentu preporučiti korektivne akcije kako bi se takva praksa uklonila i spriječila u budućnosti.

Da bi se analitičke procedure realizovale koriste se analitičke tehnike. Pomoću analitičkih tehnika najčešće se otkrivaju manipulacije ili prevare koje se odnose na sredstva, obaveze, prihode i rashode. Poznavanje ovih tehnika trebalo bi biti osnova ne samo internog revizora već i svakog računovođe, finansijskog analitičara ili bilo koga ko ima interesa u analizi računovodstvenih podataka. U praksi postoje

različite tehnike provođenja analitičkih postupaka među kojima se načešće primjenjuju sljedeće:

- horizontalna analiza
- vertikalna analiza
- analiza racio brojeva
- poređenje određenih vrijednosti sa istim iz prethodnog perioda

Pod horizontalnom analizom podrazumijevamo analizu finansijskih izvještaja koja omogućava upoređivanje podataka kroz jedan duži vremenski period, najčešće za jednu poslovnu godinu, da bi se otkrile promjene pojedinih bilansnih pozicija. Postupak izračunavanja horizontalne analize odvija se u dva koraka. Prvi korak je da se izračuna razlika između tekuće i prethodne godine, na sljedeći način: razlika (u apsolutnom iznosu) = tekuća godina – prethodna godina. Drugi korak ove analize je izražavanje te razlike u % na sljedeći način: (razlika / prethodna godina) x 100.

Pod vertikalnom analizom podrazumijeva se upoređivanje finansijskih podataka u jednoj poslovnoj godini, gdje se zbir bilansa aktive i pasive izjednačavaju sa 100, što znači da se pojedine pozicije bilansa izračunavaju kao postotak od ukupne aktive ili pasive. Kod finansijskog izvještaja o ostvarenom rezultatu u periodu uobičajeno je da se neto prodaja izjednačava sa 100, što znači da se pojedine pozicije izračunavaju kao postotak od neto prodaje.

Zajedničko za horizontalnu i vertikalnu analizu je da se odlikuje u jednostavnosti i preglednosti gdje se lako mogu uočiti različite oscilacije pojedinih vrijednosti.

Svako nelogično kretanje i odstupanje pojedinih vrijednosti ukazuje na moguće manipulacije i potrebno ih je dodatno istražiti. Svaku stavku čija vrijednost ne slijedi trend, previše oscilira, naglo skače ili pada, potrebno je označiti i dalje analizirati.

Pokazatelj racio brojeva, podrazumijeva da se jedna ekonomska veličina stavlja u odnos sa drugom. Pokazatelje obično posmatramo kao nosioce informacija koje su potrebne za upravljanje i poslovanje preduzeća. Postoji nekoliko finansijskih pokazatelja, među kojima su najznačajniji: pokazatelji likvidnosti, rentabilnosti, aktivnosti, finansijske strukture i pokazatelji tržišne vrijednosti. Rezultati finansijskih pokazatelja pomažu internom revizoru da sagleda finansijski položaj preduzeća. Odstupanja izračunatih vrijednosti ukazuju internom revizoru na područje potencijalnog rizika od nastanka prevare.

Poređenjem određenih vrijednosti sa istim iz prethodnog perioda internom revizoru pomažu u pronalaženju i sprečavanju prevara. Određene vrijednosti koje se prate u kontinuitetu ukazuju na moguća odstupanja tih vrijednosti. Neobične i visoke vrijednosti ukazuju na mogućnost nastanka prevare.

Uzmimo, na primjer, da preduzeće iz godine u godinu iskazuje negativnu tendenciju koeficijenta likvidnosti, jer ima problem sa izmirivanjem svojih obaveza. Pogoršanje tekuće likvidnosti, vlasnika i menadžment preduzeća prisiljava da

preuzmu odgovarajuće korake koje se odnose na, na primjer: nabavka po većim cijenama od tržišne, prodaju po manjim cijenama od tržišnih, povećanje kratkoročnog zaduživanja po nepovoljnim uslovima itd. Sve ove navedene mjere povećavaju nivo rizika nastanka prevare. Interni revizor treba da detaljno analizira područja koja ukazuju na takvo poslovno stanje u preduzeću.

Koeficijent finansijske strukture izvora sredstva pokazuje nam odnos sopstevog kapitala u odnosu na pozajmljeni i njihove veličine u ukupnim izvorima finansiranja. Povećani iznos pozajmljenog kapitala ukazuje da se preduzeće suočava sa finansijskim problemima. Posebno treba posvetiti pažnju stopi zaduženosti jer može da prouzrokuje niz cikličnih pojava koja ugrožavaju poslovanje i sam opstanak preduzeća. Prevelika zaduženost utiče na povećanje rizika od nastanka prevare.

Pokazatelj poslovne aktivnosti koji se odnosi na koeficijent obrta zaliha, može da bude povećan ili smanjen u značajnoj mjeri od veličine iz prethodnih perioda. Smanjenje obrta zaliha ukazuje na to da su zalihe možda precjenjene, dok povećanje obrta zaliha pokazuje da zbog pogoršane likvidnosti preduzeće nije u mogućnosti nabaviti novu količinu zaliha.

Racio pokazatelji imaju široku primjenu u mnogim oblastima ekonomije jer se na osnovu njih dobijaju informacije o finansijskom položaju posmatranog privrednog subjekta. Sva velika odstupanja tekuće vrijednosti od vrijednosti iz prethodnih perioda može da ukaže revizoru na potencijalnu nepravilnost. Identifikacija i otkrivanje takvih nepravilnosti smanjuje nastanak prevare.

Naredna tabela pokazuje uzročno posljedičnu vezu između znakova upozorenja i mogućih prevara.

TABELA 1. Veza između znakova upozorenja i mogućih prevara [1]

R.b.	Znakovi upozorenja	Moguće prevare
Precjenjivanje rezultata finansijske godine		
1.	Smanjenje amortizacije	Podcjenjivanje dugoročne imovine
2.	Neiskazivanje rezervisanja	Podcjenjena rezervisanja
3.	Povećanje potraž. od kupaca	Precjenjivanje potraž. od kupaca
4.	Povećanje zaliha	Precjenjivanje zaliha
5.	Povećanje otpisa obaveza	Podcjenjena obaveza
Podcjenjivanje rezultata finansijske godine		
1.	Povećanje amortizacije	Precjenjivanje dugoročne imovine
2.	Smanjenje zaliha	Podcjenjivanje zaliha
3.	Manjkovi	Rezultat su moguće prevare
4.	Dobavljači su ujedno i kupci	Transakcije nisu iskazane po tržišnim uslovima
5.	Statusne promjene	Nisu po fer tržišnim uslovima

Izvor: izrađeno prema Beškvir B., *Analitički postupci u forenzičnoj reviziji*, RRiF, br.9/10, str.89

Znakovi upozorenja pružaju internim revizorima informacije o potencijalnim područjima nastanka neke prevare u preduzeću.

IV. ZAKLJUČAK

Rizik prevare u poslovanju preduzeća se ne može u potpunosti ukloniti. Postoje brojni razlozi za nastanak prevare i stoga treba posebnu pažnju skrenuti na ovu problematiku. Štete od prevare su velike i mogu da ugroze poslovanje preduzeća a u nekim slučajevima i da dovede do njegovog bankrotstva. Cilj svake prevare je omogućavanje materijalne koristi njegovom počiniocu i prouzrokovanje štete vlasniku tih sredstava.

Primjena analitičkih postupaka u radu internog revizora omogućava da se sagleda ukupno poslovanje nekog preduzeća za jedan posmatrani vremenski period. Poređenjem pojedinih veličina iz tekuće godine sa prethodnim periodom poslovanja mogu da se uoče određena odstupanja. Rezultat odstupanja veličina od standardnih ukazuje na potencijalni rizik nastanka prevare. Područja koja predstavljaju rizik neophodno je izdvojiti i detaljno izvršiti analizu. U svakom preduzeću postoje takva područja i neophodna je njihova revizija.

Osnovni zadatak interne revizije je da pruži vlasnicima i menadžmentu informacije o poslovanju. Takve informacije treba da se baziraju na tačnim podacima kako bi rukovodeća struktura u preduzeću donjela optimalne poslovne odluke. Prevare koje nastanu u nekom preduzeću daju lažnu sliku o njegovom finansijskom položaju. Neophodno ih je otkriti i spriječiti kako ne bi obmanjivale korisnike i navele na donošenje pogrešnih odluka.

Proces svake interne revizije ne smije biti završen sastavljanjem i prosleđivanjem izvještaja, već je potrebno pratiti i ispitati da li su preduzete sve aktivnosti u sprečavanju i otkrivanju prevara. U slučaju da je bilo eventualnih odstupanja treba preduzeti odgovarajuće mjere u njihovom otklanjanju.

Cilj interne revizije je da primjenom različitih tehnika otkrije i spriječi nastanak prevare. Analitički postupci su dio tih tehnika koje se koriste i pomažu internom revizoru u njegovom radu. U kombinaciji sa drugim tehnikama analitički postupci ostvaruju značajne rezultate iz ove oblasti.

LITERATURA

- [1] Beškvir B., *Analitički postupci u forenzičnoj reviziji*, RRiF br.9, Zagreb, 2010.
- [2] Knežević G., *Analiza finansijskih izvještaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2013.
- [3] Petković A., *Forenzička revizija*, Proleter, Novi Sad, 2010
- [4] Stanišić M., *Interna kontrola i revizija*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2014.

Odgovornosti odbora za reviziju u sprečavanju prevara

Responsibilities of the Audit Committee to the prevent fraud

Mile Stanišić, Univerzitet Singidunum

Sažetak - Poslednjih godina kod nas je izvršeno usklađivanje zakonske regulative, na prvom mestu zakon o privrednim društvima, u pogledu odgovornosti odbora za reviziju. Izvršena je komparacija naše regulative sa regulativom u SAD, sa ciljem da naše zakonodavstvo postane efektivnije, a odbori za reviziju efikasniji. Članovi odbora za reviziju treba da budu svesni svojih odgovornosti kada preuzmu ovu značajnu ulogu. Ovim člankom je rasvetljava odgovornost odbora za reviziju u sprečavanju prevara u privrednim društvima. Prevare mogu mnogo koštati sve vrste organizacija.

Cljučne reči – odbor za reviziju, prevare, eksterna revizija, interna revizija

Abstract - In recent years in our country is the harmonization of legislation, the first company law, in terms of responsibilities of the audit committee. Comparison is conducted our regulations with the US, with the aim of our legislation becomes effective and efficient audit committees. The members of the audit committee should be aware of their responsibilities when they take on this important role. This article clarified the responsibilities of the audit committee to prevent fraud in companies. Scams can cost a lot of organizations of all kinds.

Keywords - the Audit Committee, fraud, external audit, internal audit

I. UVOD

Odbor za reviziju treba da ima aktivnu ulogu u sprečavanju i odvracanju od prevara, kao i efikasan program etičkog ponašanja i usaglašenosti sa zakonima i propisima. On treba stalno da upućuje kritike menadžmentu i revizorima da bi obezbedio da organizacija ima odgovarajuće programe i kontrole protiv prevara da bi se utvrdile potencijalne prevare i obezbedilo da se preduzmu istrage ukoliko se otkriju prevare. Odbor za reviziju treba da osigura da se preduzmu odgovarajuće mere protiv poznatih vinovnika prevara.¹ Problem koji se postavlja pred nas odnosi se na usaglašenost i efektivnost naše regulative u odnosu na regulativu u Sjedinjenim Američkim Državama. U tom smislu izvrili smo ispitivanje Zakona o privrednim društvima Republike Srbije i Republike Srpske.

Prema ACFE (the Association of Certified Fraud Examiners - ACFE), američke organizacije gube oko 7%

godišnjih prihoda na prevare.² To je zbog činjenice da neprofitne organizacije ne primenjuju najefikasnije kontrole prevara, kao što su crvene linije za uzbunjivače i pregledi finansijskih izveštaja od strane menadžmenta, i zato što one fokusiraju svoje resurse na najmanje efikasne kontrole protiv prevara.³ Troškovi prevara ne uključuju samo finansijske troškove, već i troškove kao što su ugrožavanje reputacije organizacije, potencijalni gubitak klijenata, gubitak ekspertize menadžmenta i odbora direktora, i mnogi drugi nefinansijski troškovi.

II. DEFINISANJE I RAZUMEVANJE PREVARA

Upoznavanje sa prevarama je od suštinskog značaja za odbor za reviziju u ispunjavanju odgovornosti. Termin prevara je definisan u Black-ovom pravnom rečniku (šesto izdanje, 1990) kao

Namerno izvratanje istine sa ciljem da se nagovori neko drugi da se osloni na to i odustane od neke vredne stvari koja mu pripada ili ustupi neko zakonsko pravo. Lažno prikazivanje činjenica, bilo rečima ili ponašanjem, lažnim ili pogrešnim tvrdnjama, ili skrivanjem onoga što bi trebalo obelodaniti, što zavarava ili je namenjeno da zavarava nekog drugog tako da će osoba delovati u skladu sa tim na svoju štetu. Generički termin, koji obuhvata raznovrsna sredstva koja ljudska dovrtljivost može da pronađe, i kojima pribegava pojedinac da bi izvukao prednost u odnosu na nekog drugog lažnim sugestijama ili sprečavanjem istine, i obuhvata sva iznenađenja, trikove, lukavosti, pretvaranja (prikriivanja), i drugi nepošten način na koji se neko drugi prevare.

² Association of Certified Fraud Examiners (ACFE), 2008 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, Austin, TX: ACFE, 2008, p 8.

³ ACFE, 2008 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, Austin, TX: ACFE, 2008, p 40.

¹ American Institute of Public Accountants, 2010 Fraud and the Responsibilities of the Audit Committee: An Overview, New York, NY

ACFE definiše prevare karakteristične za neke profesije:

Korišćenje nečije profesije (zanimanja) za lično bogaćenje preko smišljene zloupotrebe ili pogrešnog korišćenja resursa ili sredstava organizacije⁴

Odbor za reviziju takođe treba da ima na umu da prevare koje utiču na organizaciju često spadaju u jednu od sledeće tri kategorije:

- *Prevare koje čini menadžment*, koje obuhvataju namerno pogrešno prikazivanje od strane višeg menadžmenta finansijskih izveštaja, ili krađa ili nepravilno (nepropisno) korišćenje resursa organizacije.
- *Prevare koje čine zaposleni*, koje obuhvataju krađu ili nepropisno korišćenje resursa organizacije od strane osoblja koje ne spada u osoblje višeg ranga.
- *Spoljne prevare*, koje obuhvataju krađu ili nepropisno korišćenje resursa od ljudi koji ne čine menadžment niti su zaposleni u firmi.

Ova kategorizacija prevara je korisna, ali nije apsolutna. Osoblje menadžmenta srednjeg nivoa može namerno da pogrešno prikaže transakcije finansijskih izveštaja, na primer, da bi promovisali svoje poslovanje, ili pojedinci spolja mogu da šuraju sa menadžmentom ili zaposlenima u organizaciji.

Tri uobičajena faktora rizika od prevara koji su objašnjeni u SAS 99 se često klasifikuju kao "trougao prevare" – pritisak, racionalizacija i mogućnosti. Mada postojanje ovih uslova ne mora da znači da se prevara dogodila ili da će se dogoditi u organizaciji, ono može da poveća verovatnoću da bi se mogla prevara dogoditi. Pored toga, ne moraju da postoje sva tri uslova da bi se dogodila prevara.

Pritisaci i stimulansi – Pritisak može biti stvaran ili zapažen. Pritisak obično stvaraju okolnosti kojima je izvršilac prevare izložen ili primećuje da je izložen, kao što su lični finansijski pritisci ili pritisci tržišta da ispuni finansijske ciljeve. Mogu takođe postojati strukture stimulansa koje povećavaju verovatnoću prevara, kao što su struktura bonusa koja se bazira na postizanju finansijskih ciljeva.

Stavovi i racionalizacija – Racionalizacija je proces kojim određena osoba koja čini prevaru legitimizuje ili opravdava kriminal. Ona često uključuje stav polaganja prava ili verovanja da "kompanija može to da priušti". Na primer, izvršilac prevare može da racionalizuje krađu tako što će reći "kompanija stvara milione; neće joj nedostajati nekoliko hiljada a meni je stvarno potreban novac". Što je veći stimulans ili pritisak verovatnije je da će pojedinac biti u mogućnosti da racionalizuje prihvatljivost da počinu prevaru.

Mogućnost – Mogućnosti se mogu manifestovati na različite načine. Ukoliko su interne kontrole finansijskog izveštavanja neadekvatne ili ukoliko zaštita sredstava nije dovoljna može biti veoma lako da izvršilac evidentira lažne transakcije ili ukrade sredstva. Neko osoblje može biti u poziciji da odbaci kontrole što takođe stvara mogućnost da se počinu prevara. Loša percepcija otkrivanja ili beznačajne posledice neodgovarajućeg (neprikladnog) ponašanja u organizaciji mogu povećati verovatnoću da se dogodi prevara.

Koluzija (tajni sporazum, dosluh, šurovanje) stvara još jednu mogućnost vinovnicima da zaobiđu postojeće kontrole, čineći te kontrole neefikasnim. Većina aktivnosti koje se odnose na tradicionalnu preventivnu internu kontrolu nije uvek efikasna u rešavanju tajno skovanih prevara. Tajno skovana prevara se obično utvrđuje kroz kontrolne aktivnosti za otkrivanje, praćene upoznavanjem sa poslovnim i operativnim okruženjem.

Nije uvek moguće kreirati interne kontrole za bavljenje stavovima i racionalizacijama osoblja. Međutim, uz nadzor odbora za reviziju, menadžment može da unapredi okruženje interne kontrole u kojem će se svesti na minimum mogućnosti za prevare. Interne kontrole i odgovarajuća "atmosfera na vrhu", uz odgovarajuće i pravovremene negativne posledice za one koji izvrše prevaru, mogu smanjiti šansu da se prevara dogodi. Smanjenje mogućnosti za prevare i povećanje percepcije otkrivanja mogu stvoriti dodatnu vrednost u smislu sprečavanja i odustajanja od prevara.

III. REGULATORNI OKVIR ODBORA ZA REVIZIJU

Za efikasno delovanje odbora za reviziju treba poći od zakonske regulative kod nas i Sjedinjenim Američkim Državama. Ustanovljavanje Odbora za reviziju je uspostavljeno mnogim zakonima. Jedan od najznačajnijih zakona je Zakon o privrednim društvima, bilo da se posmatra Republika Srbija ili Republika Srpska. Zakon o privrednim društvima u Republici Srbiji je jasno uspostavio obavezu ustanovljavanja odbora za reviziju (komisije za reviziju) u javnom akcionarskom društvu, dok to nije slučaj sa Zakonom o privrednim društvima u Republici Srpskoj. U Republici Srpskoj samo je ostavljena mogućnost otvorenim akcionarskim društvima da formiraju odbor za reviziju.⁵ U članu 323 je rečeno da odbor za reviziju akcionarskog društva:

- donosi plan rada interne revizije,
- razmatra izveštaje interne revizije i daje preporuke po izveštajima o reviziji,
- izveštava upravni odbor o realizaciji preporuka po izveštajima o reviziji,
- izveštava skupštinu akcionara društva o računovodstvu, izveštajima i finansijskom poslovanju društva i njegovih povezanih društava,
- izjašnjava se o predlogu odluke o raspodeli dobiti koju usvaja skupština,
- izveštava o usklađenosti poslovanja društva sa zakonskim i drugim regulatornim zahtevima i
- predlaže skupštini izbor nezavisnog revizora, ako društvo ima obavezu revizije finansijskih izveštaja.

Dakle, nigde nije definisana uloga odbora za reviziju u pogledu sprečavanja i istraživanja prevara od strane odbora za reviziju. Takođe, u članu 309. Zakona o privrednim društvima koji se odnosi na korporativni kodeks nije definisano upravljanje prevarama.

Republika Srbija je otišla dalje u ustanovljavanju odbora za reviziju.⁶ Članom 409. Odbor direktora javnog akcionarskog društva obavezno obrazuje odbor za reviziju. To

⁴ ACFE, 2008 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, Austin, TX: ACFE, 2008, p. 6.

⁵ Zakon o privrednim društvima, „Službeni glasnik RS“, br. 127 od 31. decembra 2008, 58/09, 100/11, 67/13, član 320.

⁶ Zakon o privrednim društvima „Službeni glasnik RS“, br. 36/2011, 99/2011

isto se članom 446. zahteva od nadzornog odbora da u javnom akcionarskom društvu obavezno ustanovi odbor za reviziju (eng. *Audit Committee*).

Članom 408. Zakona je rečeno da Odbor direktora može obrazovati odbore koje mu pomažu u radu, a naročito radi pripremanja odluka koje donosi, odnosno nadzora nad sprovođenjem određenih odluka ili radi obavljanja određenih stručnih poslova za potrebe odbora direktora. Članovi odbora mogu biti direktori i druga fizička lica koja imaju odgovarajuća znanja i radna iskustva od značaja za rad odbora. Odbori odbora direktora imaju najmanje tri člana, a u slučaju javnog akcionarskog društva jedan od tih članova uvek mora biti nezavisni direktor. U odlučivanju o obrazovanju odbora ne učestvuju izvršni direktori, koji ne mogu ni predlagati članove tih odbora. U javnom akcionarskom društvu u odboru za reviziju moraju činiti neizvršni direktori. U javnom akcionarskom društvu predsednik odbora za reviziju mora biti nezavisni direktor.

Najmanje jedan član odbora za reviziju mora biti lice koje je ovlašćeni revizor u skladu sa zakonom kojim se uređuje računovodstvo i revizija ili koje ima odgovarajuća znanja i radno iskustvo u oblasti finansija i računovodstva, a koje je nezavisno od društva.

Lice koje je zaposleno ili na drugi način angažovano u pravnom licu koje vrši reviziju finansijskih izveštaja društva ne može biti član odbora za reviziju.

Članom 411. propisane su nadležnosti Odbora za reviziju:

- 1) priprema, predlaže i proverava sprovođenje računovodstvenih politika i politika upravljanja rizicima;
- 2) daje predlog odboru direktora za imenovanje i razrešenje lica nadležnih za obavljanje funkcije unutrašnjeg nadzora u društvu;
- 3) vrši nadzor nad radom unutrašnjeg nadzora u društvu;
- 4) ispituje primenu računovodstvenih standarda u pripremi finansijskih izveštaja i ocenjuje sadržinu finansijskih izveštaja;
- 5) ispituje ispunjenost uslova za izradu konsolidovanih finansijskih izveštaja društva;
- 6) sprovodi postupak izbora revizora društva i predlaže kandidata za revizora društva, sa mišljenjem o njegovoj stručnosti i nezavisnosti u odnosu na društvo;
- 7) daje mišljenje o predlogu ugovora sa revizorom društva i u slučaju potrebe daje obrazloženi predlog za otkaz ugovora sa revizorom društva;
- 8) vrši nadzor nad postupkom revizije, uključujući i određivanje ključnih pitanja koja treba da budu predmet revizije i proveru nezavisnosti i objektivnosti revizora;
- 9) obavlja i druge poslove iz domena revizije koje joj poveri odbor direktora.

Kao što se može videti iz nabrojanih odgovornosti, nije nije navedena odgovornost za prevare, kao ni u članu 368. koji pominje kodeks korporativnog upravljanja.

Po pitanju prevara SAD su se mnogo više posvetile ovom problemu. Prevare su oduvek predstavljale poslovni rizik za organizacije. Opasnost od prevara je vodila ka donošenju zakona i propisa kao što su *Foreign Corrupt Practices Act* (Zakon o praksama protiv korupcije u inostranim zemljama) i

Federal Deposit Insurance Corporation Improvement Act (Savezni zakon za unapređenje korporacija za osiguranje depozita). Veliki skandali u oblasti računovodstva su doveli do ponovnog fokusiranja na prevare u domenu finansijskog izveštavanja, što je imalo za rezultat sveobuhvatno zakonodavstvo i kasnije donošenje propisa od strane SEC-a koji su se odnosili na korporativno upravljanje i interne kontrole.

Izveštaj AICPA o standardima revizije br. 99, Razmatranje prevara u reviziji finansijskih izveštaja (SAS 99); SOX iz 2002. godine; konačna (pravosnažna) pravila SEC-a za primenu SOX; i Standard revizije br. 2 PCAOB-a (*Public Company Accounting Oversight Board*), Revizija interne kontrole nad finansijskim izveštavanjem koja se obavlja zajedno sa revizijom finansijskih izveštaja (Standard revizije PCAOB-a), su objavljeni delimično imajući na umu razmatranje prevara. U ovim propisima su naglašene aktivnosti protiv prevara i značaj posvećivanja organizacija jačanju kulture integriteta i etičkog ponašanja.

Američki Kongres nastoji da reguliše pravila poslovnih aktivnosti da bi se otežalo kompanijama da lažno predstavljaju svoju finansijsku situaciju. Zakon poznat pod imenom Sarbejns-Oksli (Sarbanes-Oxley Act – SOX) predviđa ličnu odgovornost direktora i predsednika firmi za finansijske izveštaje svojih kompanija. Republikanski kongresmen Majkl Oksli rekao je da je cilj tog zakona borba protiv korupcije:

“Naš zakon se temelji na dve činjenice: transparentnosti i odgovornosti. Što više podataka bude dostupno javnosti, mislim da će biti sve teže da se počine finansijske malverzacije slične onima u firmi Enron.”

Senator Pol Sarbejns, demokrata iz države Meriland, drugi autor tog zakona, smatra da se ponašanje vodećih ljudi u korporacijama poboljšalo. Međutim, on još uvek brine kako će se te afere odraziti na reputaciju američkih finansijskih tržišta.⁷

Ljudi počinju da shvataju važnost poštenih finansijskih izveštaja i poslovanja. Ako imate tačne finansijske izveštaje, investitori će staviti svoj novac u američka tržišta kapitalom. Ako investitori ne stave svoj novac u američku berzu, privredi će biti zadat jak udarac.

Nažalost, učestale prevare ukazuju na neprestanu potrebu za unapređenim kontrolama u procesu finansijskog izveštavanja. Suprotno prevarama koje čini osoblje prevare koje čini menadžment je manje verovatno da će biti otkrivene kontrolama nižeg nivoa zbog toga što ih menadžment zaobilazi (izbegava, odbacuje). Na tipične sisteme interne kontrole se ne može računati/osloniti kao efikasno sredstvo za zastrašivanje (odvraćanje) kada su u pitanju prevare od strane menadžmenta. Kao rezultat toga SOX, odeljak 301, zahteva od nezavisnog odbora za reviziju da pomogne da se spreče prevare od strane menadžmenta i da se unapredi integritet finansijskog izveštavanja.

SEC je unapredio koncept odbora za reviziju posle svog istraživanja slučaja McKesson & Robbins. U slučaju prevare McKesson & Robbins korumpirani menadžment je potvrdio

⁷ www.voanews.com

postojanje popisa za koji se kasnije ispostavilo da je bio lažan (fiktivan), praksa koja je imala za rezultat inspekcije popisa na licu mesta. U 1972. godini SEC je podsticao uspostavljanje odbora za reviziju sastavljenih od nezavisnih direktora, a do 1974. godine SEC je počeo da zahteva javno obelodanjivanje o tome da li su članovi odbora za reviziju bili, u stvari, nezavisni. Veoma malo se toga promenilo sve do kasnih 1990-ih godina kada su upravljanje zaradama (prihodima) i kreativne računovodstvene prakse postali pretnja integritetu tržišta. U 1998. godini predsedavajući SEC-a, Levitt, je zahtevao veće kontrole radi zaštite od lažnog finansijskog izveštavanja. Iste godine javne berze – na koje se često poziva kao samoregulatorne organizacije (SRO – *self-regulating organizations*) – su finansirale Blue Ribbon Committee (BRC) (specijalni stručni komitet) da prouči kako bi odbori za reviziju mogli biti efikasniji. BRC je dao preporuku da kompanije ustanove nezavisne odbore za reviziju sa minimum tri finansijski pismena (obrazovana, školovana) člana i jednim članom koji je finansijski ekspert. Pored toga BRC je dao preporuku da odbori za reviziju usvoje formalni pravilnik u kojem je jasno opisana uloga odbora u aktivnostima interne kontrole. Ubrzo pošto je BRC izdao izveštaj SEC i SRO su usvojili ovaj zahtev za nezavisne članove odbora za reviziju.

U 2002. godini, za vreme povećane svesnosti o finansijskim prevarama od strane menadžmenta, Kongres je doneo SOX. Mada su pravila SRO već zahtevala nezavisnost članova odbora za reviziju SOX je utvrdio ovaj zahtev statutom. Pojedinačnim SRO je dozvoljeno da utvrđuju standarde nezavisnosti rigoroznije od onih koje je utvrdio SOX. Tekuća (sadašnja) pravila SRO uglavnom zabranjuju članovima odbora za reviziju: 1) da primaju naknade za svoje usluge (osim naknade za direktora); 2) da budu zaposleni kod odgovarajuće kompanije ili da pružaju konsultantske usluge kompaniji; i 3) da imaju bilo kog od bliske familije da je zaposlen ili da je konsultant u kompaniji. Ranije osoblje i revizori mogu postati nezavisni posle trogodišnjeg "perioda mirovanja (pauziranja)." Da bismo precizno definisali nezavisnost treba pogledati pravila SEC-a i pravila koje je objavio SRO gde se trguje hartijama od vrednosti kompanije.

IV. ODGOVORNOSTI ODBORA ZA REVIZIJU

Odbor za reviziju ima odgovornost za nadgledanje rada menadžmenta da stvori jako okruženje interne kontrole, uključujući plan i primenu programa i kontrola protiv prevara. Ovaj dokument se fokusira na ulogu odbora za reviziju u nadzoru programa i aktivnosti protiv prevara kojima se može smanjiti verovatnoća prevara. Kontrolno okruženje se sastoji od mnogo komponenti uključujući plan i primenu programa i kontrolnih aktivnosti protiv prevara.

Jedan od značajnih aspekata otkrivanja prevara je prijem i postupak koji se primenjuje kada su u pitanju tvrdnje "uzbunjivača". U konačnom (pravosnažnom) propisu SEC-a u vezi sa Standardima koji se odnose na odbore za reviziju kompanija kotiranih na berzi (Rel. No 33-8220), se navodi, "svaki odbor za reviziju mora da utvrdi procedure za:

- Prijem, čuvanje i postupak sa primljenim žalbama u vezi sa pitanjima iz oblasti računovodstva, internih računovodstvenih kontrola ili revizije, i

- Poverljivo, anonimno obaveštavanje od strane osoblja o sumnjama u vezi sa spornim pitanjima iz oblasti računovodstva i revizije."

Utvrdjivanje procedura za prijem i postupanje sa žalbama služi da upozori odbor za reviziju u vezi sa tvrdnjama o prevarama.

Da bi ispunio svoje odgovornosti u vezi sa kontrolnim okruženjem za programe i kontrolne aktivnosti protiv prevara odbor za reviziju mora biti veoma aktivan u ispitivanju internih kontrola menadžmenta i procesu ocenjivanja rizika od prevara u organizaciji. Odbor za reviziju može imati takođe značajnu ulogu u pomaganju menadžmentu da uspostavi odgovarajuću atmosferu u organizaciji i kulturu poštenja i visokih etičkih standarda.

U skladu sa SOX, odeljak 301, odbor za reviziju ispunjava svoju odgovornost u vezi sa procesom finansijskog izveštavanja:

- imenovanjem, nadgledanjem i nagrađivanjem nezavisnog revizora;
- utvrđivanjem procedura za postupak sa žalbama koje se odnose na računovodstvo, reviziju i internu kontrolu; i
- utvrđivanjem procedura za obaveštavanje o sumnjivim (spornim) računovodstvenim i revizijskim pitanjima.

Ova struktura upravljanja štiti integritet procesa izveštavanja odvajanjem (izolovanjem) eksternog revizora od mogućeg pritiska od strane menadžmenta.

Pored minimuma odgovornosti odbora za reviziju SRO su tražili da se unapredi kvalitet korporativnog upravljanja utvrđivanjem dodatnih zahteva za kompanije kotirane na berzi. Ovi zahtevi obuhvataju stalni zahtev da odbori za reviziju imaju pravilnik koji definiše odgovornosti odbora za reviziju i da odbori održavaju redovne "izvršne sednice", sa prisustvom samo nezavisnih direktora. Prvog januara 2006. godine Nasdaq je doneo amandmane svojih pravila koja se odnose na odbore za reviziju.

Zašto treba odbor za reviziju da brine o prevarama?

- Oko polovine žrtava prevara se ne oporave od finansijskih gubitaka
 - Prema ACFE-u (*the Association of Certified Fraud Examiners*), tipičan gubitak za organizaciju zbog prevara karakterističnih za profesiju iznosi 5% od godišnjeg prihoda⁸
- Troškovi istraživanja prevare mogu biti visoki
- Prevare mogu imati negativan uticaj na moral osoblja
- Prevare su uzrok skretanja od osnovnog zadatka organizacije
- Prevare mogu imati za rezultat gubitak klijenata
- I što je najvažnije, rizik od prevara za reputaciju ima veći uticaj od stvarnog finansijskog gubitka, uključujući gubitak poverenja javnosti, uticaj na klijente, i potencijalno ugrožavanje postojećih odnosa.

⁸ Association of Certified Fraud Examiners (ACFE), 2012 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, Austin, TX. Page 27.

Šta treba odbor za reviziju da uradi?

- Da obavi ocenjivanje rizika od prevara
 - Da se upozna sa vrstama prevara koje bi najverovatnije mogle da utiču na organizaciju
 - Da oceni postojeće kontrolno okruženje/procese
 - Da se uveri da je uspostavljena crvene linija za uzbunjivače
 - Da obezbedi smernice koje se odnose na značaj rizika i prioritete za eliminisanje ili ublažavanje tih rizika
 - Da često ponovo ocenjuje rizike od prevara – da izbegava samozadovoljnost
- Da obezbedi efikasan monitoring
 - Da stvori kulturu odgovornosti i integriteta
 - Da obezbedi da žalbe (prijave) od strane uzbunjivača budu pravilno istražene i pregledane
 - Da razmotri pitanja koja se odnose na korupciju i regulativu kao i tipične prevare koje se odnose na finansijsko izveštavanje i pogrešnu raspodelu sredstava
- Da komunicira sa eksternim revizorima
 - Da se sastaje sa revizorima pre početka revizije i na njenom zaključivanju
 - Da utvrdi odgovarajuća pitanja koja će postaviti revizorima pre početka revizije
 - Da obrati pažnju na ta pitanja/odgovore na kraju revizije
 - Da održi zaključnu sednicu sa revizorima kao deo oba sastanka

V. ULOGE ODBORA ZA REVIZIJU U SPREČAVANJU PREVARA

Članovi odbora za reviziju treba da se upoznaju sa svojom ulogom u obezbeđivanju da organizacija ima programe i kontrole protiv prevara koji bi mogli da se spreče prevare, i pomognu da se otkriju kada se dogode, i pravilno ispunjavaju svoje poverljive dužnosti koje se odnose na sledeće:

1. Monitoring procesa finansijskog izveštavanja
2. Monitoring sistema interne kontrole
3. Nadgledanje funkcija eksterne i interne revizije
4. Izveštavanje Borda direktora o nalazima
5. Monitoring i nadgledanje politike i crvenih linija uzbunjivača

Smernice odborima direktora i nadzornim savetima (Boards of Trustees), odborima za reviziju i menadžmentu da pomognu da se spreče, odvrte i otkriju prevare, se nalaze u Antifraud & Corporate Responsibility Resource Centre AICPA.⁹ Informacije koje se nalaze u ovom centru se mogu sagledavati iz perspektiva različitih korisnika sa personalizovanim fokusiranjem na određena pitanja.

Odbor za reviziju treba da obezbedi da organizacija primenjuje efikasan program etičkog ponašanja i usaglašenosti sa zakonima i propisima, i da ga periodično testira. Pošto se dešavanja značajnih prevara često mogu pripisati izbegavanju

internih kontrola, odbor za reviziju ima značajnu ulogu da obezbedi da se interne kontrole bave odgovarajućim oblastima rizika i da funkcionišu kako je planirano.

Interni i eksterni revizori mogu imati značajnu ulogu u sprečavanju i odvrćanju od prevara. Osoblje interne revizije i eksterni revizori koji su iskusni i obučeni za sprečavanje i odvrćanje od prevara mogu da pomognu da se obezbedi uveravanje (1) da se rizici utvrđuju i prate na efikasan način, (2) da se organizacioni procesi kontrolišu i testiraju periodično na efikasan način, i (3) da se obavljaju odgovarajuće aktivnosti da bi se utvrdile slabosti u kontroli. Odbor za reviziju treba da obezbedi da interni i eksterni revizori ispunjavaju svoje odgovornosti u vezi sa potencijalnim prevarama.

Godišnje revizijsko ispitivanje ne garantuje nepostojanje prevara. Međutim, preko zdravog (jakog) sistema interne kontrole, adekvatnog osiguranja od prevara, i efikasnih internih i eksternih revizija entitetu je obezbeđena zaštita u razumnim granicama od prevara. Ipak, kada se otkrije prevara bitno je da bord direktora zahteva pažljivo i kompetentno istraživanje (ispitivanje) situacije.¹⁰ Mada takvo istraživanje predstavlja teret za entitet „korporativni rukovodioci, uključujući bord direktora, treba da posmatraju taj slučaj kao poslovni problem, a ne pravni problem.”¹¹ Zbog toga bord direktora, preko svog odbora za reviziju, treba da pokaže da je preduzeo neophodne aktivnosti (mere) da na pravilan način razotkrije prevaru da bi dobio maksimalnu nadoknadu od kompanije za osiguranje od prevare.

Mada pristupi istraživanju mogu biti različiti, Sawyer, Murphy i Crossley ističu da „treba imenovati rukovodioca koji bi koordinirao istraživanjem.”¹² Obično je taj rukovodilac direktor interne revizije. Međutim, odbor za reviziju može poželeti da angažuje specijalne ispitivače i/ili eksterne revizore gde će obe grupe koordinisati svoj rad sa internim revizorima. Štaviše, osiguravajuća kompanija obično obavlja svoje sopstveno istraživanje zato što mora da potvrdi validnost zahteva entiteta. Međutim, važno je znati da takvo istraživanje ne treba da obavlja samo osiguravajuća kompanija zato što je njen cilj da svede na minimum zahtev za gubitak. Znači, odbor za reviziju treba da obezbedi da istraživanje bude na pravilan način koordinisano sa revizorima ili specijalnim ispitivačima (istražiteljima) i osiguravajućom kompanijom. Naročito, odbor treba da se uveri: (1) da ne postoji nikakva sumnja kada je u pitanju aktuelno istraživanje; (2) da je istraživanje pravilno unapred isplanirano i da će biti obavljeno ekspeditivno da bi se sprečilo zataškavanje (prikrićanje) dokaza; (3) da su sve korporativne transakcije uključujući sumnju i metode koji su korišćeni da se počini prevara, pravilno istraženi i dokumentovani; (4) da je postojanje šurovanja (koluzije, dosluha) pažljivo razmotreno; (5) da je novčani iznos pronevere pravilno potvrđen i iznos sredstava nadoknađen; i (6) da su preduzete zakonske mere, ukoliko je potrebno, protiv izvršilaca/počinilaca. Takvo uveravanje se dobija od strane

¹⁰ Denzil Y. Causey, “The CPA Guide to Whistle Blowing,” *CPA Journal* 58, No. 8 (August 1988), pp. 26–37.

¹¹ Lawrence B. Sawyer, Albert A. Murphy, and Michael Crossley, “Management Fraud: The Insidious Specter,” *Internal Auditor* 36, No. 2 (April 1979), p. 20.

¹² Ibid.

⁹ www.aicpa.org

odbora pregledom izveštaja revizora, pravnog zastupnika i osiguravajuće kompanije, kao i na osnovu njegovih konsultovanja sa eksternim partnerom za reviziju u pogledu obelodanjivanja u finansijskim izveštajima.

Odbor za reviziju treba da ima u vidu ne samo primarni cilj godišnjeg revizijskog ispitivanja već i implikacije odgovornosti revizora za otkrivanje prevara. Odbor će se prvo obratiti internim i eksternim revizorima za pomoć u vezi sa potrebnim merama za sprečavanje prevara. Na primer, može da zahteva periodične ankete o merama za sprečavanje prevara u entitetu. Takve ankete može obavljati grupa interne revizije da bi utvrdila adekvatnost interne kontrole. Shodno tome, za vreme svog pregleda planova revizije odbor treba da razmotri potrebu za anketom (pregledom) mera za sprečavanje prevara. Kada se obavlja takva anketa odbor treba da pregleda izveštaj interne revizije sa spoljnim partnerom za reviziju da bi dobio od tog partnera ocenu aktivnosti entiteta za sprečavanje prevara. Odbor treba da se uveri da postoji adekvatno praćenje preporuka internog revizora tako da, ako i kada dođe do prevare, može biti uveren da uzrok prevare nije bio povezan sa zanemarivanjem preporuka. Propust u nadzoru od strane odbora može biti uzrok za eskalaciju prevara. Očigledno je da odbor za reviziju mora da bude obazriv ne samo kada je u pitanju mogućnost prevare već i kada su u pitanju postupci koji su potrebni za zaštitu entiteta od takvih prevara.

Javnost zahteva veću opreznost od svih strana uključenih u upravljanje organizacijom i na taj se način povećava potreba za borbom protiv prevara. Od odbora za reviziju se zahteva da imaju glavnu ulogu u sprečavanju i odvratanju od prevara, i da preduzimaju odgovarajuće mere za otkrivanje prevara. Eksterni revizori koje angažuju odbori za reviziju, i interni revizori će i dalje imati značajnog udela u tom procesu. Forenzičari za računovodstvo se, međutim, pojavljuju kao značajni, novopriznati saveznici. Kvalifikovani forenzičari za računovodstvo poseduju obrazovanje, obuku i iskustvo da obezbede dodatnu pomoć odborima za reviziju tako da mogu bolje da ispunjavaju svoje poverljive odgovornosti u borbi protiv prevara.

Bila bi pogrešna koncepcija verovati da je mogućnost prevara jedini razlog za uspostavljanje ovlašćenog odbora za reviziju. Mada je njegova primarna uloga nadzor nad odgovornostima menadžmenta za finansije i izveštavanje to je samo jedan zadatak. Ipak, istraživanja Treadway Commission ukazuju da odbori za reviziju služe veoma efikasno da se smanji događanje prevare. Da bi se ti ciljevi ostvarili potrebno je dopuniti našu zakonsku regulativu.

VI. ZAKLJUČAK

Javnost zahteva veću opreznost od svih strana uključenih u upravljanje organizacijom i na taj se način povećava potreba za borbom protiv prevara. Od odbora za reviziju se zahteva da imaju glavnu ulogu u sprečavanju i odvratanju od prevara, i da preduzimaju odgovarajuće mere za otkrivanje prevara. Eksterni revizori koje angažuju odbori za reviziju, i interni revizori će i dalje imati značajnog udela u tom procesu.

Bila bi pogrešna koncepcija verovati da je mogućnost prevara jedini razlog za uspostavljanje ovlašćenog odbora za reviziju. Mada je njegova primarna uloga nadzor nad odgovornostima menadžmenta za finansije i izveštavanje to je samo jedan zadatak. Ipak, istraživanja Treadway Commission ukazuju da odbori za reviziju služe veoma efikasno da se smanji događanje prevare. Da bi se ti ciljevi ostvarili potrebno je dopuniti našu zakonsku regulativu.

LITERATURA

- [1] American Institute of Certified Public Accountants. CPA Letter 59, no. 5 (March 12, 1979): 1–6.
- [2] American Institute of Certified Public Accountants. Management Antifraud Programs and Controls, AICPA's Antifraud Resource Center, www.aicpa.org/antifraud.
- [3] American Institute of Public Accountants, 2010 Fraud and the Responsibilities of the Audit Committee: An Overview, New York, NY
- [4] Association of Certified Fraud Examiners (ACFE), 2008 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, Austin, TX: ACFE, 2008.
- [5] Association of Certified Fraud Examiners (ACFE), 2012 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, Austin, TX.
- [6] Association of Certified Fraud Examiners, *Report to the Nation on Occupational Fraud Abuse*, Austin, TX: ACEF, 1996, 2002.
- [7] Association of Certified Fraud Examiners. Annual Fraud Conference, www.CFEnet.com.
- [8] Association of Certified Fraud Examiners. Fraud Statistics Fact Sheet. Austin, TX: ACEF, 1993.
- [9] Association of Certified Fraud Examiners. Professional Standards and Practices for Certified Fraud Examiners. Austin, TX: ACFE, 2008.
- [10] Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nation on Occupational Fraud Abuse. Austin, TX: ACEF, 1996, 2002.
- [11] Denzil Y. Causey, "The CPA Guide to Whistle Blowing," *CPA Journal* 58, No. 8, August 1988.
- [12] Institute of Internal Auditors. The Professional Practice Framework. Altamonte Springs, FL: The IIA, 2009.
- [13] Lawrence B. Sawyer, Albert A. Murphy, and Michael Crossley, "Management Fraud: The Insidious Specter," *Internal Auditor* 36, No. 2 (April 1979), p. 20.
- [14] National Commission on Fraudulent Financial Reporting. Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting. Washington, DC: NCFER, 1987.
- [15] Statement on Auditing Standards No. 99. "Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit." New York: AICPA, 2002.
- [16] Zakon o privrednim društvima „Službeni glasnik RS“, br. 36/2011, 99/2011 – Republika Srbija
- [17] Zakon o privrednim društvima, „Službeni glasnik RS“, br. 127/2008, 58/09, 100/11, 67/13 – Republika Srpska

Bezbednost elektronskog poslovanja u bankarstvu

Security of e-business in the banking industry

Zoran Jović, Univerzitet Singidunum, Goran Ćorić, Raiffeisen Bank Srbija

Sažetak — Razvoj informacione i telekomunikacione tehnologije, uz razvoj intenzivne konkurencije između banaka i drugih finansijskih institucija, kao i unutar samog bankarskog sektora, stvorio je uslove za globalizaciju poslovanja. Globalizacija i povećana konkurencija uslovile su orijentisanost bankarskog poslovanja i primenjene tehnologije prema klijentu i zadovoljenju njegovih potreba. Da bi se skratilo vreme izvršenja bankarskih transakcija i poslovne komunikacije, a istovremeno povećao njihov obim i učinak, banke su ušle u intenzivno angažovanje elektronskih medija i digitalnih elektronskih tehnologija. Razvoj elektronskog bankarstva doneo je mnoge prednosti u odnosu na klasično bankarsko poslovanje kao što su brz, siguran i bezbedan platni promet, smanjenje troškova transakcija, ušteda u vremenu, mogućnost daljinskog obavljanja transakcija sa radnog mesta, od kuće ili bilo kog drugog mesta gde je dostupan Internet, satalan uvid u stanje i promet na računu i sl. Međutim, elektronsko bankarstvo sobom nosi i brojne rizike koji se po Bazelskom komitetu svrstavaju u kategorije operativnih, regulacionih i pravnih rizika, a odnose se na zloupotrebu Interneta, greške u softveru, slučajne pogrešne poslovne transakcije, hakerisanje, prevare, krađu informacija, neodgovarajuće informisanje, nizak kvalitet podataka, slučajno otkrivanje poverljivih podataka i sl. Zbog toga se uporedo sa razvojem tehnologija elektronskog bankarstva razvijaju i mehanizmi za stvaranje sigurnog ambijenta za poslovanje preko Interneta, povećanje bezbednosti i sprečavanje zloupotrebe novih informacionih tehnologija.

Ključne riječi — elektronsko poslovanje, bankarstvo, zloupotreba, rizici, bezbednost

Abstract — The development of information and telecommunication technologies, the development of intense competition between banks and other financial institutions, as well as within the banking sector, created the conditions for business globalization. Globalization and increased competition caused the orientation of the banking business and applied technology to clients and satisfying their needs. In order to shorten the time of execution of banking transactions and business communication, while extending their scope and effect, banks have entered the intensive involvement of electronic media and digital electronic technologies. The development of e-banking has brought many advantages compared to conventional banking operations such as fast, safe and secure payment processing, reduce transaction costs, savings in time, the possibility of performing remote transactions from work, from home or any other place where it is available Internet, constant insight into the traffic on the account, etc. However, E-banking carries many risks that are classified by the Basel Committee in the categories of operational, regulatory and legal risk, and refer to malicious

use of the Internet, software bugs, accidental erroneous business transactions, hacking, deception, theft of information, inadequate information, low quality data, accidental disclosure of confidential data, and the like. Therefore, in parallel with the development of electronic banking technologies and develop mechanisms to create a secure environment for doing business over the Internet, increase security and prevent misuse of new information technologies.

Keywords — e-business, banking, abuse, risks, security

I. UVOD

Elektronski novac i elektronsko bankarstvo su rezultat široke primene savremenih informacionih i komunikacionih tehnologija u bankarstvu. Veliki broj finansijskih i tehničkih inovacija intenzivira konkurenciju na finansijskom tržištu i utiče na unapređenje poslovnih procesa u bankama, između samih banaka i između banaka i njihovih klijenata. Okosnicu koncepta elektronskog poslovanja čini primena najnovijih informaciono-komunikacionih tehnologija koje omogućavaju brzu i jednostavnu komunikaciju, trenutno prenošenje velikih količina podataka na velike udaljenosti, objavljivanje i ažuriranje dokumenata u elektronskoj formi na lak i jednostavan način uz kontinuiranu globalnu dostupnost, direktno plaćanje preko Interneta i sl.

Osnovni cilj elektronskog bankarstva je da se u uslovima izražene geografske disperzije bankarskog poslovanja što brže i efikasnije povežu klijenti i tokovi informacija, te da se u uslovima jake međubankarske konkurencije zadrže klijenti, smanje troškovi, lakše upravlja rizicima i koriste napredne tehnologije kao izvor konkurentskih prednosti.

Primena novih informacionih tehnologija u bankarstvu koja omogućava ekspanziju elektronskog novca i elektronskog bankarstva nosi sobom i pojavu novih rizika koji se mogu podvesti pod kategorije operativnog rizika, reputacionog rizika, pravnog rizika, rizika internacionalnog poslovanja i ostalih rizika. Proces upravljanja ovim rizicima obuhvata procenu rizika, upravljanje, kontrolu i praćenje rizika.

Korisnici elektronskog novca i elektronskog bankarstva su suočeni sa rizicima i pretnjama kao što su moguća infiltracija u sistem, prekoračenje ovlašćenja, suplantacija, prisluškivanje, promena podataka na komunikacionoj liniji, odbijanje servisa, i negacija transakcije.

Pomenti rizici moraju i mogu se izbeći primenom odgovarajućih mera bezbednosti. Primenjene mere mogu biti tehnološke i pravne i prirode. Tehnološke mere obuhvataju

autentifikaciju, poverljivost i integritet podataka. U praktičnoj primeni ovih mera upotrebljavaju se kriptološke tehnologije kao npr. šifre sa javnim ključevima i digitalni potpis. Mere pravne prirode odnose se na Direktivu EU 1999/93/EC koja je stupila na snagu januara 2000. godine i koja predstavlja pravno utemeljenje elektronskog potpisa, na osnovu koje su doneti zakoni o elektronskom potpisu u ostalim zemljama EU i Evrope, a na osnovu koga je i Zakon o elektronskom potpisu u Srbiji stupio na snagu u decembru 2004. godine.

II. PREDNOSTI ELEKTRONSKOG POSLOVANJA

Uvođenje elektronskog načina poslovanja u bankarsko poslovanje predstavlja stratešku odluku za svaku banku, čime banka čuva stare i pridobija nove klijente, odnosno stiče, održava i razvija svoju konkurentnost na tržištu. Investiranje u elektronsko poslovanje daje bankama konkurentsku prednost i donosi veće zarade, a klijentima banke obezbeđuje bolji servis. Savremenim elektronskim poslovanjem i stalnim prisustvom na Internetu poslovna banka gradi imidž pouzdane, moderne i jake finansijske institucije.

Značajne su prednosti elektronskog u odnosu na klasično bankarsko poslovanje. One se odnose na povećanje kvaliteta i sniženje cena usluga, smanjenje vremena izvršavanja bankarskih transakcija i bržu i sveobuhvatniju informisanost klijenata. Prednosti e-bankinga bi mogle da se svedu na sledeće činjenice:

- uštede na troškovima poslovanja
- rast brzine i obima transakcija
- smanjenje broja reklamacija
- brzo osvajanje novih usluga i rast njihovog broja
- rast ukupnih prihoda
- poboljšanje podrške klijentima
- rast zadovoljstva klijenata

Prednosti elektronskog poslovanja proizilaze iz kombinacije ekonomskih i tehnoloških razloga. Ekonomski razlozi se ogledaju kroz smanjenje troškova poslovanja, smanjenje grešaka u radu, jeftinom globalnom publikovanju transakcija i smanjenju izdataka za nepotrebni skupi poslovni prostor. Elektronsko poslovanje omogućava spoljnu i unutrašnju integraciju banke, odnosno integraciju sa svim klijentima, državom i ostalim spoljnim stejkholderima, kao i elektronsko slanje raznih vrsta poslovnih dokumenata i podataka u sve delove banke. Elektronsko poslovanje omogućava i mikromarketing, odnosno marketing koji se obraća ciljnim segmentima tržišta. Klijentima se obezbeđuje bolja podrška, uspostavlja se bolja povezanost sa njima, zadržava se njihovo poverenje i razvija njihova lojalnost prema banci. Korišćenje Interneta bankama obezbeđuje globalni marketing sa velikom bazom potencijalnih klijenata. Tehnološki razlozi prelaska na elektronsko poslovanje vezani su za mogućnost digitalizacije poslovanja. Sa tehnološkog aspekta, ovi procesi nose sobom i određene prepreke i probleme koji se tiču pitanja bezbednosti rada i podataka i iziskuju određena rešenja i postupke za zaštitu podataka od

neovlašćenog pristupa i promena, kao npr. zaštita od zloupotreba platnih karica prilikom kupovine preko mreže i sl.

III. RIZICI ELEKTRONSKOG POSLOVANJA

Najčešći rizici u organizacijama koje posluju na Internetu su: upotreba Interneta u druge svrhe, zlonamerni kod, softver sa greškama, negiranje izvršenih grešaka, slučajne pogrešne poslovne transakcije, prevare, hakerisanje, neodgovarajuće oglašavanje, krađa informacija, nizak kvalitet podataka i slučajno otkrivanje poverljivih podataka¹.

Osnovne pretnje bezbednosti u elektronskom poslovanju su:

- maliciozni programi i
- aktivnost zaposlenih u samoj banci

Maliciozni programi su programi koji izvršavaju namerne, nedokumentovane akcije, bez znanja korisnika i često na štetu samih korisnika.

Svi maliciozni programi - *malware* klasifikuju se na²:

- viruse
- crve
- trojanskog konja
- hoax-e (glasine)
- pranks (šale)
- maliciozni mobilni kod

Pored navedene podele u praksi se susreću još i:

- logične bombe
- loš aplet
- špijuni (prisluškivači)

Hakeri odnosno saboteri primene novih informacionih tehnologija predstavljaju računarske kriminalce i upadače u tuđe računarske sisteme sa unapred definisanim ciljem da ih pretražuju, onesposobe ili potpuno unište. Hakerisanjem se bave uglavnom mlađi inteligentni ljudi koji žele da zadovolje svoju radoznalost i avanturistički duh, motivisani intelektualnim izazovom, ličnim dokazivanjem, osvetom, političkim razlozima i dr., a potencijalne mete su državni, vojni, bankarski, naučno-istraživački i lični računarski sistemi.

Pored spoljnih napada na bezbednosne sisteme elektronskog poslovanja, aktivnost zaposlenih u samoj banci može predstavljati ozbiljan operativni rizik u slučajevima prevare i malverzacija, jer oni lakše od drugih mogu tajno da dođu do podataka za autorizaciju. Pored ovih namernih i smišljenih aktivnosti, zaposleni koji koriste Internet, mogu i nenamerno, zbog neznanja ili omaške da pogrešno pošalju poverljive podatke i važne poruke, da preuzmu viruse iz

¹ Pavlović N., Tomić D., (2006), Osnovni rizici elektronskog poslovanja, Zbornik radova YU INFO 2006.

² Klasifikacija koju upotrebljavaju Microsoft i Kaspersky.

dodataka e-mail poruka itd. Bez obzira da li su namerne ili nenamerne, ove greške mogu značajno da kompromituju bezbednost elektronskog bankarskog poslovanja.

Jedna od najčešćih tehnika napada na učesnike u elektronskom poslovanju je krađa identiteta. Ova krađa se može ostvariti na razne načine, a najčešće i najsofistiranije tehnike su phishing (meta je jedan korisnik), pharming (meta je grupa korisnika) i korišćenje nedovoljne informisanosti korisnika.

Korisnici bankarskih usluga su na posebnoj meti sajber kriminala, jer elektronsko poslovanje u bankama zahteva otkrivanje podataka o klijentu. Nisu dovoljni samo podaci o imenu i adresi klijenta, nego su obično nužni još i podaci o broju kreditne kartice, kreditnoj i kupovnoj sposobnosti klijenta i sl. Sa jedne strane, osetljivost i značaj ovih podataka zahteva njihovu posebnu zaštitu, dok istovremeno sa druge strane to predstavlja pravi izazov za sve znatiželjne i zlonamerne.

IV. BEZBEDNOST ELEKTRONSKOG POSLOVANJA I ZAŠTITA BANKARSKOG INFORMACIONOG SISTEMA

Ekonomске posledice otkaza ili zloupotrebe elektronskog poslovanja za banke se mogu izraziti kao:

- direktni finansijski gubici nastali kao posledica prevare,
- gubljenje vrednih i poverljivih informacija,
- gubljenje poslova zbog nedostupnosti servisa,
- neovlašćena upotreba novčanih sredstava,
- gubljenje poslovnog ugleda i poverenja klijenata,
- troškovi izazvani neizvesnim uslovima poslovanja.

Rizici koje sobom nosi elektronsko poslovanje u bankama mogu se izbeći upotrebom odgovarajućih mera bezbednosti koje mogu biti tehnološke i pravne prirode. Tehnološke mere obuhvataju autentifikaciju, poverljivost i integritet podataka. Za sprovođenje ovih mera u praksi potrebna je upotreba kriptoloških tehnologija tj. šifre sa javnim ključevima i digitalni potpis, za šta postoji već pomenuti pravni okvir u uvodnom delu.

Bezbednosni servisi predstavljaju skup pravila koja se odnose na sve aktivnosti banke u vezi sa bezbednošću. Svaka banka treba da razvija odgovarajuću politiku bezbednosti. Osnovni ciljevi mera bezbednosti u bankarskom informacionom sistemu su:

- Poverljivost, koja obezbeđuje nedostupnost informacija neovlašćenim licima,
- Integritet, koji obezbeđuje konzistentnost podataka, sprečavajući neovlašćeno generisanje, promenu i uništenje podataka,
- Dostupnost, koja obezbeđuje da ovlašćeni korisnici uvek mogu da koriste servise i da pristupe informacijama,

- Upotreba sistema isključivo od strane ovlašćenih korisnika, koja obezbeđuje da se resursi sistema ne mogu koristiti od strane neovlašćenih osoba i na neovlašćen način.

Tehnike šifrovanja ili tzv. kriptografske tehnike se koriste u svrhu zaštite protoka podataka prilikom realizacija elektronskih transakcija. Kriptografska zaštita se sastoji iz sledećih elemenata: šifrovanje, dešifrovanje, ključ. Za šifrovanje i dešifrovanje koriste se kriptografski algoritmi koji mogu biti ograničeni ili zasnovani na ključu. Kriptografski algoritmi zasnovani na ključu mogu biti simetrični (koriste isti tajni ključ za enkripciju i dekripciju) i asimetrični (koriste različite ključeve za enkripciju i dekripciju i postoji jedan javni i jedan tajni ključ koji je poznat samo jednom od učesnika u komunikaciji).

Jedna od bezbednosnih mera prilikom realizacije elektronskog poslovanja je i autentifikacija odnosno proces utvrđivanja identiteta osobe ili integriteta određene informacije. Digitalnim certifikatom se identifikuje određena osoba, a autentifikacijom se utvrđuje izvor poruke, da li je ona menjana ili zamenjena u prenosu. Neophodan je takođe i proces autorizacije kojim se vrši ispitivanje da li je korisniku ili opremi dozvoljen pristup računaru ili podacima.

Digitalni potpis predstavlja prvi korak u identifikaciji stranaka koje razmenjuju poruke. On je digitalna verzija svojeručnog potpisa i služi za identifikaciju autora poruka i dokazivanje da poruka nije izmenjena prilikom prenosa komunikacionim kanalom. Kreiranje digitalnih potpisa se vrši pomoću hash funkcije. Identifikovanje pošiljaoca se vrši putem digitalnih sertifikata, na osnovu mogućnosti dekripcije enkriptovane hash vrednosti, javnim ključem za koji se zna da pripada pošiljaocu.

Digitalni sertifikat je elektronska datoteka koja jedinstveno identifikuje pojedince i web sajtove na Internetu i omogućuje sigurnu poverljivu komunikaciju. Potpisnik digitalnog sertifikata je sigurna treća strana, to su tela specijalizovana za brigu o digitalnim sertifikatima, izdaju ih, kreiraju i potpisuju i učestvuju u njihovoj distribuciji. Danas se koristi više vrsta digitalnih sertifikata: sertifikati sajtova, personalni sertifikati, CA sertifikati i sertifikati softverskih izdavača³. Takođe se koriste i SSL i SSH protokoli koji služe za siguran prenos podataka preko weba, obezbeđuju autentifikaciju, enkripciju i integritet podataka, kao i virtuelne privatne mreže - VPN ili enkriptovani tuneli.

Neizostavan je i proces verifikacije koji predstavlja proces ispitivanja poruke ili integriteta digitalnog potpisa izvođenjem hash funkcije na strani pošiljaoca i primaoca poruke i upoređivanje rezultata.

Bezbednost komunikacija predstavlja zaštitu informacija u toku prenosa iz jednog u drugi sistem. Bezbednost u računarima kao zaštita informacija unutar računara i sistema obuhvata bezbednost operativnog sistema i softvera za manipulaciju bazama podataka. Mere koje se preduzimaju u cilju bezbednosti komunikacija i bezbednosti u računarima

³ Novaković J. (2008), Elektronsko poslovanje, Megatrend univerzitet, Beograd, str.7.

kombinuju se sa drugim merama bezbednosti kao što su fizičko obezbeđenje, bezbednost osoblja, administracije, medijuma, kako bi se ostvarili celoviti bezbednosni ciljevi.

Apsolutnu bezbednost elektronskog poslovanja je nemoguće postići u modernim uslovima otvorenosti i visokog stepena nastanka promena u tehničkom okruženju banaka, pa je stoga potrebna politika usmerena ka upravljanju rizicima uz postojanje svesti da su gubici ipak mogući. Važno je da banke znaju za velike opasnosti koje prete bankarskim informacionim sistemima, ali je podjednako važno da razumeju i načine za odbranu od ovih opasnosti. Pošto postoji mnogo opasnosti, postoji i mnogo odbrambenih mehanizama od njih. Kontrolna sredstva su projektovana da zaštite sve komponente bančinog informacionog sistema tj. podatke, softver, hardver i mreže. Zaštita informacionog sistema se sprovodi kroz odbrambene strategije koje se sastoje iz sprečavanja i odvracanja, otkrivanja, ograničavanja, obnove i ispravke.

Suština sprečavanja i odvracanja je u tome što pravilno projektovana kontrolna sredstva mogu da spreče da dođe do grešaka, da odvrate kriminalce od napada na sistem i, što je najbolje od svega, da ne dozvole pristup neovlašćenim osobama. Otkrivanje napada na sistem i problema u njegovom funkcionisanju u mnogim slučajevima može da obavi specijalan dijagnostički softver, a strategijom ograničavanja mogu se svesti gubici na minimum kada dođe do pogrešnog funkcionisanja sistema. Strategija obnove od nanete štete može imati više varijanti, a jedan od načina brze obnove je zamena komponenti umesto njihove popravke. Ispravka uzroka oštećenja sistema može da spreči ponavljanje problema.

Postoje dva tipa odbrambenih kontrolnih sredstava: opšta kontrolna sredstva i kontrolna sredstva aplikacija. Opšta kontrolna sredstva se uvode da bi zaštitila sistem bez obzira na konkretne aplikacije kao što su zaštita hardvera i kontrola pristupa bazi podataka. S druge strane, kontrolna sredstva aplikacija su sredstva čija je namena zaštita konkretnih aplikacija.

Opšta kontrolna sredstva se dele na fizička kontrolna sredstva i sredstva za kontrolu pristupa. Fizička kontrolna sredstva podrazumevaju zaštitu fizičke imovine, kao što su računari, baze podataka, softver, uputstva i mreže. Sredstva za kontrolu pristupa onemogućavaju neovlašćeni pristup korisnika delu računarskog sistema, ili čak čitavom sistemu. U ove procedure spada i metoda potvrđivanja identiteta da bi se utvrdilo da li su korisnici koji traže pristup računarskom sistemu zaista oni koji za koje se tvrdi da jesu. Identifikacija korisnika može biti nečim što samo korisnik zna, kao što je lozinka, nečim što samo korisnik ima, kao što je kartica ili obeležje, ili nečim što samo korisnik jeste, kao što je potpis, glas, otisak prsta ili snimak oka, što se sprovodi biometrijskim merama zaštite.

Sredstva za kontrolu bezbednosti podataka obuhvataju dva osnovna principa: minimalna privilegija i minimalna izloženost. Minimalna privilegija znači da korisnik treba da stavi na raspolaganje samo informacije koje su neophodne da

bi obavio zadatak koji mu je poveren. Minimalna izloženost znači da kada se korisniku omogući pristup osetljivoj informaciji, on je odgovoran da je zaštititi tako što će se postarati da samo osobe čije dužnosti to zahtevaju, saznaju informaciju dok se obrađuje, pohranjuje ili prenosi.

Značajan aspekt bezbednosti je svakako i čuvanje podataka. Bezbedno čuvanje važnih elektronskih podataka postaje sve ozbiljniji problem. Zbog toga, pravljenje rezervnih kopija elektronskih dokumenata treba da bude navika svih korisnika računara. Korisnici se uglavnom razlikuju po načinu i metodologiji čuvanja podataka. Jedan od načina je šifrovanje koje regularan digitalizovan tekst pretvara u nečitljiv - ispreturan (skremblovan) tekst ili brojeve, koji se po prijemu dekodiraju. Šifrovanjem se postižu tri cilja: identifikacija, koja pomaže da se identifikuju legitimni pošiljaoci i primaoci, kontrola, kojom se sprečava promena transakcije ili poruke, i privatnost, odnosno otežavanje prisluškivanja.

Samo arhiviranje elektronskih podataka zahteva posebne, dobro čuvane odaje, a danas su za važne podatke i institucije izgrađeni i dobro čuvani podzemni centri za arhiviranje elektronskih dokumenata tzv. gradovi ispod zemlje kao i bekap serveri u zemljinoj orbiti.

V. ZAKLJUČAK

Koncept elektronskog poslovanja bankama donosi niz ekonomskih, finansijskih i konkurentskih prednosti. Ipak, u modernim uslovima bankarskog poslovanja, uslovima otvorenosti i visokog stepena nastanka promena u tehničkom okruženju banaka, nije moguće postići apsolutnu bezbednost njihovog elektronskog poslovanja. Zbog toga je neophodno vođenje poslovne politike banaka usmerene ka upravljanju rizicima uz postojanje svesti da su gubici ipak mogući. Poenta je da se eventualni gubici drže pod kontrolom i svedu na minimalnu meru upotrebom bezbednosnih alata, procedura i tehnika.

LITERATURA

- [1] Drakulić R., Drakulić M., (2000), Elektronsko poslovanje i zloupotrebe, Megatrend-časopis za teoriju i praksu menadžmenta, Beograd, Vol.5/No. 19-20, pp. 29-31.
- [2] Kojić N., Veličković S., (2008), Tehnike napada na učesnike u e-poslovanju, VIII Međunarodna konferencija E-trgovina 2008, Palić 16.-18. april 2008.
- [3] Novaković J. (2008), Elektronsko poslovanje, Megatrend univerzitet, Beograd.
- [4] Pavlović N., Tomić D., (2006), Osnovni rizici elektronskog poslovanja, Zbornik radova YU INFO 2006.
- [5] Raičević V., Matijašević J., Ignjatijević S., (2012), Ekonomski efekti i pravni aspekti elektronskog novca i elektronskog plaćanja, Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije, Banja Luka, Vol.2/No.1, pp. 105-118.
- [6] Raičević V., Matijašević-Obradović J., Kovačević M., (2014) Pravni i etički aspekti rizika poslovanja putem Interneta, Međunarodna naučna konferencija Univerziteta Singidunum Sinteza 2014, Beograd, pp. 94-100.
- [7] <http://amerikambanker.com>

Prevention of money laundering and financing of terrorism aimed at economic crime

Danica Rajin, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju - FEFA, Tijana Radojević, Poslovni fakultet u Beogradu, Univerzitet Singidunum

Abstract – Term money laundering derived from the English word *moneylaundering* which presents legalization of capital acquired by illegal activity. The aim of this paper is to analyze the area of money laundering, as well as to use in solving the practical needs of the detection and prevention of money laundering. It is particularly important to emphasize the contemporary forms of money laundering, as well as tax evasion, illegal trade in drugs and arms, organized gambling and games of chance, the process of privatization in the former socialist countries. The significance of the research lies in the actuality of the problems that we encounter daily, as the manner of its early detection, prevention, and effects they may have on the state and society as a whole. The issue of money laundering is integrally connected with the problems of corruption, organized crime, financial fraud, smuggling and other criminal acts aimed at making profit. Also, examples of good practice in this area are presented in the paper.

Keywords – money laundry; financial fraud; tax evasion; illegal trade

I. INTRODUCTION

The term *money laundering* occurs in the United States during prohibition, when criminals earned money from the illegal production and smuggling of alcoholic beverages and they showed a profit in the chain of their laundry washing machines and cars. This phenomenon began using the term „money laundering“, where it is assumed criminological sciences.

„Dirty money“ which is circulating through the „washing money“ creates the criminal activities that are carried out far away from the oversight of legal authorities. Money laundering is a material benefit, usually money, which would be under the existing laws should take away as a result of the offense, it is used like any other lawfully acquired income [1].

It is a global problem, which does not stop at the borders of one state. It is estimated that annually launders over \$ 900 billion of which only 1% is detected.

The sources of international criminal law on money laundering, the relevant is Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto. In the serbian criminal law money laundering is a criminal offense incriminating

concealing illegally obtained money art. 231 of the criminal law [2].

II. PHASES OF MONEY LAUNDERING

There are different stages of money laundering, which can occur as a separate and distinct phases, sometimes even overlap, depending on the criminal organizations involved. The usual are three phases and they consist of a number of transactions by the launderers to try to cover-up the search process:

The first phase of „investment“ is to intercept the direct link between the money and illegal activity. Dirty money is introduced into the financial system. For instance, the establishment of a fictitious company that does business activities, but serves only to take the „dirty“ money or a fragmentation of large sums of money, and then laying on accounts in amounts that are not suspicious and are not subject of reporting relevant authorities.

The second phase of „layering“ or „cover-up“ is to create a number of complex layers of financial transactions to separate them from their source due to disguise the audit trail ensuring anonymity (transfers from one account to another, changing currency, changing jurisdictions, etc.)

The third phase of „integration“ – „dirty money“ appears as the money that comes from the permitted activities (purchase of properties). Leasing of property is lawful, and the income from rents is not suspicious. Money is often invest in companies in difficulties, which then continue to work, and dividends and salaries are paid like the rightful income.

TABLE I THE MONEY LAUNDERING PROCESS

Illicit activities traffic in narcotics arms trade trafficking in human beings corruption organized crime	Phase III Integration Purchase of businesses Purchase of securities Purchase of property Purchase of fixed assets and consumer goods
Phase I investment Transfer cash abroad Investing cash in the bank Payment for goods and services	Phase II layering Multiple transfers

Law on the prevention of money laundering and the financing of terrorism recognizes the following categories of obligors [3]:

- 1) Banks;
- 2) Licensed bureaux de change;
- 3) Investment fund management companies;
- 4) Voluntary pension fund management companies;
- 5) Financial leasing providers;
- 6) Insurance companies, insurance brokerage companies, insurance agency companies and insurance agents with a licence to perform life insurance business;
- 7) Persons dealing with postal communications;
- 8) Broker-dealer companies;
- 9) Organisers of special games of chance in casinos;
- 10) Organisers of games of chance operated on the Internet, by telephone, or in any other manner using telecommunication networks;
- 11) Auditing companies;
- 12) Licensed auditors.

Obligors shall include both entrepreneurs and legal persons exercising the following professional activities:

- 1) Intermediation in real-estate transactions;
- 2) Provision of accounting services;
- 3) Tax advising;
- 4) Intermediation in credit transactions and provision of loans;
- 5) Factoring and forfeiting;
- 6) Provision of guarantees;
- 7) Provision of money transfer services.

Obligors should take the following action and measures to prevent money laundering:

- Knowing the customer and monitoring of their business transactions;
- Sending information, data and documentation to The

Administration for the Prevention of Money Laundering;

- Designating persons responsible to apply the obligations laid down in this Law and their deputies, as well as providing conditions for their work;
- Regular professional education, training and improvement of employees;
- 5Providing for a regular internal control of the implementation of the obligations laid down in this Law;
- Developing the list of indicators for the identification of persons and transactions with respect to which there are reasons for suspicion of money laundering or terrorism financing;
- Record keeping, protection and keeping of data from such records;
- implementation of the measures laid down in this Law in obligor branches and majority-owned subsidiaries located in foreign countries;

Supervision of money laundering shall be conducted by the following bodies [4]:

- 1) The Administration for the Prevention of Money Laundering - APML;
- 2) National Bank of Serbia;
- 3) Securities Commission
- 4) Tax Administration;
- 5) Ministry competent for supervisory inspection in the area of trade;
- 6) Foreign Currency Inspectorate;
- 7) Administration for Games of Chance;
- 8) Ministry competent for finance;
- 9) Ministry competent for postal communication;
- 10) Bar Association;
- 11) Chamber of Licensed Auditors.

III. FINANCING OF TERRORISM BY MONEY LAUNDERING

Financing of terrorism represent the collection and distribution of funds with the intention that they are used in the commission of terrorist acts or the financing of terrorist organizations.

Evaluation of terrorism is composed of several stages. The first phase is the collection and accumulation of funds from different sources and in many different ways. Funds may come from legitimate business enterprises that are connected and even led by a terrorist organization or individual. On the other hand, the funds may come from crimes such as drug trafficking, kidnapping, extortion, fraud [5]. A special form of support of terrorist organizations, which the experts allocated to a particular place, is when they have the support of the state.

The next stage is the transfer of these funds to terrorist organizations or individuals for operational use. Research of intelligence services, led to the conclusion that most of these

transfers just going through Western Union and MoneyGram, using international electronic transfers between banks and payee as a mechanism for the transfer of dirty money.

The last phase is the confirmation made to fraud and is putting resources into use.

The state is actively developing systems to combat money laundering in accordance with their legal, business and economic system. These systems use international standards.

To highlight the magnitude of this problem, the data should be made available to the International Monetary Fund, made an assessment that the total volume of money laundering is about 2.5% of world GDP. According to the data of the FATF¹, established at the proposal of the G7², the annual income from the sale of cocaine, heroin and cannabis in the United States and Europe is around 122 billion USD per year, of which 50-70% of the dirty money flowing budgeted channels for money laundering, to be involved in legitimate business activities. It is estimated that the underground economy is participating from 1-40% of national GDP, while our country is in the top of the gray economy. Estimates of the size of the underground economy vary and can not be determined with certainty, as there are types of crimes that are not detected, it can be concluded that any assessment carried out so far in the literature is far below that which is realized in real life. FATF³ is estimated that money laundering accounts for about 2% of total domestic production. Kumar [6] is estimated that 6 trillion is from dirty money. It is believed that the black economy in OECD⁴ countries ranges from 5 to 28% of GDP, and 8 -63% in transit economies.

Not even in the world's black economy is not completely eliminated. Its average share in the countries of Eastern Europe, as well as in Serbia, according to the latest research is 24% of GDP. Fiscal samples of the black economy are high fiscal burden on labor, complicated and costly tax procedures and complicated and nontransparent tax system, under-trained and adequate tax administration, and a high level of tolerance towards the informal economy. Also significantly affected by high levels of corruption, and opposite him a low level of tax morale. The economic crisis and high illiquidity and forced one more productive to shift part of its business in the informal sector, and in these circumstances tempt profitable business due to not fulfilling tax obligations.

Also, terrorism and its financing is a serious problem and a threat to national, regional and global economy, and may have a major impact on economic development, especially in developing countries. No country is able alone to deal with the problem of money laundering, terrorist financing and criminal activities. Banks are most often used as a place for storage and transfer of assets resulting from criminal acts.

According to one study [7] the following criteria are strong financial centers particularly attractive from the viewpoint of those engaged in money laundering: high GDP⁵, the law on banking secrecy, the government's stance towards money laundering, membership in SWIFT's⁶ global network, the absence of conflict and the absence of corruption⁷. Other criteria said that the weaknesses of offshore destinations make them suitable for legalization and concealment of illegally gained money.

Banks that allow money laundering activities, are exposed to credit risk, the reputation and fraud risk. Banks are holding great significance as a factor of economic and financial stability of the country, so it is very important to prevent the entry of „dirty money“. The banking sector in recent years, going through a difficult period, which was marked by economic crisis and the use of many new products that can be used to enter illegally acquired money into the financial mainstream. Potential risks relate to the possibility that criminals will seek to illegally acquired money invested in the bank by buying shares and thereby participate and influence the design of future policies of banks.

The most commonly used ways to make money obtained from illegal activities included in bank flows to experience are:

- Loans with 100% deposit as security and loan repayment before maturity,
- Large cash payments without basis or unusual for a client,
- Payments for transactions of goods and services especially with off-shore companies (often successive payments per service, providing consulting services)
- Payments made under a newly created service firms
- Cash payments in respect of loan liquidity for founders of companies.

FATF is strongly committed to keep a close and constructive dialogue with the private sector, civil society and other stakeholders, as important partners in an effort to ensure the integrity of the financial system. Revise the recommendation is meant extensive consultation and then it was a great use of the comments and suggestions put forward by all the aforementioned actors. The FATF calls all countries to conducted effective measures to bring their national systems for combating money laundering and financing of terrorism and proliferation of weapons of mass destruction agreed with the revised FATF recommendations [8].

The state should declare money laundering offenses under the Vienna Convention and the Palermo Convention. Country should apply the offense of money laundering to all serious offenses that would encompass the widest range of predicate offenses.

¹ The Financial Action Task and Money Laundering

² Group 7 consists of the following countries: France, Germany, Canada, Italy, Japan, United Kingdom, United States

³ FATF is an intergovernmental body that aims to develop and promote actions and measures to combat money laundering and terrorist financing at the national and international level.

⁴ Organisation for Economic Co-operation and Development

⁵ Gross domestic product

⁶ The Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication

⁷ There is no unanimity on these criteria, given that the study mentions the best organized financial centers as attractive for those who wash their money.

IV. EXAMPLES OF MONEY LAUNDERING

Person A receives a greater inflow of funds from offshore accounts and the same focus for the purchase of shares of a company abroad (Cyprus) with which atomises payments and transfers on several offshore destinations that lend to another company in a country controlled by a person or transfer of assets to the same company made on the basis of fictitious invoices on behalf of the services performed. At the end of the second company from taking over the secured influx of new companies [9].

There are cases where citizens, through private bills, perform economic activities. The creator of this work assemble a team of associates who agree to invest in the construction of residential buildings with more housing units. All transactions relating to construction of facilities and purchase of building materials made through the personal accounts of individuals, the organizers work. After the completion of the construction, all the individual apartment owners suddenly selling apartments, a rule for cash, that given to the organizers, and they belong to a small fee to participate in this work.

Person A, the owner of a private company, sells goods not issuing any invoice or invoice issued by the state where the buyer is obliged to pay the funds to the account of the offshore company controlled by a person A.

Person X has illegally acquired funds paid on account of its offshore company in the British Virgin Islands and the Seychelles, which have established a company in Liechtenstein. All three companies have opened investment accounts with foreign banks Y. Foreign bank assets to investment accounts of clients used in accordance with the assessment of the profitability of the project finance business residential building in Novi Sad. To ensure repayment of the loan agreement excellence is mortgage over the building. Borrower is a construction company Z owned by a person XX, which, in order to obtain credit, established a new CEP company whose core business is the construction of a particular object with the obligation to participate with a minimum amount of 20% of the overall investment. Construction Company Z is a new company for the establishment and operation, carried out the transfer of funds from cash payments made in respect of a loan of the founder, which come from the sale of apartments in the black. The new company had a duty to ensure the ownership of the location, design and construction permit, purchased the land from relatives of individuals XX and paid for development of the project close business associates, increased by invoices as into the calculation and mandatory participation in an investment of 20%. The loan was used to purchase the necessary materials, payment of services. Borrower has not repaid the loan so that the bank has activated a mortgage and become the owner of most of the residential building, and proceeds from the sale are distributed in accordance with the share of funding between the borrower and the Bank Y, which includes the owners of investment accounts abroad. [5]

Indicators that can point to suspicious transactions:

- The client receives cash payments on account of his company, for the purpose of lending founder,
- Significantly increase the amount of payments on account of the company whose business is providing architectural and engineering services,
- The client raises significant funds from the account to which funds are transferred from loans granted abroad,
- Transactions involving a larger number of brokers and accounts.

V. CONCLUSION

Money laundering is a global problem, which is one of the most important activities of organized criminal groups. In order to effectively acted on the prevention and detection of crime, it is necessary to engage all social factors, because the consequences are huge and affect economic development, legal, social and cultural. Particularly vulnerable countries that are in transition, and where the black economy represented a large percentage. It should be noted that money laundering is a consequence of the inadequate functioning of the institutions of the system so that the fight against this negative social phenomenon begins primarily on the reform of institutions.

Time has shown that although the specialized institutions were established for the fight against organized crime, there are forms of their cooperation and collaboration with other relevant institutions, both domestic and international, that they do not function as a system. In the future it should work on improving the specific activities and the implementation of measures to reduce the rate of organized crime and the consequences that it brings with itself. Money laundering is a very dangerous criminal activity with a high degree of social danger. This work is difficult to detect and prove.

REFERENCES

- [1] G.Bošković, Money laundering, Belgrade, Beosing, 2005.
- [2] R. Classens, Prevention of Money Laundering, Association of Serbian Banks, Belgrade, 2006.
- [3] Law on the prevention of money laundering and the financing of terrorism, article 4. „Official Gazette of the Republic of Serbia“ number 20/2009, 82/2009 and 91/2010
- [4] Law on the prevention of money laundering and the financing of terrorism, article 82. „Official Gazette of the Republic of Serbia“ number 20/2009,82/2009 and 91/2010
- [5] The Administration for the Prevention of Money Laundering www.apml.gov.rs (date 27.09.2014)
- [6] B.V. Kumar, Unaccountable found and underground banking-an Indian perspective, In: Rider, B., Michael, A. (Eds.), Money Laundering Control, Rand Hall, Sweet and Maxell, Ireland, 1996.
- [7] J. Walker, Modelling Global Money Laundering Flows, <http://www.johnwalkercrimetrendsanalysis.com.au/ML%20method.htm>
- [8] International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation - the FATF Recommendations http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1065_fatf-preporuke-2012.pdf (date 25.09.2014)
- [9] The Institute for Economics and Finance, www.ief.rs (date 27.09.2014)

Povezanost računovodstvene profesije i privrednog kriminaliteta

Correlation between the accounting profession and economic crime

Nataša Simeunović, Nenad Ristić, Univerzitet Sinergija Bijeljina

Sažetak— Prije desetak godina bili smo svjedoci velikog finansijskog kolapsa, koji je bio posljedica namjernog (prevarantskog) naduvavanja prihoda, skrivanja dugova i manipulisanja uprava sa zaradama zaposlenih, a sve je to za sobom povuklo američke berzanske indekse u godini 2001. da su samo oni izgubili 90% svoje vrijednosti. Mnogi istraživači su analizirali kroz prošlost kakvo je bilo razumijevanje ekonomske logike poslovanja preduzeća u vrijeme kada su prevaranti izvršili prevaru. Zajednički nazivnik za sve navedene istraživače nije bilo samo hronološko utvrđivanje činjenica i analiza namjera izvršioca, već i potvrđivanje mišljenja da je računovodstvo kao struka, te kao društvena i politička okolina, imalo u očima prevaranata, veoma jak uticaj na izvršenje prevara. Kao druga zajednička tačka tim istraživanjima je nauka, koji govori o tome da se računovodstvo mora rekonstruisati kako do takvih prevara ne bi više dolazilo.

Ključne riječi – računovodstvo; prevare; privredni kriminalitet

Abstract – Ten years ago, we have witnessed the great financial collapse, which was the result of deliberate (fraudulent) inflate revenue, hiding debts and manipulating the administration with their earnings, and all this entail the American stock market indexes in the year 2001 that they only lost 90 % of its value. Many researchers analyzed through history what was the understanding of the economic logic of business operations at a time when fraudsters committed fraud. The common denominator for all of these researchers was not only a chronological fact-finding and analysis of intentions of the perpetrator, but also confirmation of the view that the accounting as a profession, as well as social and political environment, had in the eyes of crooks very strong influence on the execution of fraud. As another common point to these studies is the doctrine, which says that accounting shall be reconstructed as to such fraud should no longer occurred.

Keywords – accounting; frauds; economic crime

I. UVOD

U računovodstvu su se uvijek događale prevare iza kojih su slijedili finansijski kolapsi. U posljednje vrijeme u sve većem opsegu i s težim posljedicama za globalnu javnost.

Rukovodstva preduzeća su u nedavnoj prošlosti koristeći računovodstvenu profesiju često javnost manipulirali informacijama. Najčešće je javnost bivala dezinformirana o imovinsko-finansijskom položaju i uspjehnosti poslovanja preduzeća, i to na sljedeće načine (Kolar, 2010)¹:

- inflacijske zarade (inflating earnings) 1963-1973,
- „punjenje“ poslovnih knjiga preduzeća nepostojećim zalihama 1968-1981,
- špekuliranje vrijednosnim papirima (čekovi, mjenice, obveznice) 1977-1984,
- zavođenje revizora dvostrukim evidencijama 1983-1988, i
- manipulisanje količinskim i vrijednosnim godišnjim popisom 1986-2002.

Pitali smo se kako se boriti protiv širenja neželjenih radnji u računovodstvenoj djelatnosti. Prvi u nizu odgovora možemo pronaći upravo u prethodnim mislima, a to je promjena pravnih i opšteprihvaćenih računovodstvenih pravila i standarda.

To je važno jer je računovodstvo jedan od ključnih elemenata da se izvede ili prikrije privredni kriminal.

II. RAČUNOVODSTVENA PROFESIJA I NJEN UTICAJ NA PRIVREDNI KRIMINALITET

Statistika praćenja prevara prema profesijama navodi upravo računovodstvenu profesiju i rukovodioce na najvišim položajima odlučivanja kao najčešće vršioce prevara. Prema istraživanjima Udruženja ovlašćenih istražitelja prevara (ACFE, 2008;2010;2012)² iz 2008. godine, čak 28,9% počinitelja prevara čine zaposleni u računovodstvenom sektoru, dok u 2010. i 2012. godini taj procenat opada na 22%. Zajedno sa njima, 17,8% rukovodilaca na najvišim nivoima prema istraživanju iz 2008. godine, a u podacima za 2010. i

¹ Kolar I., „Je li forenzičko računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala?“, *Acta economica – časopis za ekonomiju*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banja Luci, 12. izdanje, Banja Luka, 2010.god., str. 81-101

² ACFE – Association of Certified Fraud Examiners, 2008;2010;2012. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse 2008/2010/2012, dostupno na www.acfe.com

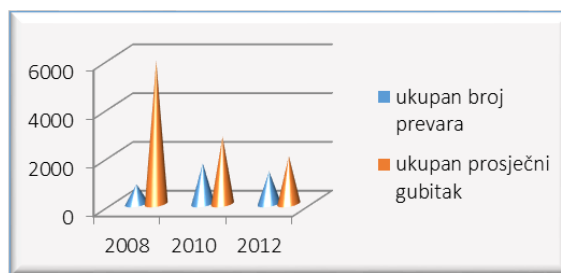
2012. godinu zaposleni u operativi, predstavljaju brojno najveću skupinu izvršitelja prevara. Sa druge strane, iako čine najveću skupinu, iznos prevara koje su počinjene od strane zaposlenih u računovodstvu nije ujedno i vrijednosno najveći (tabela 1).

Na osnovu svih prethodno datih podataka, možemo zaključiti da se ukupan broj počinjenih prevara povećao čak za 108 % u 2010. u odnosu na 2008. godinu iako ukupna vrijednost počinjenih prevarnih radnji nije pratila ovaj trend rasta već je, naprotiv, i neznatno opala. Imajući u vidu da su podaci u izvještaju za 2010. godinu obuhvatili period 2008/2009. godina, koji je obilježio još jedan recesioni talas i opšti pad svjetske privrede, možemo pretpostaviti da je upravo ovaj događaj proizveo najveći uticaj na ovako enormno povećanje broja prevara. Jačanje straha od neizvjesne sutrašnjice kod zaposlenih je uticalo na povećanje broja prevarnih radnji u 2010. godini dok je loša ekonomska situacija doprinijela padu prosječnog gubitka po počinjenoj prevari što je zabilježeno u 2012. godini.

TABELA 1 PROSJEČAN GUBITAK PO OSNOVU SEKTORA POČINIoca

Sektor/prosječni gubitak po godini	2008	2010	2012
Pravna služba	\$1.100.000	\$566.000	\$180.000
Izvršni/Top menadžment	\$853.000	\$829.000	\$500.000
Nabavka	\$600.000	\$500.000	\$200.000
Istraživanje i razvoj	\$562.000	\$100.000	\$100.000
Ljudski resursi	\$325.000	\$200.000	\$121.000
Finansije	\$252.000	\$450.000	\$250.000
Računovodstvo	\$200.000	\$180.000	\$183.000
Prodaja	\$106.000	\$95.000	\$90.000
Skladištenje/zalihe	\$100.000	\$239.000	\$67.000
Proizvodnja	\$100.000	\$150.000	\$160.000
Informacione tehnologije	\$93.000	\$71.400	\$100.000
Upravni odbor	\$93.000	\$800.000	\$220.000
Interna revizija	\$93.000	\$13.000	\$32.000
Operativa	\$80.000	\$105.000	\$100.000
Marketing/Odnosi s javnošću	\$80.000	\$248.000	\$165.000
Potrošačke usluge	\$45.000	\$46.000	\$30.000
Drugo*			\$100.000
Ukupno	\$4.682.000	\$4.592.400	\$2.598.000
Ukupan prosječni gubitak	\$ 5.852	\$ 2.758	\$ 1.950

GRAFIKON 1 ODNOS UKUPNOG BROJA PREVARA I UKUPNOG PROSJEČNOG GUBITKA PO GODINAMA

III. ANALIZA STANJA PRIVREDNOG KRIMINALITETA U REPUBLICI SRPSKOJ

Pod pojmom privrednog kriminaliteta se podrazumijevaju sva krivična djela koja su izvršena na štetu društvene svojine. Pored ove postojale su i druge definicije koje su u užem smislu određivale pojam privrednog kriminaliteta, budući da su pod privrednim kriminalitetom podrazumijevale samo krivična djela protiv privrede, odnosno djela usmjerena protiv organizovanja, upravljanja i funkcionisanja privrednog sistema naše zemlje. Jedna od specifičnosti privrednog kriminaliteta jeste i njegovo prilagođavanje društveno-političkim i ekonomskim uslovima u zemlji, pri čemu počinioци ovih krivičnih djela vode računa o svim promjenama i novonastalim situacijama u društvu koje mogu doprinijeti izvršenju pojedinih krivičnih djela iz oblasti privrednog kriminaliteta.

Raznovrsni vidovi napada na imovinu u aktuelnim ekonomskim uslovima zahtijevaju i njenu adekvatnu zaštitu. U savremenim ekonomskim odnosima u našem društvu posebno je izraženo dejstvo "sive ekonomije" koja predstavlja privredu van zakonskih propisa i ispoljava se kroz djelatnost određenih subjekata koji ne poštuju propise države o načinu ponašanja u ekonomskim odnosima. Izvršenjem krivičnih djela privrednog kriminaliteta narušavaju se ekonomski odnosi, dolazi do protivpravnog prisvajanja imovine u društvenoj, državnoj, privatnoj, zadružnoj i mješovitoj svojini, izbjegavanja plaćanja carinskih, poreskih, i drugih obaveza prema državi.

Počinioци krivičnih djela privrednog kriminaliteta svoju kriminalnu djelatnost usmjeravaju do margina dozvoljenog ponašanja, koristeći određene praznine, nedorečenosti i česte izmjene i dopune zakonskih propisa. Za razliku od krivičnih djela opšteg kriminaliteta, gdje se uglavnom krivično djelo odmah vidno manifestuje po izvršenju, kod privrednog kriminaliteta u vrijeme izvršenja nepoznati su i krivično djelo i njegov počinilac jer se djelo u fazi izvršenja vješto prikriva i posljedice se ne manifestuju odmah pa se uglavnom otkrivanjem krivičnog djela otkriva i njegov počinilac.

Najčešći oblici privrednog kriminaliteta, o kojima evidenciju vodi Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske i o kojima redovno izvještava javnost u vidu Podataka o stanju bezbjednosti, čine zloupotreba službenog položaja, falsifikovanje ili uništavanje službenih isprava, falsifikovanje novca, pronevjera, nedozvoljena trgovina, zloupotreba ovlaštenja u privredi, poslovne prevare, falsifikovanje ili uništavanje poslovnih knjiga, štetni ugovori, utaja poreza (poreska evazija), pranje novca, nedozvoljeno korišćenje

autorskih prava, krijumčarenje, obmana pri podizanju kredita i dr. U nastavku teksta prilažemo tabelu uporednog pregleda privrednog kriminaliteta u Republici Srpskoj za period od

2001. do 2013. godine (Statistika MUP RS , 2001-2013; Simeunović, Lošić, 2013) (tabela 2)

TABELA 2 PREGLED PRIVREDNOG KRIMINALITETA U REPUBLICI SRPSKOJ ZA PERIOD 2001.-2013. GOD.

* Krivična djela Ovjere neistinitog sadržaja su od 2012. godine reklasifikovana u oblast KD opšteg kriminaliteta te se može smatrati da je to doprinijelo sveukupnom smanjenju broja krivičnih djela privrednog kriminaliteta

Rb	Privredni kriminalitet	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	Ukupan broj k.d.	591	649	544	726	851	790	793	644	661	701	722	698	664
2	Broj izvještaja	479	394	404	515	616	587	560	446	503	494	478	517	503
3	Prijavljena lica	619	542	500	640	675	803	828	619	681	739	716	695	699
4	Zloupotreba sl.pol.ili ovl.	78	157	111	152	125	171	156	109	96	92	120	77	95
5	Fals.ili uništ. sl.isprave	74	109	66	64	59	49	60	32	46	47	56	36	26
6	Falsifikova-nje novca	82	66	81	82	103	104	86	83	99	47	18	26	36
7	Pronevjere	39	34	19	69	65	41	32	27	45	41	77	66	57
8	Nedozvolj-ena trgovina	98	34	32	26	26	41	42	8	18	12	22	27	18
9	Zloupotreba ov. u privredi	20	29	42	42	23	34	42	17	8	6	3	25	15
10	Nesavjesno privredno poslovanje	12	5	6	10	12	27	23	11	6	11	4	2	2
11	Poslovne prevare	5	12	13	24	40	41	23	37	40	65	48	41	31
12	Fals. ili uništ. poslovnih knjiga	6	13	8	7	12	5	15	20	6	18	23	37	22
13	Štetni ugovori						3	4	4	1	2	1	0	2
14	Utaja poreza	44	38	30	40	21	25	12	15	7	8	5	11	4
15	Pranje novca				29				0	1			2	5
16	Povreda autorskih prava					20			0	2	3	2	0	1
17	Krijumča-renje								1	2			4	5
18	Ovjera neist. sadržaja							80	65	44	40	62*		
19	Obmana pri pod. kredita							77	128	118				
20	Ostala k.d.	133	152	136	181	345	252	133	86	122	308	275	344	343

Trend kretanja ukupnog broja krivičnih djela privrednog kriminaliteta u periodu 2001-2013. godina je prikazan na grafikonu 2. Može se vidjeti da je broj djela ove vrste u blagom padu posljednjih godina. S obzirom da se na državnom nivou od 2011. godine bilježi veća aktivnost na polju borbe protiv organizovanog kriminala i korupcije o čemu svjedoči i formiranje Agencije za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije , pojačan rad Odsjeka za sprečavanje i otkrivanje finansijskog kriminala i korupcije koji je sastavni dio Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA) , kao i Sektora za provođenje i poštivanje carinskih i poreznih

zakonskih propisa Uprave za indirektno oporezivanje unutar kog djeluju organizacione jedinice Odsjek za suzbijanje krijumčarenja, Odsjek za istrage, Odsjek za obavještanje i Odsjek za centralizovano obavještanje i saradnju. Možemo zaključiti da je njihovo angažovanje imalo značajan uticaj na smanjenje broja krivičnih djela privrednog kriminaliteta u RS.

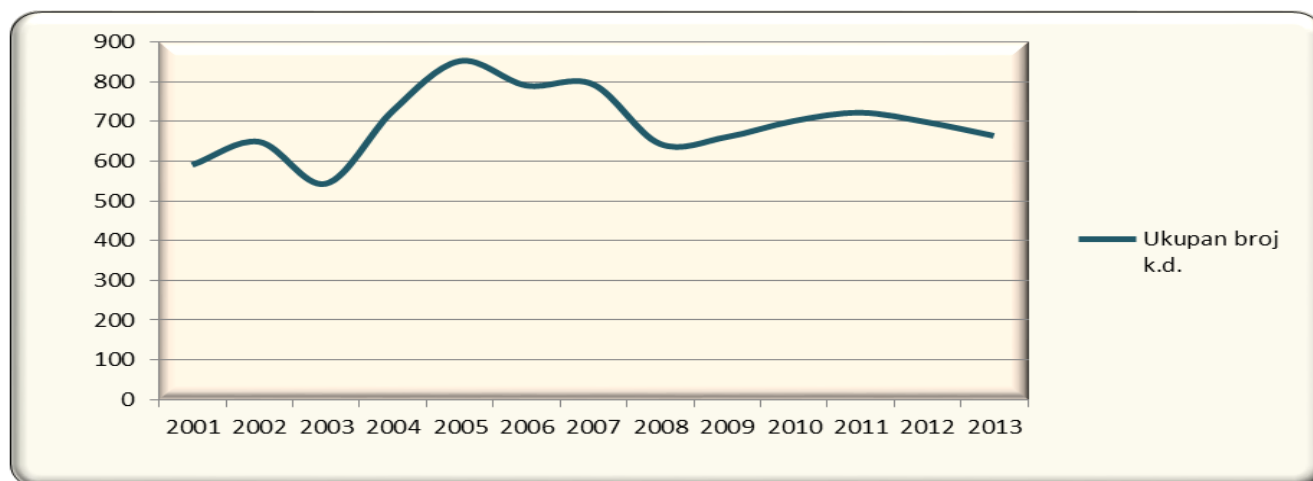
Iz sveobuhvatnog pregleda za period 2001-2013. godina izdvojili smo nekoliko vrsta krivičnih djela privrednog kriminaliteta za koje možemo reći da su usko povezane sa prevarnim finansijskim izvještavanjem ako znamo da najčešća

područja prevara vezanih za računovodstvo predstavljaju nepoštivanje zakonskih propisa s ciljem prikazivanja željenih rezultata, krivotvorenje podataka i knjigovodstvenih dokumenata, prikazivanje fiktivnih događaja, namjerno iskrivljavanje poslovnih događaja i prikrivanje krađe novca i ostale imovine. Kriminalna radnja prevarnog finansijskog izvještavanja još uvijek se ne posmatra kao posebna kategorija u okviru zvaničnih evidencija nadležnih institucija RS i BiH.

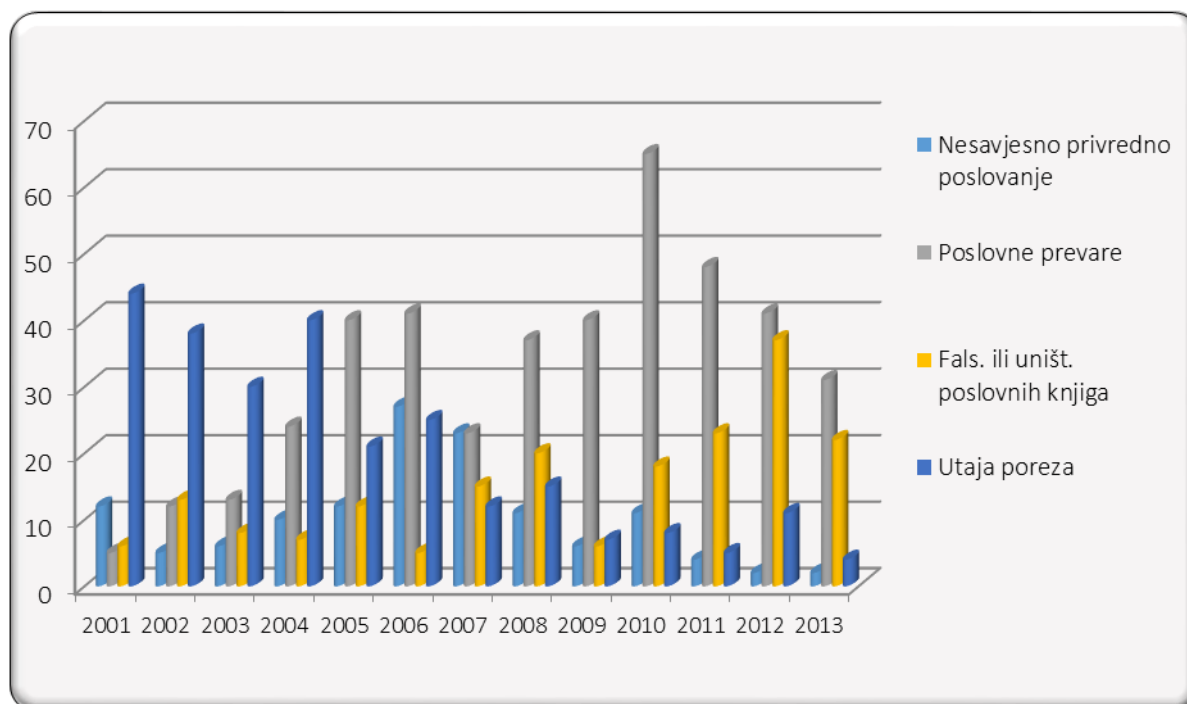
Kako je prikazano na grafikonu 3, na bazi statističkih podataka MUP-a RS možemo vidjeti da je do 2005. godine

zabilježen značajan broj krivičnih djela utaje poreza koji se nakon uvođenja PDV-a 01.01.2006. godine konstantno smanjuje. Nasuprot tome, od 2005. godine se primjećuje nagli porast broja poslovnih prevara koji se bitno ne mijenja sve do danas, a čiji je vrhunac zabilježen 2010. godine, kada je u pitanju posmatrani period, od koje se bilježi i porast krivičnih djela falsifikovanja i uništavanja poslovnih knjiga

GRAFIKON 2 KRETANJE KRIVIČNIH DJELA PRIVREDNOG KRIMINALITETA U PERIODU 2001-2013. GODINA

GRAFIKON 3 UČESTALOST ČINJENJA ODREĐENIH VRSTA KRIVIČNIH DJELA PRIVREDNOG KRIMINALITETA VEZANIH ZA POSLOVANJE PREDUZEĆA U PERIODU 2001-2013. GODINA

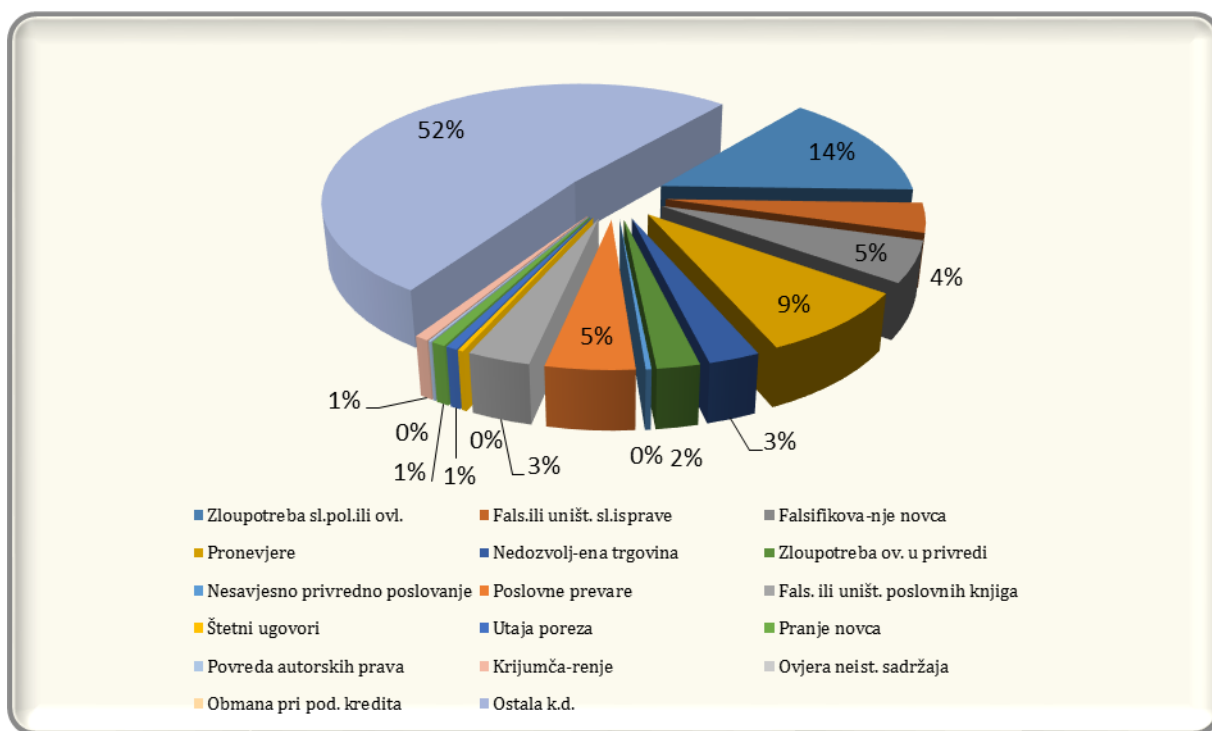
Ako pogledamo posljednje podatke za 2013. godinu možemo vidjeti da, pored ostalih krivičnih djela koja nisu

bliže kategorisana, najveći broj krivičnih djela privrednog kriminaliteta otpada na zloupotrebu službenog položaja ili

ovlašćenja (14%), zatim slijede pronevjere sa 9%, falsifikovanje novca i poslovne prevare sa po 5% učešća u

ukupnom broju krivičnih djela (grafikon 4).

GRAFIKON 4 UČEŠĆE KRIVIČNIH DJELA PRIVREDNOG KRIMINALITETA PO VRSTAMA U 2013. GODINI

IV. ZAKLJUČAK

Mnogo institucija u zemlji i svijetu se bori protiv privrednog kriminala. Pri tome se pitamo imaju li oni dovoljno znanja, sposobnosti i iskustva, potrebnih za efikasne istrage i ocjenjivanje uzroka i posljedica poslovnih radnji, koji se iskazuju u krivotvorenom računovođenju i/ili računovodstvenom izvještavanju. Svi koji se suočavaju sa sve češćim i zahtjevnijim privredno-kriminalnim primjerima, pri kojima je potrebno imati široko i produbljeno znanje o poslovno-privrednim vidicima djelovanja preduzeća, i razumijevanje o ulozi nosilaca računovodstvene i revizijske djelatnosti i forenzičkog računovođe, pitaju se jesu li sposobni suprotstaviti se izazovima sprečavanja, otkrivanja i sudskog dokazivanja prevara.

Svi se susreću sa sličnim, ali i različitim teškoćama, to jest s pomanjkanjem posebnih znanja i vještina. Revizorima nedostaju znanja iz područja kriminalne istrage, pravnih normi, a predstavnicima države, zaduženim za poreze i doprinose, nedostaje produbljeno poznavanje poslovanja i računovodstva, dok rukovodstvu obično manjkaju sva prethodno pomenuta znanja. U svrhu ispunjavanja te praznine, rođena je nova naučna disciplina i djelatnost – forenzički računovođa. On bi trebao biti osposobljen za borbu protiv narastajućih privredno-kriminalnih radnji pravnih lica i pojedinaca.

Da i Bosna i Hercegovina ide u korak sa najnovijim razvojem računovodstvene profesije govori i činjenica da je na nivou entitetskog granskog udruženja, Saveza računovođa i revizora Republike Srpske, tokom 2013. godine organizovana obuka i sertifikacija prve grupe forenzičkih računovođa. Ostaje da budućnost pokaže kakva će biti njihova sudbina. da li će država iskoristiti njihove mogućnosti ili će oni ostati samo puko slovo na papiru

LITERATURA

- [1] Kolar I., “Je li forenzičko računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala?”, Acta economica – časopis za ekonomiju, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banja Luci, 12. izdanje, Banja Luka, 2010.god., str. 81-101
- [2] ACFE – Association of Certified Fraud Examiners, 2008;2010;2012. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse 2008/2010/2012, dostupno na www.acfe.com
- [3] MUP RS, Pregledi bezbjednosne problematike po oblastima, preuzeto sa www.mup.vladars.net/statistike
- [4] Simeunović N., Lošić S.: „Forenzičko računovodstvo kao sredstvo obezbjeđenja kvalitetnog finansijskog izvještavanja u cilju unaprijeđenja poslovnog ambijenta Republike Srpske“, Zbornik radova sa XII naučnog skupa sa međunarodnim učešćem „Sinergija 2013“, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, 2013., str. 418-425
- [5] www.apik.ba
- [6] www.sipa.gov.ba
- [7] http://www.uino.gov.ba/h/Suzbijanje_prijevara/

Turističke agencije-nosioci prekršajnih postupaka u oblasti turističke privrede

Travel agencies-the cause of offence proceedings in the field of tourism industry

Lunić Darija, Univerzitet Singidunum, Stanišić Nataša, Univerzitet Singidunum, Mirjana Dubičanin, Univerzitet Singidunum

Rezime: Turističke agencije, izvršioci turističkih usluga, regulisanih Zakonom o turizmu, nude putnicima turističke aranžmane u skladu sa pisanim programom putovanja. Turisti u odabiru aranžmana očekuju propisane standarde i ukoliko dodje do neizvršenja ili delimičnog izvršenja usluga, obuhvaćenih programom putovanja, mogu uputiti reklamaciju turističkoj agenciji. Ako je ne obrade do kraja putovanja, putnici podnose prigovor za koji agencija ima rok rešavanja 15 dana od dana prijema. Ako isti odbije, turisti zaštitu svojih prava traže na sudu, koja ostvaruju u procesu arbitraže. Sektor turističke inspekcije u okviru Ministarstva ekonomije kontroliše poslovanja turističkih agencija i primene standarda kvaliteta što obavezuje agencije da poštuju Zakon.

Ključne reči: turistička agencija, Zakon o turizmu, prigovor, arbitraža, turistička inspekcija

Abstract: Travel agencies, the providers of travel services, governed by the Law on Tourism, offer travellers travel arrangements in line with the prescribed travel programme. When choosing arrangements, the tourists expect to see the prescribed standards and should it happen that the services, encompassed by the travel programme, are not rendered or are only partially rendered, the tourist can then file a warranty-claim to the travel agency. If such claim is not handled by the end of the journey, the travellers file a complaint for which the travel agency has 15 days, from the day of reception, to settle. In case of dismissal of such complaint, the tourists may seek protection of their rights at the Court, the realisation of which is obtained through arbitration. The Tourism Inspection Department, within the Ministry of Economy, controls the operation of the travel agencies and implementation of quality standards, which further places the agencies under the obligation to observe the Law.

Key words: travel agency, Law on Tourism, complaint, arbitration, tourism inspection.

I. UVOD

Početkom XXI veka turističke agencije kao nosioci organizovanog turističkog prometa, svojom propagandnom aktivnošću i širokom prodajnom mrežom bitno doprinose stvaranju povoljne atmosfere na turističkom tržištu. Kada je reč o regulisanju pravnog odnosa u turizmu, najznačajniji pravni instrument u ovom procesu je Ugovor o turističkim uslugama regulisan Zakonom o turizmu gde se zakonskim

odredbama pruža maksimalna zaštita korisnika turističkih usluga. U toku poslednjih godina veliki broj turističkih agencija ne poštuje prava i obaveze iz ugovora i veliki broj turista sve više i više podnosi prigovore na rad turističkih agencija i tužbe Arbitražnom sudu Udruženja turističkih agencija Srbije "Juta", tražeći svoja uskraćena prava i zaštitu od nezakonitih radnji turističkih agencija.

II. UGOVOR O TURISTIČKIM USLUGAMA

Ugovor o turističkim uslugama je ugovor kojim se turistička organizacija obavezuje da korisniku turističke usluge pruži ugovorenu vrstu turističke usluge, a korisnik turističke usluge se obavezuje da za izvršenu ugovorenu turističku uslugu plati turističkoj organizaciji ugovorenu naknadu.¹ Sve delatnosti i usluge turističkih agencija su regulisane i propisane Zakonom o turizmu kojim se uređuju planiranje i razvoj turizma, uslovi i način obavljanja delatnosti putničkih, odnosno turističkih agencija, ugostiteljske delatnosti, nautičke delatnosti, kao i pružanje usluga u turizmu. Poslovi organizovanja turističkih putovanja se obavljaju na osnovu akta o ispunjenosti uslova (licenca) koji donosi ministar².

A. OBAVEZE TURISTIČKE AGENCIJE

Turistička agencija se mora pridržavati utvrđenih opštih uslova putovanja i programa putovanja. Ovim uslovima uređuju se prava i obaveze kako turističke agencije, tako i putnika, a naročito prava putnika u slučaju otkaza putovanja, izmene ugovorene cene putovanja, kao i postupak, rokovi i obaveze turističke agencije u vezi sa reklamacijom putnika zbog neizvršenja ili nepotpunog izvršenja usluga obuhvaćenih programom putovanja.³ Turistička agencija je dužna da obezbedi program putovanja u pisanoj formi i da ga se pridržava. On mora da

¹ Zakon o turizmu, Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 – dr. zakon, 93/2012

² Zakon o turizmu, Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 – dr. zakon, 93/2012

³ Zakon o turizmu, Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 – dr. zakon, 93/2012

sadrži sledeće podatke: naziv organizatora putovanja, broj i datum izdavanja licence, mesto i datum početka i završetka putovanja, opis odredišta putovanja i periode boravka sa datumima, ako je boravak u delovima, podatke o vrsti prevoza i karakteristike prevoznog sredstva, podatke o vrsti i lokaciji smeštajnog objekta, kategoriju prema važećim propisima zemlje u kojoj se objekat nalazi, odnosno nivou komfora, vrsti i načinu usluživanja obroka, ukupnu cenu putovanja i usluge koje su obuhvaćene tom cenom, kao i iznose taksi i naknada koje se odnose na usluge koje nisu uključene u cenu putovanja, eventualne posebne obaveze putnika koje su uslov za realizaciju putovanja i minimalan broj putnika ako je to uslov za realizaciju putovanja, kao i krajnji rok za obaveštavanje putnika u slučaju otkazivanja paketa aranžmana. Može ih pružiti sam ili poveriti drugim licima, ali se u oba slučaja obavezuje na usluge koje imaju sadržaj i svojstva predviđena ugovorom, odnosno programom putovanja. U slučaju neizvršenja ili nepotpunog izvršenja usluga obuhvaćenih programom turističkog putovanja, organizator putovanja dužan je da putniku vrati razliku između ugovorene cene putovanja i cene putovanja snižene srazmerno neizvršenju ili nepotpunom izvršenju usluga, pod uslovom da je putnik stavio prigovor u roku od osam dana od dana završetka putovanja.⁴

B. PREPORUKE KORISNICIMA TURISTIČKIH USLUGA

Turističke agencija u skladu sa svojim obavezama pre potpisivanja ugovora savetuju putnike da⁵: dobro prouče opšte uslove putovanja, program putovanja i obaveštenje o garanciji putovanja koje je obezbedila turistička agencija organizator odabranog putovanja; vode računa o tome da usmene informacije nisu obavezujuće za agenciju, odnosno da je agencija dužna da pruži usluge koje je navela u programu putovanja i ispuni obaveze koje je predvidela opštim uslovima putovanja;

ako imaju posebne potrebe i zahteve u odnosu na ponuđeni program putovanja i agencija se sa njima saglasi, one moraju biti sadržane u ugovoru o putovanju; ako je moguće preko internet pretraživača provere dobijene informacije o programu putovanja; na sajtu Agencije za privredne registre provere podatke o turističkoj agenciji: da li je aktivna, njen finansijski izveštaj, koliko dugo obavlja poslove turističke agencije i dr; samo turistička agencija sa licencom može da bude organizator putovanja. Ako se radi o subagentu, odnosno agenciji koja je posrednik i prodaje tuđe programe (programe tuoperatera), na programu putovanja mora da bude navedeno ko je organizator putovanja, jer je samo organizator putovanja odgovoran za realizaciju putovanja; na sajtu Narodne Banke Srbije provere likvidnost turističke agencije, kako bi izbegli agencije koje imaju finansijske probleme koji se mogu odraziti na realizaciju i njihovog putovanja, jer turistička inspekcija nije nadležna za kontrolu finansijskih obaveza turističke agencije prema svojim partnerima; preporuka je da građani izbegavaju turističke agencije koje su u blokadi, jer one samim tim ne mogu da izvršavaju finansijske obaveze prema poslovnim partnerima u realizaciji programa putovanja.

⁴ Zakon o turizmu, Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 – dr. zakon, 93/2012

⁵ "Preporuke putnicima", Web sajt Ministarstva privrede i finansija, Beograd, 2013. Str. 1.

Kada putnik kupi turistički aranžman, on sa turističkom agencijom sklopa Ugovor o turističkom putovanju i ona je dužna da ispuni sve obaveze iz ugovora. To znači da se ne radi o obećanim već o ugovorenim (pisanim) uslovima. Putnik je sklopio Ugovor o putovanju i, kao i kod drugih ugovora, za njegovo eventualno neizvršenje logično je da se strane iz ugovora najpre obraćaju jedna drugoj, a zatim traže zaštitu svojih prava na drugi način.

C. POBOLJŠANJE KVALITETA

Interes turističke agencije je da se usmeri na svoje korisnike. Turistička agencija utvrđuje i druge uslove i zahteve koji su neophodni za realizaciju programa. Oni se odnose i na zakonske propise, Kodeks i pravila Udruženja turističkih agencija Srbije "JUTA", a kod izvođenja inoaranžmana i uslove dobijanja viza, osiguranja i carinskih propisa i formalnosti. Vezano za ovaj princip opšte je prisutno i merenje zadovoljstva korisnika koje se najčešće obavlja različitim vrstama anketiranja. Danas je zastupljeno anketiranje putnika pri povratku sa putovanja što pomaže agenciji da sagleda svoje poslovanje i tako sazna da li su putnici zadovoljni njenim načinom rada ili ne. Podaci kojima agencija raspolaže moraju biti tačni i relevantni počev onih vezanih za samu destinaciju, do povratnih informacija koje donose sami korisnici aranžmana. Bitne su i informacije koje se dobijaju iz različitih statističkih izvora. Specifičnost turističke usluge zahteva da se oceni kvaliteta usluga turističke agencije podvrgnu svi subjekti u pružanju usluga. Turista formira mišljenje o kvalitetu usluga turističke agencije pre putovanja, za vreme putovanja, za vreme boravka u destinaciji i po povratku sa putovanja.⁶

D. UZROCI ŽALBI PUTNIKA

Najčešći uzroci žalbi putnika u toku trajanja putovanja su: nivo komfora, lokacija smeštajnog objekta, kategorija smeštajnog objekta, putnici smatraju da je aranžman sa čarter letovima trajao dan kraće, kada je vreme polaska u kasnim večernjim, a povratak u ranim jutarnjim časovima, otkazano putovanje od strane agencije jer se nije prijavio dovoljan broj putnika, obaveza doplate za produženo korišćenje soba poslednjeg dana boravka, buka u neposrednoj blizini smeštajnog objekta, različita cena fakultativnih izleta u zavisnosti od toga ko ih organizuje, kvar autobusa i nefunkcionisanja klime u autobusu, doplata za usluge koje su morale da budu obuhvaćene cenom aranžmana.⁷

E. ZAŠTITA PRAVA PUTNIKA U AGENCIJI

Ako putovanje nije u skladu sa uslovima u Ugovoru o putovanju, da bi dobio ono što je platio, putnik prvo treba da uloži reklamaciju predstavniku agencije koji mora biti prisutan tokom putovanja i da od njega zatraži rešavanje problema.⁸ Ako ipak do kraja puta putnik ne dobije ono što je platio, treba da podnese prigovor agenciji i da zatraži novčano obeštećenje. Neke agencije u opštim uslovima

⁶ Rajković D., Milićević I., Kvalitet usluga turističke agencije, 34. Nacionalna konferencija o kvalitetu, Kragujevac, 2007, str. 3.

⁷ Sajt Turističke inspekcije Ministarstva ekonomije www.mfp.org.rs

⁸ Primena standarda u poslovanju turističkih agencija, JUTA, Beograd, 2011., str. 3.

putovanja predviđaju okolnosti pod kojima se putnik unapred odriče potraživanja prema njima, uključujući i naknadu štete. Za neke posebne ponude kao što su „first minute“ i „last minute“ predviđaju da se putnici unapred odriču prava na prigovor. To nije u skladu sa Zakonom o obligacionim odnosima, član 870 i agencija nema pravo da se poziva na te odredbe niti će se sud obazirati na njih.

F. REKLAMACIJA

Ukoliko potrošač smatra da je pružena turistička usluga neadekvatna datim obećanjima davaoca turističke usluge ili realnim očekivanjima, ima pravo da podnese reklamaciju. Reklamacijom se davalac turističke usluge obaveštava o identifikovanim propustima u predugovornom obaveštavanju potrošača i neadekvatnom pružanju turističke usluge. Davalac turističke usluge je u obavezi da primi reklamaciju i istu reši bez odlaganja, najkasnije u zakonskom roku od 15 dana od dana prijema reklamacije, uz davanje jasnog obrazloženja zašto je reklamacijski zahtev prihvatio ili odbio uz kontinuiranu brigu za interese krajnjeg korisnika. Republička unija potrošača - RUP u saradnji sa Udruženjem turističkih agencija Srbije „JUTA“, turističkim agencijama članicama ovog Udruženja, koje su usvojile ISO standarde 9001:2008, ISO 10002:2004; ISO 14001:2004, OHSAS 18001:2007 kao izraz vrhunskog kvaliteta poslovanja i uspostavljanja i izgradnje poverenja, dodeljuje znak poverenja zaštićen potrošač, što predstavlja najbolji dokaz kvaliteta u pružanju turističkih usluga i društvene odgovornosti poslovanja kompanija.⁹

G. REKLAMACIJA NA LICU MESTA

Sve reklamacije putnik treba da uputi predstavniku agencije koji prati grupu ili je lokalni predstavnik u mestu koje se posećuje. U slučaju da predstavnik agencije nije dostupan, treba se požaliti lokalnim pružaocima usluga (vlasniku hotela ili apartmana ili vozaču autobusa), a ukoliko niko od njih ne izađe u susret putnicima, treba kontaktirati direktno agenciju. Dovoljno je reći u čemu je problem, ne mora se pisati žalba. Važno je obavestiti agenciju čim se sazna da nešto nije kako bi trebalo da bude, jer kasnije, po povratku sa puta kada putnici žele da podnesu prigovor, neće moći da dobiju umanjeње cene ako se utvrdi da nisu obavestili agenciju iako su mogli. Važno je pogledati u opštim uslovima putovanja da li je predstavnik agencije dužan da prilikom reklamacije izda potvrdu o nedostatku, jer ako je to predviđeno, bez te potvrde putnici kasnije neće moći da se žale (osim ako je predstavnik odbio da je izda).¹⁰

III. PRIGOVOR AGENCIJI PO POVRATKU S PUTA

Ako nastali problem nije rešen tokom putovanja i u propisanom roku, putnici imaju pravo da podnesu pismeni prigovor agenciji kojim će objasniti šta se zapravo desilo i koliko umanjeње cene traže. Osim što će tražiti da agencija vrati novac koji je naplatila za deo usluga koji nije pružila, mogu tražiti nadoknadu štete ako su je zbog njenih propusta pretrpeli. Sve zahteve za obeštećenje treba uputiti

⁹ „Primena standarda u poslovanju turističkih agencija“, Juta, Beograd, 2011., str. 3.

¹⁰ „Primena standarda u poslovanju turističkih agencija“, Juta, Beograd, 2011., str. 3.

agenciji koja je organizator putovanja, čak i kada je za propuste kriv neko od njenih poslovnih partnera koji su bili odgovorni za ispunjenje dela aranžmana. Svaki putnik podnosi prijavu za sebe (osim maloletne dece, za koju to rade roditelji) i agencija ne mora da razmatra grupne reklamacije. Pored potpisane potvrde o neotklanjanju nedostatka (ako je ona predviđena opštim uslovima putovanja), uz prigovor putnici treba da dostave i račune o plaćenim troškovima i druge dokaze koje poseduju. U slučaju da ne podnesu potrebne dokaze, agencija će naložiti da kompletiraju prigovor u određenom roku, a ako to ne učine, prigovor će biti odbačen kao neosnovan. Ako ne podnesu prigovor, već se odmah obrate inspekciji ili sudu, oni će ih uputiti da se prvo žale agenciji, a ako su u međuvremenu istekli rokovi za prigovor, neće moći da ostvare svoja prava.

H. ROK ZA PODNOŠENJE PRIGOVORA

Zakon o turizmu propisuje da je rok za podnošenje prigovora osam dana od povratka sa putovanja, a Zakon o zaštiti potrošača navodi da je rok mesec dana od dana kada su putnici uočili nedostatak.

I. ISHOD

Agencija je dužna da u roku od 15 dana od dana podnošenja prijave uputi pismeni odgovor i ukoliko zaključi da je prigovor osnovan isplati razliku u ceni i eventualnu naknadu štete. Ukoliko odbije prigovor putnika ili ga prihvati ali ne isplati novac ili propusti rok od 15 dana da odgovori, zaštitu svojih prava putnici mogu tražiti van agencije. Sektor turističke inspekcije Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja vrši inspekcijski nadzor zakonitog poslovanja turističke privrede i primene propisanih standarada kvaliteta. Pored planiranih redovnih kontrola, permanentno i prioritetno vrše se i kontrole na osnovu prijava građana, nezadovoljnih korisnika usluga u turizmu i ugovornosti.

IV. AKTIVNOST INSPEKCIJE U OBLASTI DELATNOSTI TURISTIČKIH AGENCIJA U 2012. GODINI

Sektor turističke inspekcije Ministarstva finansija i privrede je u toku 2012. godine obavljao inspekcijsku kontrolu zakonitog poslovanja u skladu sa godišnjim i kvartalnim operativnim planovima rada. Tokom prvog i četvrtog kvartala vršene su preventivne kontrole turističkih agencija sa akcentom na agencije koje su vršile prodaju aranžmana za zimsku turističku sezonu u Srbiji. Sa stupanjem na snagu Pravilnika o vrsti i uslovima garancije putovanja, načinu aktiviranja i drugim uslovima koje je dužan da ispuni organizator putovanja u zavisnosti od vrste organizovanog putovanja („Sl.glasnik RS“ br. 50/2012), izvršene su kontrole pridržavanja propisa u ukupno 576 turističkih agencija organizatora putovanja. Utvrđeno je da 5 kontrolisanih turističkih agencija nije pribavilo nove garancije putovanja u skladu sa Pravilnikom i podneli su predloge za oduzimanje licence.¹¹ Najveći broj prijava u 2012. godini odnosio se na neizvršenje ili delimično izvršenje usluga obuhvaćenih programom putovanja od strane organizatora putovanja. Od ukupno 495 prijava na

¹¹ Izveštaj o radu turističke inspekcije u 2012. godini, Ministarstvo finansija i privrede, Beograd, 2012., str. 3.

rad turističkih agencija inspekcijskom kontrolom je utvrđeno da su 222 prijave osnovane jer turističke agencije nisu izvršile svoje ugovorene i naplaćene usluge.

J. INSPEKCIJSKI NADZOR ZAKONITOG POSLOVANJA TURISTIČKE PRIVREDE U 2013. GODINI

U 2013. godini u skladu sa operativnim planovima rada sektor turističke inspekcije Ministarstva finansija i privrede je vršio inspekcijski nadzor zakonitog poslovanja turističke privrede gde je turistička inspekcija primila 472 prigovora na rad turističkih agencija. Pokrenuta su 84 spora turista i agencija, od kojih su 34 spora odbačena, a od ostalih 50 presuđeno je u 24 slučaja, što je manje nego prethodnih godina. Bez licence za rad u ovoj godini je ostalo 17 turističkih agencija. Putnici agencija članica Udruženja „Juta” imaju samo mogućnost da koriste usluge arbitražnog suda ove asocijacije. Ta usluga košta 1.500 dinara i na taj će način putnici izbeći dugotrajne sudske procese ukoliko su rešeni da nezadovoljstvo isteraju do kraja. Za mesec dana će dobiti izvršnu arbitražnu presudu koja ima snagu sudske presude i koja obavezuje tuženu stranu da ispuni svoje obaveze. Građani, takođe, svakodnevno od 18 do 20 časova mogu da dobiju i besplatan savet advokata.¹²

V. POSLOVANJE TURISTIČKIH AGENCIJA U PRVIH ŠEST MESECI 2014. GODINE

Početak letnje turističke sezone 2014. godine je usledio nakon vanredne situacije proglašene zbog poplava. Zbog toga ni turističke agencije, ni turistička inspekcija nisu znale kako će se to odraziti na poslovanje turističkih agencija, realizaciju do tada ugovorenih turističkih putovanja, broj otkazanih aranžmana i zaštitu prava putnika. Za prvih šest meseci ove godine podneto je 145 prijava na rad turističkih agencija. Turistička inspekcija je utvrdila da je od tog broja 51 prijava osnovano zato što turističke agencije nisu izvršile i ispoštovale sve ugovorene i naplaćene usluge.

VI. ZAKLJUČAK

Turističke agencije poslednjih godina veliku pažnju posvećuju poboljšanju kvaliteta svojih usluga. U skladu sa opštim uslovima putovanja koji su propisani Zakonom o turizmu, koji uređuje prava i obaveze turističke agencije, prava i obaveze putnika, turističke agencija pre potpisivanja ugovora savetuju putnike na šta sve treba da obrate pažnju pri odabiru turističkog aranžmana. Turistička inspekcija kvartalno vrši preglede poslovanja turističkih agencija i razmatra reklamacije turista. Na osnovu tih analiza broj žalbi iz godine u godinu i broj prijava turista na rad turističkih agencija se smanjuje. To je i veliko priznanje svim članicama Udruženja turističkih agencija Srbije “Juta” koja saradjuje i sa Republičkom unijom potrošača – RUP. Takođe, takvi rezultati su i veliki doprinos postojanja arbitraže jer predstavnici agencija znaju da putnik može očekivati da će njegovo pravo biti zaštićeno. Iz tog razloga se turističke agencije i trude da reše konflikt čim im se turista obrati.

- [1] Ministarstvo finansija i privrede, „Izveštaj o radu turističke inspekcije u 2012. godini“, Beograd, 2012.
- [2] Juta, „Primena standarda u poslovanju turističkih agencija“, Beograd, 2011.
- [3] Web sajt Ministarstva privrede i finansija www.mfp.org.rs, „Preporuke putnicima“, Beograd, 2013.
- [4] Rajković D., Milićević I., (2007): „Kvalitet usluga turističke agencije“, 34. Nacionalna konferencija o kvalitetu, Kragujevac.
- [5] Zakon o turizmu, Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 – dr. zakon, 93/2012, Beograd, 2012.
- [6] Web sajt Udruženja turističkih agencija Srbije, www.yuta.rs
- [7] Web sajt Turističke inspekcije Ministarstva ekonomije, Beograd, www.mfp.org.rs

¹² Web sajt www.yuta.rs

Bezbjednosni aspekti računovodstvenog informacionog sistema

Safety Aspects of Accounting Information System

Snježana Stanišić, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, Marijana Prodanović, Univerzitet Sinergija, Bijeljina

Sažetak – Računovodstveni informacioni sistemi se, pored svih ostalih vrsta informacionih sistema, kontinuirano unapređuje. U skladu sa neprestanim razvojem informaciono – komunikacionih tehnologija, cilj postaje identifikovanje uloge računovodstvenog informacionog sistema u procesu poslovno – finansijskog odlučivanja u preduzeću. Računovodstveni informacioni sistem može se posmatrati kao posebna disciplina koja je praktično orijentisana. Bezbjednost informacija je praksa zaštite informacija od različitih vrsta mogućih zloupotreba i napada kao što su neovlašćeni pristup, upotreba, otkrivanje, prekid, snimanje ili uništenje informacija.

Ključne riječi – informacioni sistemi; finansijsko odlučivanje; zaštita informacija; zloupotreba.

Abstract – Accounting information systems (AIS) are experiencing, just like all the other information systems, a continuous improvement. In accordance with the everlasting developmental trend of information-communication technologies, the main aim has become the identification of the accounting information system's role in the process of business-financial decision making within a company. Accounting information systems can be perceived as a separate discipline which is of a practical orientation. Information safety is a practice related to information protection from different kinds of missuses and threats, such as unauthorized access, usage, revealing, interruption, recording or destruction of information.

Key words – information systems; financial decision; information protection; unauthorized

I. UVOD

Kvalitet računovodstvenih izvještaja je od velikog značaja za najširi krug korisnika računovodstvenih informacija. Računovodstveni sistem neophodno je organizovati tako da se kroz računovodstveni informacioni sistem koji prikuplja podatke iz domena računovodstvenog planiranja, evidentiranja, kontrole i analize, u potpunosti oblikuju blagovremene i kvalitetne informacije. Osnovne karakteristike finansijskih informacija su: razumljivost, relevantnost, tačnost i pouzdanost. Suštinski kvalitet informacija predstavljenih u formi finansijskih izvještaja jeste da one treba da budu razumljive za korisnike. Informacija, u računovodstvenom sistemu, je pouzdana kada ne sadrži materijalne greške, kada je precizno iskazana i kada korisnici na nju mogu da se u potpunosti oslone u procesu ocjenjivanja finansijskih performansi i u donošenju poslovno – finansijskih odluka. Generalno, kvalitet informacija zavisi od ključnih atributa bezbjednosti informacija – integriteta, povjerljivosti i raspoloživosti. Integritet podrazumjeva nepromjenljivost informacija u procesima skladištenja, obrade i prenosa. Povjerljivost podrazumjeva da je informacija vidljiva samo za određenog korisnika, a raspoloživost da je dostupna namjenjenim korisnicima kad je potrebno. Aspekt bezbjednosti finansijskih informacija posebno je značajan u uslovima porasta finansijskih prevara. Narušavanjem bilo kog od ovih atributa informacija postaje neupotrebljiva za odlučivanje i ukazuje na zloupotrebu. Računovodstveni informacioni sistem (eng. Accounting Information System – AIS) predstavlja osnovu informacionog sistema preduzeća za izvještavanje internih i eksternih korisnika. U uslovima enormnog porasta kompjuterskog kriminala u svijetu sa težištem na finansijske prevare (59% od ukupnog kriminala) presudan je značaj bezbjednosti informacija za kvalitetno finansijsko i

poslovno odlučivanje. Manipulisanje u računovodstvenom evidentiranju, podrazumjeva fiktivnu i nepravilnu obradu podataka, sa namjerom da se slika o stanju sredstava ili poslovnom rezultatu.

II. ORGANIZACIJA RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA PREDUZEĆA

Potreba za formiranjem informacionih sistema koji obezbjeđuju ne samo dobru bazu podataka, već i u velikoj mjeri pojednostavljenje i olakšanje funkcionisanja poslovnih sistema, od posebnog je značaja za uspješno poslovanje preduzeća. Razvoj savremenih informaciono komunikacionih tehnologija (IKT) i informacionih sistema, sa jedne strane i porasta sofisticiranih napada i zloupotreba sa druge strane, usloveli su značajne promjene u poslovanju preduzeća i doveli do promjena u oblasti bezbjednosti i funkcionisanja računovodstvenih informacionih sistema. Promjene u načinu obrade podataka pratile su velike promjene u načinu vođenja računovodstva, počevši od ručne obrade podataka pa sve do kompjuterske obrade podataka, kao najsavremenijeg načina obrade podataka. Promjene računovodstvenih informacionih sistema koje se odvijaju u današnje vrijeme, odnose se na poboljšanje postojećeg ili kupovinu novog računovodstvenog informacionog sistema, sve u cilju dobijanja pouzdanijih, tačnijih i bržih podataka koji su potrebni internim i eksternim korisnicima. U savremenim uslovima poslovanja, računovodstveni informacioni sistem predstavlja dio kompjuterizovanog informacionog sistema CBS (Computer – Based Information Systems) koji koristi računarsku tehnologiju a čine ga sledeće aplikacije: sakupljanje i unošenje podataka (data collection), obrada podataka (data processing), upravljanje bazom podataka (data base management) i generisanje podataka (information generation). [2.] Potrebe pojedinih korisnika za informacijama koje generišu računovodstveni informacioni sistemi mogu biti različite, a zavise prvenstveno od karaktera i vrste odluka koju korisnici informacija trebaju donijeti. Najvažniji dio ukupnog informacionog sistema preduzeća, shvaćen kao sveukupnost ljudi, opreme, softvera, podataka, načina i metoda njihovog organizovanja, komunikacijskih i mrežnih rješenja koja povezuju sve elemente i organizacionih postupaka, predstavlja računovodstveni informacioni system.[3.]

Računovodstvene informacije transformisani podaci i pokazatelji, usmjereni na korisnike, koji će korišćenjem tih podataka realizovati određeni zadatak u okviru poslovne aktivnosti preduzeća. Pošto kvalitetne informacije imaju veliki značaj za upravljanje u preduzeću, postojanje moderne i bezbjedne baze podataka je važno za kontrolu i finansijsko izvještavanje preduzeća.

Računovodstveni informacioni sistem se bavi:

- mjerenjem ili kvantifikovanjem poslovnih događaja u novčanom obliku (evidentiranjem na kontima) INPUT,
- procesuiranjem ili obradom podataka u poslovnim knjigama i izradom računovodstveni izvještaja PROCES i
- objavljivanjem finansijskih izvještaja, kojim računovodstvo komunicira sa internim i eksternim korisnicima, pružajući im na taj način informacije neophodne za poslovno – finansijsko odlučivanje – OUTPUT.

Računovodstveni informacioni sistem je povezan sa nekoliko drugih oblasti od kojih su najznačajnije:

- računovodstvena i administrativna organizacija koja predstavlja sistem organizacionih mjera sa naglaskom na prikupljanje i obradu podataka koji su usmjereni ka pružanju informacija za menadžment, pojedine funkcije u preduzeću i za računovodstvene svrhe,
- interna kontrola kao kontrola aktivnosti i odluka drugih zaposlenih, sprovedena za potrebe menadžmenta organizacije od strane ili u ime tog istog menadžmenta,
- pribavljanje i pružanje informacija koje su bitne za odlučivanje kroz sistemsko prikupljanje, bilježenje, čuvanje i obradu podataka sa ciljem pružanja informacija koje su bitne za donošenje odluke za razne funkcije u preduzeću uključujući računovodstvenu i
- informacioni sistemi koji predstavljaju skup međusobno povezanih komponenti koje služe za prikupljanje, pribavljanje, procesuiranje i obradu, skladištenje i analizu informacija u svrhu planiranja, kontrole, koordinacije i donošenja odluka u poslovnim i drugim organizacijama.[2.]

Pravilna usklađenost računovodstvenog informacionog sistema i adekvatna kontrola kvaliteta njegovog funkcionisanja osnova su za kvalitetno finansijsko izvještavanje. Zahtjevi internih i eksternih korisnika računovodstvenih informacija su često vrlo različiti zbog čega se pred računovodstvom preduzeća postavlja složen zadatak. Osnovne pretpostavke efikasnosti i efektivnosti računovodstvenog informacionog sistema su:

- adekvatan računovodstveni kadar,
- pouzdanost sistema interne kontrole,
- pouzdanost računovodstvenog softvera.

Budući da su navedeni faktori direktno povezani sa finalnim rezultatom u računovodstvu – finansijskim izvještajima, posmatraju se kao faktori koji utiču na kvalitet računovodstvenog izvještavanja.

Da bi se osiguralo dobro funkcionisanje računovodstvenog informacionog sistema i pouzdane računovodstvene informacije, u računovodstveni sistem ugrađuju se različiti kontrolni postupci. Ti postupci obuhvataju sledeće nivoe kontrole:

1. preventivne kontrole (preventive controls) koje su vezane za ulazak podataka u sistem,
2. detektivne kontrole (detective controls) koje su vezane za računovodstveno procesiranje podataka, i
3. korektivne kontrole (corrective controls) koje su vezane uz izlazne informacije.[1.]

IV. POUZDANOST I SIGURNOST RAČUNOVODSTVENOG SOFTVERA

Kvalitet računovodstvenih izvještaja u savršenim uslovima obrade podataka na računaru svakako u velikoj mjeri zavisi i od računovodstvenog softvera koji se koristi za obradu knjigovodstvenih podataka i sastavljanja računovodstvenih izvještaja.

Za softver se može reći da predstavlja nematerijalnu komponentu neophodnu za funkcionisanje računarskog sistema, za razliku od hardvera koji predstavlja skup materijalnih komponenti ovih sistema. Sa stanovišta funkcija koje obavlja, softver se može podijeliti na: 1. sistemski softver, 2. aplikativni softver.[5.]

Stalni razvoj programskih jezika omogućuje neprestano usavršavanje programa koji služe za obradu

računovodstvenih podataka. Otuda i potiče raznolikost računovodstvenih softvera izrađenih od strane raznih fizičkih lica i programerskih firmi, koji maksimiranjem kvalitativnih i kvantitativnih karakteristika programskih paketa nastoje da pridobiju što veći broj kupaca, odnosno korisnika. Ipak, da bi se održala jednoobraznost računovodstva u nacionalnim okvirima i šire, računovodstveni softver mora da ispunjava minimum standardnih zahtjeva. U zavisnosti od države, ovakav standard utvrđuje ili neko od strane države određeno stručno tijelo, ili ovlašćena profesionalna organizacija računovođa. Jedinstven cilj standarda je dakle, da definiše elemente kvaliteta računovodstvenog softvera, da utvrdi procese na osnovu kojih se formiraju računovodstvene evidencije i da se pri tom logički i formalno ispoštuju načela računovodstvene prakse.

Glavnih pet karakteristika kvaliteta računovodstvenog softvera su:

- funkcionalnost,
- efikasnost i produktivnost,
- bezbjednost,
- zaštita hardvera i softvera,
- kvalifikacije i kompetentnost.

Funkcionalnost je sposobnost računovodstvenog softvera da obezbjedi rad svojih funkcija. Funkcionalnost vrednuje u kojoj mjeri moduli računovodstvenog softvera zadovoljavaju potrebe za obradom podataka i prezentovanjem kvalitetnih finansijskih izvještaja. Uobičajeno je da se funkcionalnost računovodstvenog softvera ocjenjuje na osnovu tri podkarakteristike: pogodnost, tačnost i povezanost. Softver treba da obezbjedi izvršavanje određenih funkcija kao što su: unos podataka, ažuriranje podataka u datotekama i bazama podataka, štampanje izvještaja i slično. Takođe, računovodstveni softver treba da prezentuje tačne podatke ili unaprijed utvrđene izvještaje (zaključni list, bilans stanja, bilans uspjeha i slično). Da bi rezultati koje daje softver bili tačni, njime treba da se omogući kontrola tačnosti i kompletnosti podataka, otkrivanje neobrađenih ili izgubljenih podataka i kontrola samih izvještaja u smislu tačnosti i kompletnosti.

Efikasnost i produktivnost predstavljaju odnos između karakteristika softvera i količine upotrebljenih resursa pod određenim uslovima, koji mjeri brzinu rada računovođa. Kada u zahtjevanom vremenu i uz neophodne resurse obezbjeđuju evidencije, preglede i finansijsko izvještavanje, sa potpunosti koja

se zahtjeva u određenim uslovima upotrebe i za određenu organizaciju. Kvalitet finansijskih izvještaja u smislu njihove tačnosti i pouzdanosti nije direktno uslovljen ovom karakteristikom kvaliteta računovodstvenog softvera, ali se kroz brzinu i blagovremenost pružanja informacija programski paket za računovodstvo ipak može posmatrati kao faktor kvaliteta finansijskog izvještavanja.

Bezbjednost softvera predstavlja ugrađene procedure za zaštitu podataka. Ovdje se misli na sprječavanje ulaza netačnih, pogrešnih i nelogičnih podataka, sprječavanje slučajnog ili namjernog neautorizovanog pristupa (bez Password-a), sprječavanje neovlašćene promjene, slučajnog ili namjernog uništenja podataka, alternativna rješenja za slučaj prekida rada (back up – opcija) ili kvara hardvera (recovery i restart procedure) i slično. Pristup podacima imaju zaposleni koji neposredno rade na računarima po posebnom ovlaštenju rukovodilaca. Korištenje podataka, zbog njihove, sigurnosti vrši se putem odgovarajuće prijave (Password-a). Prijava, zajedno sa korisničkim imenom i šifrom određuje verifikaciju i autorizaciju korisnika. Ovlašteni zaposleni koji raspolaže šifrom dužan je da:

- koristi prijavu tako da neovlašteni zaposlenici i druga lica ne mogu doći u priliku da je saznaju,
- dodjeljeni Password, u cilju zaštite, povremeno mijenjaju,
- koriste svoje prijave tako da u potpunosti štite podatke dostupne putem računara,
- spriječiti i na vrijeme informisati neposrednog rukovodioca o svim pokušajima neovlašćenih zaposlenih ili drugih lica da saznaju prijavu za koju nisu ovlašteni.

Bezbjednost je usko vezana za pouzdanost softvera. U slučajevima kada računovodstveni softver identifikuje nedopustiv ili nedefinisani unos podataka, ne smije ih obraditi. To znači da je potrebno obezbjediti otpornost prema greškama, ali i sposobnost vraćanja softvera u prethodno stanje, odnosno, regeneraciju izgubljenih podataka usljed prekida rada računara. Ovo je ujedno i mjera kojom se utvrđuje da li računovodstveni softver obezbjeđuje prihvatljiv nivo rizika od grešaka u računovodstvenim evidencijama, pregledima i finansijskim izvještajima, što utiče na kvalitet finansijskih informacija koje služe da donošenje odgovarajućih odluka. Zaštita hardvera i softvera je zadatak korisnika, a svodi se na upravljanje:

- zaštitom informacija unutar organizacije,

- fizičku zaštitu i sigurnost okruženja,
- upravljanje radom i komunikacijama,
- pravljenje rezervnih kopija.

Navedene zaštite se ne mogu sprovesti u segmentima, već kao cjelokupni proces nastanka informacija i svih resursa koji u tome učestvuju. Samo na taj način obezbjeđuje se stvaranje kvalitetnih finansijskih informacija namjenjenih različitim korisnicima – internim i eksternim. Proces implementacije programa zaštite odvija se u četiri faze: izbor tima za koordinaciju i monitorisanje, identifikovanje internih i eksternih bezbjednosnih faktora, izvršavanje obaveze godišnje kontrole (revizije) i usklađivanje programa zaštite prema nalazima i preporukama procesa kontrole i nadzora.[4.]

Kvalifikacija i kompetentnost osoblja nije direktno vezana za samu izgradnju računovodstvenog softvera, već se odnosi na zahtjev da njime upravljaju, odnosno koriste ga stručna i kompetentna lica. Računovođa koji radi na računaru mora da posjeduje dovoljno znanja o računovodstvenom softveru koji koristi, kako bi mogao da planira, vrši nadzor, pregleda i kontroliše obavljeni posao. Pored toga, on mora da bude obučen do nivoa kompetentnosti u razumjevanju računovodstvenog softvera na kome radi i sistema internih kontrola u računarskom okruženju. Savremeni računovođa mora biti svjestan rizika od finansijskih prevara i kompjuterskog kriminala.

V. NEVJERODOSTOJNI RAČUNOVODSTVENI IZVJEŠTAJI

U računovodstvenom evidentiranju, manipulisanje podrazumjeva fiktivnu i nepravilnu obradu podataka, sa namjerom da se prikrije prava slika o stanju sredstava, izvorima sredstava ili poslovnom rezultatu. Nevjerodostojni računovodstveni izvještaji proizvod su manipulativnog računovodstva, za koje možemo reći da predstavlja process u kojem računovođe koriste svoje poznavanje računovodstvenih pravila da bi manipulirali ciframa iskazanim u poslovnim računima. Glavna svrha lažnog prikazivanja ekonomskih okolnosti i uspjeha poslovnih subjekata za rezultat ima zloupotrebu pravnih i drugih profesionalno – etičkih normi. Prevare se uglavnom dešavaju tamo gdje su kontrole slabe, odnosno gdje se ne primjenjuju ili ne postoje. Zbog toga je veoma važno da se u preduzećima utvrdi stepen internih kontrola. Upravo to jačanje

XV Međunarodni naučni skup SINERGIJA 2014

kontrola smanjuje mogućnost nastanka prevara. Interni kontrolori mogu otkriti kriminalne radnje koje mogu uticati na kvalitet, integritet i pouzdanost računovodstvenih izvještaja. Međutim, kriminalna radnja se često čini od strane najviših nivoa rukovodstva, i u tim okolnostima interni kontrolori nailaze na nepremostive prepreke u ispunjavanju svojih dužnosti. Iz tog razloga interni kontrolori često izbjegavaju da se upuštaju u otkrivanje zloupotreba. Godišnju reviziju računovodstvenih izvještaja treba da obavi nezavisni, stručni i obučeni revizor, u cilju pružanja eksternog i objektivnog dokaza da računovodstveni izvještaji nepristrasno predstavljaju finansijsko stanje i rezultate poslovanja.

VI. ZAKLJUČAK

Razvoj savremene tehnologije i informacionih sistema usloveli su značajnu promjenu u poslovanju preduzeća i doveli do promjena računovodstvenih informacionih sistema. Kvalitet računovodstvenih izvještaja u savremenim uslovima obrade podataka, na računaru, svakako u velikoj mjeri zavisi i od računovodstvenog softvera koji se koristi za obrednu knjigovodstvenih podataka i sastavljanja računovodstvenih izvještaja. Pristup podacima imaju zaposleni uz korištenje Password - a, koji neposredno rade na računarima po posebnom ovlaštenju rukovodilaca. Kontinuirana edukacija predstavlja obavezujući način podizanja svijesti i potrebe u okviru procesa bezbjednosti informacija kod svih zaposlenih. Različiti oblici kriminalnih radnji u računovodstvenim izvještajima predmet su interesovanja stručne i šire javnosti. Dvije su osnovne grupe kriminalnih radnji koje narušavaju privredne tokove i koje uvažavaju osnovni kriterijumi revizije o njihovom uticaju na računovodstvene izvještaje: malverzacije ili prevare i kriminalne radnje u računovodstvenim izvještajima.

LITERATURA

- [1] Bodnar, G.H., Hopwood, W.S. (1993), *Accounting Information Sistem*. Prentice Hall, New Jersey
- [2] Hali, J. A., (1995), *Accounting Information Systems*, South – Western College Publishing, Cincinnati
- [3] Malinić, S., Todorović M., (2011), Implementacija integrisanog računovodstveno- informacionog

BiH, Bijeljina, Decembar, 2014

sistema – teorijsko metodološke osnove i rizici, *Računovodstvo*, broj 1-2, Savez računovođa i revizora Srbije

- [4] Milosavljević M., Grubor G., (2006), *Osnovi bezbjednosti i zaštite informacionih sistema*, Univerzitet Singidunum, Beograd
- [5] Vujović, S., (2003), *Bankarska informatika*, Čigoja štampa, Beograd